Tartu Riiklik Ülikool
NSV Liidu ajaloo kateeder

A. Lumeste

Nõukogude võimu taaskehtestamine ja sotsialistlik ülesehitustöö Läänemaal 1940 - 1941

D i p l o m i t ö ö

Juhendaja: dots. K. Siilivask

Kaitsmisele võetud ... 1965
Komitee käskkiri nr. 333, 2. XI 1965. a.
T. Mararov
TRÜ teaduslik sekretär

NSV Liidu ajal. kat.
inv. nr. 1882

Tartu 1965

Sissejuhatus

Käesolevas töös püütakse põhojoontes anda ülevaade nõukogude võimu taaskehtestamisest ja sotsialistlikust ülesehitustööst Läänemaal 1940.-1941.aastal.Seega teeb autor katse laiendada 1940.aasta revolutsiooni uurimisel kasutatava materjali ringi.Seni on piirdutud peamiselt ülevabariigiliste materjalidega ja ainult mõnede üksikute näidetega kohtadelt. Revolutsioonilised ümberkorraldused Läänemaal ei kujuta muidugi omaette sündmuste ahelat,vaid on Eesti 1940.aasta sotsialistliku revolutsiooni ja rahvamajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise üheks lahutamatuks osaks.Autor on sellega arvestanud käesoleva teema käsitlemisel.Üritades aga konkreetseid sündmusi Läänemaal kogu vabariigis toimunu taustal vaadelda, püütakse esile tuua see,mis oli tingitud ühe või teise konkreetse küsimuse lahendamisel Läänemaa ajaloolisest arengust.

Veel käesoleval ajal käib äge ideoloogiline võitlus Eestis ja kogu Baltikumis 25 aastat tagasi toimunud revolutsioonide hindamise ümber.Kodanlikud ajaloolased ja sulemehd,eriti emigrantlikud tegelased on palju kirjutanud 1940.-1941.aastast Baltimaades.Nende tööde eesmärgiks on olnud Baltimaade rahvaste nurranguliste aastate sündmuste moonutamine ja võltsimine antikommunistliku propaganda huvides.Kuid just konkreetsed uuringud näitavad iga detailiga rahva revolutsioonilise isetegevuse avaldumist,ei jäta kivi kivi pealegi häbematutest moonutustest, et kodanluse võimu olevat Eestis kukutanud Punaarmee,et revolutsiooni Eestis olevat teinud venelased.

Otseselt Läänemaal 1940.-41.aastal toimunud revolutsiooniliste ümberkorralduste üksikasjalisele võltsimisele pandi

alus fašistliku okupatsiooni ajal.Tol ajal Läänemaal ilmunud ajaleht "Läänе Sõna" avaldas 45 joonealust,pealkirja all "Läänemaa punased" [1] ,milles kõige alatumalt mustati ausaid tööinimesi,rahva õnne eest võitlejaid ja tegelikke fakte ignoreerides püüti näidata nagu oleks Läänemaa töötav rahvas tegutsenud Punaarmee kuulipildujatorude ähvardusel.[2]

Nende võltsingute ja laimu tõttu on eriline vajadus 1940.-1941.aasta revolutsiooniliste ümberkujunduste iga üksikasja tunda ja üksikute probleemide kohta õiged hinnangud anda. Just see ongi üks peapõhjusi,millest diplomand lähtus teema valikul ja asus jõudumööda väga vähe uuritud kohapealse materjali läbitöötamisele.Mõningal määral on diplomitöö raames tehtud uuringud juba kasutamist leidnud.Esinetud on Haapsalu ja Hiiumaa rajooni propagandistide ja lektorite ees,et anda neile 25.aastapäeva eelseks propaganda- ja agitatsioonitööks vajalikke materjale.Avaldamisel on diplomitöö alusel ajalehes "Töörahva Lipp" 1940.-1941.aasta sündmuste ülevaade Läänemaal. Autor loodab,et see peaks mõningal määral soodustama ajaloolise tõe levikut,aitama mõista ja väärtiliselt hinnata tänaseid saavutusi,aitama meelde tuletada 25 aasta jooksul saavutatud edusammude taustal neid,kes 1940.- 1941.aastal rajasid aluse meie helgele ja perspektiivikale elule.Paljud nende hulgast langesid võitluses kodanlike natsionalistide ja fašistide vastu.

Käesoleva töö esimese peatüki esimeses paragrahvis tuleb vaatlemisele Läänemaa 1940.aasta sotsialistliku revolutsiooni eel.Selles püütakse esile tuua Läänemaa mõningaid iseärasusi võrreldes teiste Eesti maakondadega.Näidatakse, kuidas juba niigi raske majanduslik olukord halvenes pärast Teise maailmasõja puhkemist veelgi,kuidas kasvas rahva revolutsiooniline meelsus,mis viis avalikule väljaastumisele.Teises

1 "Läänе Sõna" nr.100,22.detsembril 1942.

2 "Läänе Sõna" nr.90,28.novembril 1942.

paragrahvis leiavad käsitlemist 1940.aasta juunipöördega seotud sündmused ja töörahva organiseerumine revolutsiooni edasiarendamiseks ja saavutatud võidu kindlustamiseks.Edasi näidatakse töörahva võitlust nõukogude võimu eest,selle väljakuulutamist ja nõukogude riigiaparaadi väljakujundamist.Lühidalt peatutakse Kommunistliku Partei,Kommunistliku Noorsooühingu ja ametiühingute organisatsioonilisel tööl.

Teine peatükk on pühendatud sotsialistlikele ümberkujundustele põllumajanduses,tööstuses,kaubanduses ja kultuuri valdkonnas.Kokkuvõtlikult antakse ülevaade rahva materiaalse heaolu tõusust.Kuna Läänemaal oli rõhuv enamus elanikkonnast seotud põllumajandusega,siis kesksel kohal on just ettevalmistustööd maareformiks,maareformi läbiviimine ja sotsialistlike põllumajandusettevõtete rajamine ning esimene nõukogude kevadkülv.Suhteliselt rohekm tähelepanu on pööratud ka kaubandusele, kuna sotsialistlike tarbijate kooperatiivide kujundamine haaras kaasa ja kujunes omamoodi ühistegevuse kooliks enam kui 1o ooo töötavale läänlasele.

Diplomitöö on kirjutatud EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiivi (EKPA) , Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riikliku Keskarhiivi (ORRKA) ja Eesti NSV Haapsalu Rajooni Riikliku Arhiivi (HRRA) ning teaduslike uurimistööde ja suusõnaliste mälestuste põhjal.

Autor juhindus eelkõige raamatust "Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost"II osa,S.Kutsar-Zabrotskaja monograafiast "Eestimaa Kommunistlik Partei 1940.aasta revolutsioonis", H.Tiido uurimustest EKP agraarpoliitika kohta 1940.-1941.aastal [1] ja V.Ruusi dissertatsioonist "Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus ja kogemused kaubanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel (1940 - 1941)." Eriti tahaks

[1] H.Tiido,Nõukogude maareform Eestis,Tallinn 1960.
Г.К. Тидо, Аграрная политика КП Эстонии в 1940-1941 гг.. Диссертация по соискание ученой степени кандидата исторических наук, Тарту 1961.

esile tõsta "Ülevaadet Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost" II osa ja H.Tiido uurimusi põllumajanduse ümberkujundamisega seotud probleemide valdkonnast. Olgugi et H.Tiidol esineb näidetes,mis ta otseselt toob Läänemaalt,mõningaid faktilisi ebatäpsusi,poleks tema töödeta võimalik põhjalikumalt orienteeruda põllumajandusküsimustes.

Peamise allikana kasutati arhiividokumente.Kõige rikkalikumalt kajastab käesoleva teemaga seotud sündmusi EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv.Eriti väärtuslikku materjali leidis autor EKP Keskkomitee fondist (fond 1). Väga vähe on materjali säilinud EKP Läänemaa Kommtee fondis (fond 15).ORRKA-s on ainult üksikuid Läänemaa asutuste ja ettevõtete fonde 1940.-1941.aastast ja olemasolevadki on puudulikud. Haapsalu Rajooni Riiklikus Arhiivis seisab palju süstematiseerimata materjale,mida praegu pole võimalik kasutada.Autoril õnnestus seetõttu tutvuda ainult mõningate dokumentidega Lääne Maavalitsuse fondist (fond 1).

Kasutada tuli ka ajakirjandust.Arvestatud on kodanliku ajakirjanduse tendentslikkusega ja sellesse on suhtutud vajaliku kriitikaga.

Paljud väärtuslikud dokumendid ja materjalid läksid Suure Isamaasõja perioodil kaotsi või hävinesid.Peaaegu üldse pole praegu arhiivides materjali Läänemaa revolutsiooniliste sündmuste kohta 1940.aasta juunist kuni oktoobrikuuni.Ka ajakirjandus valgustas seda perioodi Läänemaal puudulikumalt ja peamiselt seetõttu,et Läänemaal ei ilmunud 1940.aasta 12.augustist - 27.detsembrini eestikeelset ajalehte.Seda tõsist lünka aitasid täita suusõnal saadud andmed ja mälestused A.Hangalt,J.Ilveselt, E.Jaanilt,A.Kattailt,J.Kolgalt,J.Millerilt, J.Neemsalult,K.Piirsalult,A.Resevilt,A.Räderilt, J.Tustilt, J.Uustalult,A.Vaarandilt,K.Õismaalt ja teistelt, kellest enamik võttis aktiivselt osa 1940.-1941.aasta revolutsioonilistest ümberkorraldustest.Suur tänu nimetatud seltsimeestele!

I p e a t ü k k

Nõukogude võimu taaskehtestamine ja kindlustamine

1. Olukord Läänemaal enne 1940.aasta juunipööret . Töörahva rahulolematuse kasv.

Läänemaa oli Põhja-Eesti läänepoolseim maakond,mis võttis enda alla Lääne-Eesti rannikumadaliku põhjaosa ja Hiiumaa.Lisaks Hiiu saarele kuulus Läänemaa koosseisu Vormsi saar ning arvukalt väiksemaid saari ja rahusid,mis moodustasid 4780 km^2 maakonna üldpinnast 1110 km^2 ehk 23,2 % [1].

Halduslikult jagunes Läänemaa pärast uue valdade seaduse jõustumist 1939.a. 1.aprillil 21 vallaks,millest oli 4 Hiiumaal (Emmaste,Käina,Kõrgesaare,Pühalepa), 1 Vormsi saarel (Vormsi) ja ülejäänud 16 mandril (Asuküla,Karuse, Kirbla,Kullamaa,Lihula,Martna,Märjamaa,Noarootsi,Oru,Piirsalu,Ridala,Riguldi,Taebla,Varbla,Velise,Vigala).[2] Läänemaal oli kaks linna - Haapsalu ja Kärdla.

Läänemaal oli 1934.a. rahvaloenduse andmeil 75039 elanikku.Iga ruutkilomeetri kohta tuli 15,7 inimest.Sellega oli Läänemaa kõige hõredamini asustatud maakond Eestis.Rahva üldarvust elas maal 68936 ehk 92 % ja kehs linnas 6103 ehk 8 %. Linnaelanikkond oli Läänemaal Eesti teiste maakondadega võrreldes kõige väiksem. [3] Siit järeldub,et domineeriv osa elanikkonnast oli seotud maatööga,millest valitsev oli põllundus ühes karjandusega.Häid võimalusi pakkus maakonna rannikuline asend ka kalastuseks.

Läänemaa mullastikku peeti halvemaks Põhja-Eestis. Muidugi polnud see arvamus maksev kogu ulatuses (Vigala-Velise kandis on häid viljakaid maid laiemas ulatuses) ,kuid

1 Läänemaa.Maateaduslik,majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Üldosa.Tartu 1938,lk.2 (edaspidi:Läänemaa ...).

2 Eesti Vabariigi Riigiasutuste tööpiirkonnad,Tartu 1939, lk.21 - 24.

3 Läänemaa ...,lk.92.

põhiliselt õige maade saagikuse seisukohalt. [1] Saagivaene pae-rähkmuld,mis rannikul muutub järjest paesemaks,tingis kodanliku korra tingimustes rea eri jooni Läänemaa põllumajanduses kodanliku Eesti üldise olukorraga võrreldes.

Maa suurusele vastavalt grupeerusid majandid Läänemaal ja kogu Eesti ulatuses 1939.a. järgmiselt.[2]

Majandite grupid maa suuruse järgi (ha-tes).	Majandite arv Läänemaal.	Majandite arv Eestis.	% majandite üldarvust Läänemaal	% majandite üldarvust Eestis
1 - 5	935	22o51	6,5	15,8
5 - 1o	1481	23869	1o,3	17,o
1o - 2o	4o82	4o288	28,3	28,8
2o - 3o	3741	25415	26,o	18,2
3o ja rohkem	4167	28361	28,9	2o,2

Nagu näha ,oli kaht esimest majandite gruppi (kuni 1o ha) Läänemaal 16,8 % üleriigilise keskmise 32,84 % vastu.Samal ajal aga kaks järgmist majandite gruppi (1o - 2o ja 2o - 3o ha) Läänemaal ületab üleriigilise keskmise.Kuna esimeses kahes majandite grupis oli tegemist vähese maaga talupoegadega, peamiselt kehvikutega ja järgmises kahes põhiliselt keskmikega, siis on ilmne keskmiktalupoegade kihi arvuline ülekaal.Kuid eespool toodud võrdlusest selgub,et ka suurtalundeid (3o ja üle 3o ha) oli Läänemaal rohkem Eesti keskmisest.Kui kogu riigi ulatuses olid need majandid enamikus jõukad,kulaklikud majapidamised,siis Läänemaal enamikes valdades ei olnud see nii.

1) Läänemaa ..., lk.21.

2) Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA),fond 1,nimistu 1,säilitamisühik 663,leht 27o.

Usna sageli oli ka 3o ja üle 3o-hektarilise talu peremees jõukuse poolest keskmiktalupoja tasemel ja palgalise tööjõu kasutamine oli juhuslik.Mispärast? Vastuseks võiks siin tuua kodanlike teadusmeeste poolt 1938.a. kirja pandud read:"Omapärase kiratsemise mulje Läänemaa põllumajanduses jätab kohapealne mullastik.Kehvad rühkmullad - madalal tasasel paealuspõhjal - suurte sooalade ja sügavamapõhjaliste soostunud puismiitude vahel,kuivakartvad liivmullad ja liigvee all kannatavad savialad - see on Läänemaa mullastik.Mullastiku iseloomust sõltuvalt torkab talundite maakasutamises silma,et kultuurmaistu esineb vähemate saarekestena kõrgematel kohtadel,ümbritsetuna sügavamapõhjalistest liigvee all kannatavaist maa-aladest.Sellest on tingitud ka põllumaa suhteline vähesus." [1]

Põllumajanduslikult kasutatavast maast oli Läänemaal põldu 2o,5 % (üleriiklik keskmine 33,4), heinamaad 4o,6 % (üleriiklik keskmine 29,4) ja karjamaad 29,5 % (üleriiklik keskmine 22,9) .[2] Rohumaade rohkus tolleaegses seisundis ei näita karjapidamise arengu kõrget taset (seda kinnitab ka loomade arvu vähesus võrreldes teiste maakondadega) , sest liigvee all kannatavad maa-alad ei võimaldanud karja nõuetekohast söötmist.Kultiveerimisel oleksid pakkunud suured rohumaade pindalad karjakasvatusele avaraid arenguvõimalusi,kuid valitsev ühiskonnakord ei võimaldanud looduslikke tingimusi suuremas mastaabis ümber kujundada.

Tootmistingimuste tõttu jäi rõhuvale enamusele Läänemaa talupoegadele,kes maa suuruse järgi kuulusid keskmike või suurtalunike hulka,saamata lisatulu,mis oleks võimaldanud osta põllutöömasinaid,soetada tõukarja ja palgata sulaseid.Seepärast tehti kõik tööd peamiselt oma perekonnaliikmetega.Eespool toodud põhjustel oli Läänemaal

---

1 Läänemaa ..., lk.151.

2 Samas,lk.152.

suhteliselt väike maaproletariaati - talusulaseid ja taluteenijaid.1939.a. oli aastapalgalisi üle 3o ha taludes 398 ja suvilisi 9o8.[1)]

Uldkokkuvõttes - Läänemaa põllumajandusele oli iseloomulik väikekodanlik ilme,kus kulakluse ja maaproletariaadi osa oli suhteliselt väike,domineerivaks olid keskmiktalupojad,kes paljud majanduslikult jõukuselt ei ületanud nimetamisväärselt kehvikuid.Seetõttu kehvikuid oli tunduvalt rohkem,kui seda näitab lihtsustatult maa suuruse järgi tehtud grupeering. Kodanlik statistika kinnitab,et põllumajanduse alal tegutsevas rahvastikus oli peremehi 88,2 % ja et peremeeste arvukuselt jäi Läänemaa maha ainult Saaremaast.[2)] Olgugi et paljud peremeesteks nimetatud olid peremehed ainult nime poolest,iseloomustab see protsent siiski mõningal määral Läänemaad.

Põllumajandusega oli tihedalt põimunud kalandus.Seda võimaldas pikk rannajoon (452 km) .[3)] Kuid kalanduse iseseisev osatähtsus oli väga väike. Kui Läänemaal tegeles põllutööga 8o % elanikkonnast,tööstusega 8 %, kaubandusega 1,8 %, siis kalandusega ainult o,9 %) .[4)] Siin on mõeldud ilmselt neid inimesi,kes peale kalanduse millegi muu tööga ei tegelnud,sest vastupidisel juhul ei saaks olla kalandusega tegelevate inimeste protsent nii väike.Rannaäärsed talupojad üldreeglina tegelesid põllutöö kõrval ,mis kehval maapinnal ei jõudnud elatist anda,ka kalandusega. Kuid teiselt poolt oli kalapüük suuresti tagapool võimalustest. Läänemaal püüti 1938.a. ainult 2343 t kala.[5)] Kalanduse arengu peamiseks takistuseks oli turu puudus (eriti Hiiumaa osas), mistõttu kalahinnad olid äärmiselt madalad ja kalurid ei suutnud muretseda vajalikke püüniseid.Haapsalu

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.23

2 Läänemaa ...,lk.148.

3 Samas ...,lk.41.

4 Samas ...,lk.146.

5 Eesti Põllumajandus.Statistiline aastaraamat 1938,Tallinn 1939,lk.165.

põline kalur A.Laupa räägib:"Esimese silgumõrra ehitasime 1926.aastal.Uhe 1o - 12-jalase mõrra jõudsin perega talve jooksul valmis teha.Mõrralina kudumiseks kedrati lõng vokiga linast või takust.Mõrraga püüdsime Haapsalu lahes - ning peab ütlema,et saak oli hea.Muret tekitas aga kalast lahtisaamine.Kevadel,räime kudemise ajal,oli pakkumine suurem nõudmisest,ning silgu hind läks niivõrd odavaks,et paaditäie kala eest sai päevase õli ja söögi raha.

Esimese paadimootori ostsime 1928.a. Pärnu "Seileri" mootoritehasest kolme pere peale kokku.Osteti laenuga,millest viimase osa maksime alles 1941.a. Nõukogude rahaga.Mäletan,et meie paadimootor oli Haapsalus kolmas ..." [1]

Maakonna tööstus oli arenenud nõrgalt.Suurimaks tööstusettevõtteks oli Hiiu-Kärdla kalevivabrik,kus 1939. aastal töötas 332 töölist.[2] Suuruselt teiseks tööstusettevõtteks oli Vaiste lauavabrik Varbla vallas,kus hooajati (hooaja kestus 5 - 9 kuud) töötas kuni poolsada inimest. Teistes vähestes tööstusettevõtetes (põhiliselt käsitööstusettevõtted) oli tööliste arv tunduvalt väiksem.[3] See kõik räägib,et tööstusproletariaadi osa oli maakonnas väike. Domineerisid proletariaadi vähemteadlikud kihid põllutööliste,ehitus- ja transporditööliste,väikeametnike jt. näol.

Väikekodanlus,kes oli rõhuvas ülekaalus maal,vajutas oma pitseri maakonna keskusele Haapsalule,kus elas 4649 inimest.[4]

Väikekodanlus oli siin esindatud vürtspoodnike,käsitöökodade jt. omanike näol.Milline oli linnas valitsev meelsus,

---

1 Suusõnalised mälestused A.Laupalt (autori käsutuses).
2 "Tööliskoja Teataja" nr.1,jaanuar 1940,lk.21.
3 Läänemaa ...,lk.18o.
4 Samas,lk.95.

sellest kirjutas 1939.a. suvel kodanlik sulemees järgmist: " ... nagu Haapsalus kuuled kohaliku keelena saksa keelt "kohalikus zhargoonis", nii on ka "tõsised haapsallased" uhked oma eestlasest linnapeale,sosistades,et temagi kõnelevat kodus vahel saksa keelt ... Ja sellest siis ka tingitud osa suurest lugupidamisest linnapea vastu.Igas linnas on ju oma mentaliteet." [1]

Haapsalu elas suvitajatest ja elas suvitajatele. Siinses kuurordis viibisid peaaegu eranditult kodu- ja välismaised kapitalistid - tööstурid,kaupmehed,kõrgepalgalised ametnikud.Haapsalu kuurordis viibis 1939.aasta suvel veidi üle 2300 puhkaja,[2] neist üle 500 olid välismaalased.[3] Haapsalu plaažil või lahel isikliku jahiga võis kohata Puhkide perekonda,suurärimees Kimbergi,Riigikõukogu esimeest M.Pungi,Riigi Viljasalve dir.J.Hünersoni,advokaat Jaan Poskat koos abikaasa Mercedes Poska-Kampiga,Soome saatkonnanõunik U.Koistineni,Poola diplomaati Jacek Trawiskat,Sotimaa mõisnikku James Leesi,arvukalt kirikumehi Helsingist,Stokholmist jne.,jne.[4] Töölisi,teenistujaid ja käsitöölisi oli 1939.aastal ainult 18 % Haapsalu mudaravilates ravimas käijate üldarvust [5] ja nad said mudavanne peamiselt suvitushooaja algul või lõpul kui "koorekihti" oli vähe kohal.Vaatamata sellele et orienteeruti rikastelt suvitajatelt saadavatele sissetulekutele ja sellest elatusid üsna paljud linnaelanikud,kiratses ka Haapsalu kui kuurort. Eesti territooriumi väiksusest ja üldistest ebarahuldavatest sotsiaalsetest oludest tingituna ei saavutanud Haapsalu

---

1 "Esmaspäev" nr.26,1.juulil 1939.
2 "Päevaleht" nr.188,15.juulil 1939.
3 "Lääne Elu" nr.81,19.juulil 1939.
4 "Rahvaleht" nr.164,19.juulil 1939; "Uudisleht" nr.1o2, 1o.juulil 1939; "Lääne Elu" nr.8o,17.juulil 1939.
5 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.27.

kodanliku aja enamikel aastatel Esimese maailmasõja eelset külastajate arvu ega evinud kuurordina niisugust kuulsust nagu varem.Mõningaid edusamme tehti kodanlikul ajal ravimeetodite arendamisel,suvituselu mugavamaks muutmisel ja linna välisilme kaunistamisel,kuid see oli ka kõik.Puudusid ajakohased hotellid ja pansionid,mudaravilad pärinesid eelmisest sajandist.Isegi kodanlik ajalehemees,kes püüdis Haapsalu "rahvasulase" linnapea Hans Alveri arvele kleepida olematuid teeneid,oli sunnitud sapiselt märkima:"Ja võimalik, et saabub ka see aeg,kus Haapsalu tänavatolmgi tunnistatakse sissehingamiseks terviskasulikuks ..." [1]

Töötava läänlase elu oli raske.Majanduse üldisest kiratsemisest tingitult olid tööolud viletsamad ja palgad madalamad kui mujal Eestis.Maata ja vähese maaga talunike perekonnaliikmed olid sunnitud maadpidi ringi rändama ja endale tööd otsima.Läänemaal oli 1oo ha põllumaa kohta 85 elanikku,samal ajal kui Eestis keskmiselt oli sama arv 63,6.[2] See näitab,et kohalikust tööjõust põllumajanduses oli ülejääk ,kuid sellest hoolimata kasutasid põllumajanduslikult enamarenenud valdade kulaklikud talud Poolast toodud põllutöölisi.Näiteks Kirbla valla kulakul Toombergil oli 3 poolakat tööl.[3] Uhe poola põllutöölise,kes orjas Kullamaa valla kulakuid, elu- ja töötingimustest kirjutati ajalehes "Kommunist" järgmist:"Palgaks oli 3o kr., töölise oma riided ja jalanõud,toiduks ainult leib,koorega kartulid,kilu ja läbiaetud piim.Tööpäev aga ei olnud kunagi alla 12 tunni.

---

1 "Esmaspäev" nr.26,1.juulil 1939.

2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 663,l.226.

3 Suusõnalised mälestused J.Neemsalult.(Kirbla valla kehviktalupoeg J.Neemsalu võeti vastu Kommunistlikku Parteisse 194o.aasta augustis.Ta oli Kirbla valla maakomitee esimees ja hiljem täitevkomitee esimees.1941.aasta jaanuaris valiti J.Neemsalu NSV Liidu Ulemnõukogu saadikuks.Pensionär J.Neemsalu elab praegu Lihulas.)

Kui sellises olukorras inimene haigeks jäi,käsutas peremees ta linna arsti juurde sentigi andmata vastavaiks kuludeks." [1] Kohaliku tööjõu suur ülejääk,odava võõra tööjõu kasutamise võimalus hoidis Läänemaal palgad kõige madalamad.Aastatööline mees teenis 306 kr. ja naine 235,2 kr.Valgamaal näiteks maksti sama töö eest aastas vastavalt 397,2 kr. ja 303,6 kr.[2] Kuna Läänemaal puudusid 30-ndate aastate teisel poolel põllutöö-liste ja maa poolproletaarsete kihtide organisatsioonid,siis ei suutnud nad midagi ette võtta ränga ekspluateerimise ker-gendamiseks.

Nimetamisväärselt paremini maa proletaarsetest ja pool-proletaarsetest kihtidest ei elanud Läänemaa kehvik- ja kesk-miktalupojad.Kehvad maad nõudsid suurt hoolt ja vaeva,samuti raha maaparandustöödeks,masinate muretsemiseks.Selleks oli vaja krediiti.Kodanlik krediidisüsteem,mis võimaldas laenu sõltuvalt talumajandi maksuvõimest,aitas kulaklikel majapida-mistel,mida oli Läänemaal vähe,tugevneda ja laieneda.See kiirendas aga ühtlasi kehvikute ja keskmike majapidamiste laostumist.26.oktoobril 1938.aastal kirjutas "Lääne Elu" teadaandes "Kakskümmend talu müügile", et 16.nov.toimub Tallinnas Eesti Maapanga ruumides suurem talude oksjon.Müü-gile tuleb seal paarkümmend Läänemaa talu.[3] Niisuguseid teadaandeid ilmus aga pidevalt.

Sealjuures olid põllutöölised,kehvtalupojad ja -kalurid ilma jäetud sotsiaalsetest soodustustest: neile ei antud riiklikku ega muud abi töövõime kaotamise puhul,ei makstud lasterikastele perekondadele lasteabiraha,äärmiselt puudulik oli arstiabi.Milliste koledusteni viis see töötava rahva olukorra,sellest võib ülevaate saada isegi kodanliku aja-kirjanduse veergudelt.Piisab paljude teiste hulgas ühest sõnumist,mis pärineb 21.jaanuaril 1938.aastal ilmunud "Lääne

---

1 "Kommunist" nr.14,17.juulil 1940.

2 Eesti Põllumajandus,lk.163.

3 "Lääne Elu" nr.88,26.oktoobril 1938.

Elu" veergudelt :"Pärnumaalt,Koongast küüditati surev mees Veltsasse,et vabastada valda matusekuludest.Möödunud nädalal ühel varahommikul sõitis Veltsa valda Võitre külas asetseva T. talu väravasse tundmatu mees,kes oma reelt kiiresti armetu, rõbalais ja oigava inimkogu maha tõstis ning seejärel minema kihutas.

Kohaletoimetatu komberdas hädavaevu elumajja,kus selgus,et on tegemist kodanik S-ga,kes on üle 60 aasta vana. Kui vanamees oigamist ei lakanud,selgus,et mees on tõsiselt haige.Haigeks on ta jäänud Pärnumaal Koonga vallas K.talus töõl olles.

Nähes,et mees haige,läinud peremees ühe valla juhtiva tööotaja poole nõu küsima,mis haigega peale hakata.Tagasi tulles asetanud peremees S-i reele ja küüditanud haige üle Läänemaa piiri Veltsa valda,kus vanainimene hinge heitis. Matmiskulud kandis nüüd Veltsa valla valitsus.Koonga mees oli küüditamisega oma valla nendest kuludest viimasel hetkel päästnud." [1]

Läänemaal kuulus 1938.a. haiguskindlustuse alla 1330 töötajat,koos nende perekonnaliikmetega Haapsalu ühishaigekassa ja Hiiu-Kärdla Kalevivabriku haigekassa kaudu ning lisaks neile riigi- ja omavalitsusasutuste ja ettevõtete töötajad.[2] Seega tühine arv maakonna elanikkonnast.Siinjuures kodanliku Eesti ainukese ühishaigekassana ei olnud Haapsalu ühishaigekassa kassaliikmete ravi oma korraldusse võtnud,rääkimata teistest kitsendustest,mis olid üldiselt omased haigekassade kaudu toimunud haiguskindlustusele. Veelgi kitsamad võimalused olid haigus- ja vanaduspensioni saamiseks.Eraettevõtete tööolistest said vanaduspensioni ainult

---

1 "Läänе Elu" nr.9,21.jaanuaril 1938.

2 S.Ahelik,Arstiabist ja sotsiaalkindlustusest kodanlikus Eestis,Tallinn 1964,lk.23 - 24.

Hiiu-Kärdla kalevivabriku töölised ja seegi pension kujutas endast vabrikuvalitsuse äranägemisel makstavat armuandi. Hiiu-Kärdla kalevivabriku vanadele töölistele makstav pension ulatus 1939.aasta andmeil ainult 9 - 3o sendini kuus.[1]

Kiratses kultuuri- ja hariduselu,sest summasid selle arendamiseks leiti väga minimaalselt.Kirjaoskamatuid oli Läänemaal 1934.a. rahvaloenduse andmeil 1o-aastaste ja vanemate seas 3358 ehk 5,4 % sellevanuseliste hulgast.Veelgi suurem oli nende arv,kes polnud koolis käinud.[2] Samal ajal kasvas sektantlus,kasvas sektide arv.Läänemaal võis kohata baptistide, metodistide,nelipühilaste jt. palvemaju kõrvuti luteri- ja õigeusukirikutega.Eriti jõudus oli kodanliku kliki valitsemise viimastel aastatel baptistide arvu suurenemine.[3] Haapsalus ei olnud haruldus eks juhtumid,millest kirjutas "Teataja" 1938.a. oktoobris:" ... levitati mingisuguse tundmatu usulahu poolt Haapsalus lendlehti,milles ette kuulutatakse,et maailma lõpp saabub tuleval aastal.1939.a. lõppevat pattude andeksandmine evangeeliumide alusel.Kes enese hinge pole selleks ajaks päästnud,peab minema patusena viimasele kohtupäevale." [4]

Läänemaa väikekodanlik õhkkond,majandusolud,mis olid kodanliku Eesti üldisest tasemest madalamal, tingisid mahajäämuse hariduse ja kultuuri valdkonnas,mis omakorda mõningal määral soodustas valitseva ideoloogia mõju. Teatava määral eraldunud ja endasse sulgunud olid Läänemaa rannikul asunud kolm rootsi rahvusega valda - Noarootsi, Riguldi ja Vormsi,kus elas üle 5ooo rootslase (Läänemaal üldse 5312 rootslast ehk 7,1 % elanikkonnast).[5]

---

1 S.Ahelik,Arstiabist ja sotsiaalkindlustusest kodanlikus Eestis,lk.16o.

2 Läänemaa ...,lk.7.

3 Samas,lk.97.

4 "Teataja" nr.12o,17.oktoobril 1938.

5 Läänemaa ...,lk.96.

Sellel rootsi rahva killukesel oli tihe side Rootsiga,kust saadeti rohkesti kirjandust ja ajakirjandust,organiseeriti külaskäike,aidati kaasa usulisele liikumisele,tehti annetusi.Noarootsis ja Vormsis töötasid rootsi kultuuriühingu "Svenska Odlingens Vänner" osakonnad.[1] Kõik see pidi "äratama rahvustunnet" ja allutas rootslased kahekordsele ideoloogilisele läbitöötlusele.

Eeltoodu mõjutas revolutsioonilist liikumist Läänemaal ja muutis ta kodanliku võimu aastatel üheks vaiksemaks piirkonnaks Eestis.

Silmapaistva EKP töötaja Aleksander Resevi mälestuse kohaselt oli Läänemaale töörahva organisatsioonide loomisega 2o-ndatel aastatel tõsiseid raskusi.[2] Pole siis ime, et fašistliku diktatuuri kehtestamine viis selleni,et 3o-ndate aastate teisel poolel ei eksisteerinud Läänemaal enam ühtki töörahva organisatsiooni.Kuid rahvahulkade üha suurenev stiihiline rahulolematus fašistliku režiimiga kasvas.See hakkas mitmeti avalduma ka Läänemaal.

---

1 Läänemaa ...,lk.246.Suusõnalised mälestused J.Tustilt. (Johannes Tust õppis 1929-32 Läänemaa Õpetajate Seminaris. 1935.aastal lõpetas Tallinna Pedagoogiumi,kuid õpetamise õigust temale "sobimatute vaadete" pärast ei antud.Ta elas Riguldi vallas isa asunikutalus ja käis juhuslikel töödel. Alates 194o.aasta juunipöördest hakkas J.Tust aktiivselt kaasa aitama uue elu ehitamisele.194o.a.augustis võeti ta vastu Kommunistliku Partei ridadesse.J.Tustist sai miilitsatöötaja ja hiljem hävituspataljoni võitleja.Mürgitatud kaevuvee joomisest ta haigestus ja evakueeriti tagalasse.Praegu töötab miilitsa-alampolkovnik J.Tust Tallinnas.)

2 Suusõnalised mälestused A.Resevilt.

Maakonna proletariaadi tuumiku moodustasid Hiiu-Kärdla kalevivabriku töölised. Ja oli loomulik,et just nemad alustasid fašistliku diktatuuri perioodil avalikku võitlust.Rasked palgaolud viisid 1938.a. Kärdla vabriku töölised streigile. Streik kujunes suureks ja äratas tähelepanu üle Eest.[1] Ühtlasi tõstis see tööliste ühtekuuluvustunnet ja viis 1939.a. 25.juunil Eesti Tekstiilitööliste Ühingu,mis seisis kindalalt revolutsioonilise klassivõitluse positsioonidel,8o liikmega Kärdla osakonna loomisele.[2] Kärdla osakonna moodustamisele aitas aktiivselt kaasa Eesti Tekstiilitööliste Ühingu esimees Erich Kadakas ja sellest võtsid osa Tallinna osakonna liikmed, kes organiseerisid 335 osavõtjaga väljasõidu Kärdlasse ja korraldasid seal kontsertmiitingu,[3] mis etendas saare tingimustes elavate tööliste poliitilisel kasvatamisel suurt osa. Politsei muidugi ei jäänud ükskõikseks tööliste selliste ürituste vastu.Kümmekonna päeva pärast,s.o. juuli algul,pöördub Kärdla osakonna esimees Madis Kõmmus Eesti Tekstiilitööliste Ühingu poole,milles teatab:"Kärdla osak. on vähe suutnud ära teha,oleme seniajani politseilisel juurdlusel olnud Teie Kärdla külastamise asjus."[4]

Hiiu-Kärdla kalevivabriku tööliste aktiivsus kasvas järjekindlalt, Valitsusvõimud ei jõudnud veel rahuneda ametiühingu rajamise üritustest,kui juba 2o.juulil tööliste koosolekul alustati nmn.töötüli palga tõstmiseks 5 - 25 %.[5] Kuna käitise juhatus otsustas teha vaid väikesi järeleandmisi,mis olid töölistele vastuvõtmatud,siis moodustati vastav komisjon, kelle sobitusel alles augusti keskpaiku jõuti 6-kuulisele kokkuleppele,kusjuures mõnel tööalal töölised saavutasid kuni

---

1 S.Kutsar-Zabrodskaja,Eestimaa Kommunistlik Partei 194o. aasta revolutsioonis,Tallinn 196o,lk.26.

2 Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (ORRKA),f.1977,nim.1,s.-ü.13,l.5o,45.

3 Samas,l.45.

4 Samas, s.-ü.12,l.58.

5 "Tööliskoja Teataja" nr.8,august 1939,lk.219.

1o % palgalisa.[1)]

Fašistliku valitsuse rahvavastane sise- ja välispoliitika pani mõtlema ka vähemteadlikke töörahva kihte.Suurejooneliseks pidi kujunema 1939.a. juulikuu keskpaiku Tallinna reidil viibinud Saksa ristleja "Admiral Hipperi" 6o madruse ja 3 ohvitseri külaskäik Haapsallu. Kuid ka Haapsalus jäi vastuvõtt võimude poolt oodatust hoopiski külmemaks ja isegi vaenulikuks "kallite külaliste" suhtes.Saksasõbralikkust jutlustama pandud ajalehed olid sunnitud visiidist teatama mõne reaga. "Läänе Elu" tõstis esile ainult seda,et "madrustele oli jaama vastu tulnud Haapsalu sakslasi,kes neid oma perekondades ka vastu võtsid ja neile linna näitasid." [2)]

Nagu teada,muutusid poliitilised ja majanduslikud vastuolud Eestis järjest teravamaks.Töörahva kõigi kihtide elujärje jätkuv halvenemine ja poliitilise surve tugevnemine kutsus 1939.aasta lõpul ja 194o.aasta algul esile elanikkonna valdavat enamikku haarava rahulolematuse.Poliitikaga hakkasid tegelema paljud,kes tava kohaselt olid kõrval seisnud.Teise maailmasõja puhkemine,Saksamaa kallaletung Poolale 1.sept. 1939,Nõukogude Liidu järjekindel rahupoliitika avas paljude silmad.Rahvahulkade survel oli Eesti valitsus sunnitud sõlmima 28.septembril 1939 Nõukogude Liiduga vastastikuse abistamise pakti.Kirjutati alla ka uuele kaubanduskokkuleppele. See võimaldas Eestil saada soodsatel tingimustel mitmesuguseid tooraineid,mille toomine sõja tõttu mujalt oli muutunud Eesti tööstusele peaaegu kättesaamatuks.Eesti töörahvas kiitis vastastikuse abistamise pakti ja kaubanduskokkuleppe palavalt heaks.Eesti fašistlikud võimud ei jaganud aga rahva poolehoiu- ja rõõmutundeid.Võimud vastasid töörahva rõõmuavaldustele repressioonidega.Kui Eestisse hakkas saabuma abistamispakti elluviimiseks Nõukogude sõjavägelasi,siis Läänemaal Tallinn-

---

1 "Tööliskoja Teataja" nr.9,september 1939,lk.245.

2 "Läänе Elu" nr.8o,17.juulil 1939.

Haapsalu ja Risti-Virtsu tee,mida mööda liikusid Nõukogude väeüksused,palistati kaitseliitlastega.See pidi olema "auvalve" nagu rahvale räägiti.Tee ääres asuvatel koolidel keelati isegi õppetöö selleks ajaks ära. Kullamaa valla Silla algkooli juhataja J.Uustalu jättis keelu täitmata ja korraldas sel puhul kooli kogunemise,kus jutustas õpilastele sündmuse tähtsusest rahu ja Eesti sõltumatuse kindlustamisel.Hiljem jooksid lapsed välja lehvitama Nõukogude sõjaväelastele.Kooli-juhataja J.Uustalu pidi toimunu tagajärjel peaaegu kohast ilma jääma.Kehvematelt õpilastelt võeti toetus.[1]

Oktoobri keskel toimusid linna- ja vallavolikogude valimised.Nagu ka puhul alati,kasutas valitsus kogu võimuaparaati valimiskampaania suunamiseks "õigetele rööbastele". Kuid seal,kus töörahvas oli vähegi rohkem organiseeritud,kujunes valimiste tulemused valitsuse pooldajatele ebasoodsaks. Hiiu-Kärdla kalevivabriku töölised esitasid Kärdla linnavolikogu valimistel 6 kandidaati,kes kõik ka volikokku valiti. Uus volikogu valis linnavanemaks töölisnõukogu liikme R.Kiili ja abiks töölise A.Saue.[2] See oli töölistele suureks võiduks ja näitas kujukalt,et kodanlikel võimumeestel polnud tööliste silmis autoriteeti.

Mittevõrdõiguslikud kokkulepped Saksamaaga,salajane ettevalmistus Nõukogude-vastaseks sõjaks halvendas veelgi Eesti majanduslikku olukorda,mis Teise maailmasõja algusest peale kujunes niigi raskeks.Tööpuudus ja nälg muutusid töörahva jaoks järjest ähvardavamaks.Hiiu-Kärdla kalevivabrik läks novembris üle 4-päevasele töönädalale,Enne töönädala lühendamist vallandati ca 65 töölist.18.dets.kuni 8.jaan. vabrik seisis.Lühendatud töönädal, kolmenädalane palgata "puhkus" ja ennegi väga madalad palgad viisid töölised

---

1. Suusõnalised mälestused J.Uustalult.
2. "Tööliskoja Teataja" nr.1,jaanuar 1940,lk.21.

äärmisse kitsikusse,rääkimata neist,kes hoopis vabriku värava taha visati.[1] Toorvilla puuduse tõttu vallandamised jätkusid.[2] Kokku ulatus 1939/4o.aasta talvel töötute arv Läänemaa külades ja kahes linnas 5ooo inimeseni.[3]

Riigivõim ei võtnud midagi ette kasvava viletsuse leevendamiseks.Samal ajal aga suurendati survevahendeid rahva demokraatlike mõtteavalduste ja igasuguse omaalgatuse mahasurumiseks.Politsei hirm koosolekute ees läks paaniliseks. Näiteks määrati Hiiumaal rahatrahv Randlepa algkooli hoolekogu liikmetele,kes söandasid pidada lastevanemate koosoleku ilma politseivõimude loata.[4]

Töörahva meelepaha kasvas.Karuse valla talupojad koostasid protestikirju valitsusele,mitmel pool käidi omavahel koos ,nagu Pühalepa valla puusepp Vannase majas,päevamuresid arutamas,valitsuse rahvavastast poliitikat arvustamas.[5] Hiiu-Kärdla kalevivabrikus muutus tööliskoosolekute toon järjest ähvardavamaks.[6] Läänemaal nagu kõikjal üle Eesti kääris ja pulbitses viha,mis ootas vallapäästmist.

---

1 "Tööliskoja Teataja" nr.2,veebruar 194o,lk.52.

2 "Tööliskoja Teataja" nr.4,aprill 194o,lk.1o7.

3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 7,l.22.

4 Ulevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost,II osa, Tallinn 1963,lk.329.

5 Suusõnalised mälestused K.Õismaalt.(K.Õismaa oli 194o.-1941.a. Läänemaal Varbla valla Vatla komsomoli-algorganisatsiooni sekretär.Ta võitles hävituspataljoni ridades ja langes vangi. Tal tuli viibida mitmes koonduslaagris.Praegu töötab K.Õismaa Haapsalu rajooni täitevkomitee kultuuriosakonna juhatajana)

6 "Tööliskoja Teataja" nr.2,veebruar 194o,lk.42.

2. Töörahvas organiseerub,et kindlustada 21.juuni võitu.

Eestimaa Kommunistlik Partei,kes tundis rahva meeleolusid hästi ja oskas õigesti hinnata revolutsiooni teostamiseks soodsaks kujunenud rahvusvahelist olukorda,hakkas ühendama üle kogu maa kõigi töörahva eri kihtide rahulolematuse voole,et kukutada fašistlik dikatatuur,võita rahvale demokraatlikud vabadused,arendada revolutsiooni sotsialistlike eesmärkide saavutamisele,taaskehtestada Eestis nõukogude võim.Olgugi et EKP oli väikesearvuline,sest fašistliku diktatuuri surve oludkorras tuli tõmbuda sügavale põranda alla ja ei olnud otstarbekas partei ridade ulatuslik laiendamine,tugines ta laialdasele aktiivile.See aktiiv asus kohe üle kogu maa revolutsioonimiliselt meelestatud rahvahulki juhtima,kui karastunud ja staažikad kommunistid tulid töölishulkade eesotsas 21.juunil tänavatele Eesti suurematesse linnades ja mujal,kus proletariaat oli arvukam ja organiseeritum.

Läänemaa oli üks neist maakondadest,kus puudus parteiorganisatsioon ja kus tegutsesid vaid üksikud kommunistid ja nende mõttekaaslased,kes kodanliku terroti tingimustes olid otsese sideme parteiga kaotanud.[1] Need inimesed-kommunistid Oskar Cher Haapsalus,Johannes Haljasaas Lõuna-Läänemaal jt.[2] ning parteitud aktivistid Artur Piht,Madis Kõmmus,Alfred Räder - mõistsid,kui 21.juunil organiseeritud töölishulkade survel moodustati rahvavalitsus Johannes Vares-Barbarusega eesotsas,sündmuste loogikat ja asusid kohe töörahvast organiseerima uue valitsuse toetamiseks ja revolutsiooni edasiarendamiseks.Kärdlas peeti 22.juunil Hiiu-Kärdla kalevivabriku töölisnõukogu ja Eesti Tekstiilitööliste Ühingu Kärdla osakonna

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.16.

2 A.Resevi andmetel.

juhatuse ühine koosolek ,kus arutati pööripäeva sündmusi ja võeti vastu resolutsioon rahvavalitsuse toetamiseks.Resolutsiooni kohaselt saadeti vabariigi valitsusele järgmine telegramm:"Kärdla tekstiilitööliste nimel tervitame ja õnnitleme südamest uut Vabariigi Valitsust ning soovime edu õiguslikuks valitsemiseks,milles leiaks N Liidu abistamispakt ausat täitmist ning töörahva elujärg tõhusat parandamist."[1]

Et valitsus seadis oma eesmärgiks rahva tungivate nõudmiste rahuldamise,seda näitas töörahvale rahvavalitsuse 22.juuni deklaratsioon,milles rõhutati heanaaberlike suhete jaluleseadmist Nõukogudemaaga,rahva ainelise olukorra parandamist,uue rahvaesinduse moodustamist,kõigi rahvavastaste organisatsioonide laialisaatmist ja riigiaparaadi puhastamist rahvavastastest elementidest.[2]

23.juunil toimus Haapsalus nagu paljudes keskustes üle kogu maa rahvarohke miiting valitsuse programmi toetamiseks.Haapsallaste J.Milleri ja E.Jaani mälestuste kohaselt kogunes turuplatsile,kus miitingut peeti,nii arvukalt inimesi (vähemalt üle 2ooo) , et osal tuli ruumi puudusel jääda kõrvaltänavatesse.Paljud olid sõitnud jalgratastel kohale ümbruskonna küladest.[3] Sealjuures miitingust,nagu kirjutab "Läänе Elu" ,"ei saadud selle kiire organiseerimise tõttu muul viisil ette teatada,kui ainult ringhäälingu kaudu ..."[4] E.Jaani mäletamise järgi olevat linnavalitsus veel mõningatesse asutustesse ja ettevõtetesse sõna saatnud.Tema peremees - kaubamaja "Estika" omanik V.Kaarneem - teatanud

---

1 "Läänе Elu" nr.73,26.juunil 194o.

2 194o.aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis.Dokumente ja materjale,Tallinn 196o,lk.148 - 149.

3 Suusõnalised mälestused J.Millerilt ja E.Jaanilt.

4 "Läänе Elu" nr.73,26.juunil 194o.

ironiseerivalt:"Linnavalitsusest õeldi,et teie mehed peavad pühapäeval koosolekut." Rahvakoosoleku avas ja seda juhtis reaktsiooniliste vaadetega [1] linnapea H.Alver,kes teatanud, et ta on rahva kokku kutsunud valitsuse nõudel ja avaldab lootust,"et uus valitsus meile paremat pakub kui eelmine." [2] Seega esimene rahva väljaastumine Haapsalus toimus "seadus-likkuse"vormis.Ilmselt Haapsalu tuntuim "poliitikamees" oli desorienteeritud sündmuste kiirest arengust ja püüdis kohe uuele valitsusele "silma teha",tekitades sellega omakorda Haapsalu pürjerite ridades üldise meeltesegaduse.Kaksipidi ei saanud aga mõista Artur Pihti,kes Läänemaa Õpetajate Semi-narist visati välja 1931.a. marksistlike vaadete levitamise pärast,[3] kõnet.Ta andis ülevaate 21.juuni sündmustest Tallin-nas ja rääkis rahva ülesandeist.Poliitvang Leho Maisel jutustas vanglakoledustest ja sellest,kuidas vabastati poliitilised vangid.Haapsalu tööliste nimel esines kommunist O.Cher.Ta püstitas töörahva ette organiseerumise ülesande, ilma milleta pole rahvahulkadel võimalik uut valitsust toetada viia läbi ümberkorraldusi oma elujärje parandamiseks.Kõneleja pidas vajalikuks,et eelkõige asutada uuesti 8 aastat tagasi suletud Haapsalu tööliste ühing.O.Cheri ettepanekul võeti rohkete kiiduavaldustega vastu järgmine resolutsioon:

"Haapsalu elanikkonna koosolek 23.juunil s.a. avaldab Eesti Vabariigi Valitsusele südamliku tervituse,kiidab heaks Valitsuse deklaratsiooni ja toetab seda kõige jõuga." [4]

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5,l.26.

2 "Rahva Hääl" nr.3,25.juunil 194o.

3 Haapsalu Rajooni Riiklik Arhiiv,f.64.Pedagoogilise nõukogu protokoll nr.335.

4 "Lääne Elu" nr.72,26.juunil 194o.

Samal päeval,s.o. 23.juunil,määrati O.Cher,kes vaatamata noorusele omas rohkesti kogemusi revolutsioonilise töölisliikumise juhtimisel ja oli käinud läbi kodanlike vanglate karastustule, EKP Läänemaa organisaatoriks ning samaaegselt ka maakonna Ametiühingute Keskliidu organisaatoriks.[1)]

Kuna Haapsalus polnud teisi revolutsioonilise võitluse kogemustega seltsimehi,siis langes O.Cheri õlule raske töökoorem ja tal tuli peale eespool nimetatute edaspidi veel mitmeid teisi vastutavaid ülesandeid täita.

Öö1 vastu 24.juunit võttis grupp töölisi eesotsas O.Cheri ja A.Pihtiga üle poliitilise politsei aktid ja kaitseliidu nimestikud ning poliitiline politsei jäi A.Pihti kontrolli alla. Varsti sai ka teatavaks,et ta on ametlikult määratud poliitilise politsei komissariks.[2)]

---

1 Ajaloolased S.Kutsar-Zabrodskaja ja H.Tiido,käsitledes O.Cheri tegevust Läänemaal,teevad faktilise vea.Esimene neist märgib, et O.Cher oli EKP volinik Läänemaal fašistliku kliki võimu ajal (vt.S.Kutsar-Zabrotskaja,Eestimaa Kommunistliku Partei 194o.aasta revolutsioonis,lk.66), teine väidab,et O.Cher suunati 23.juunil 194o EKP Läänemaa organisaatoriks (vt.Г.К.Тидо, Аграрная политика КП Эстонии в 1940-1941 гг., lk.146-147). Tegelikult elas O.Cher mitu aastat enne juunipööret pidevalt Haapsalus;kuhu ta oli välja saadetud ja töötas [illegible] fotograaf Kalda juures fotolaborandina,nagu seda mäletavad paljud eakamad haapsallased.Seepärast pole täpne öelda "suunati".Pole ka õige,et O.Cher oli enne juunipööret partei volinikuks Läänemaal.Seda võib järeldada O.Cheri aruandekõnest Läänemaa parteiorganisatsiooni I konverentsil 25.jaanuaril 1941 (vt.EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.16).S.Kutsar-Zabrodskaja ja H.Tiido nimetatud faktilistele ebatäpsustele räägib vastu ajalookandidaat O.Kuuli koostatud ülevaade O.Cheri tegevusest (vt.O.Kuuli,Kogu oma teadliku elu ... "Noorte Hääl" nr.2o7,3.septembril 1963).

2 Suusõnalised mälestused J.Millerilt.

Kui O.Cher kooskõlas EKP Keskkomitee ja Ametiühingute Keskliidu uue juhatusega seadis 23.juuni miitingul Läänemaa töörahva ette lähima tegevusloosungina organiseerumise,algas selle elluviimine kohe hoogsalt.Lähtuti leninlikust üldreeglist:"proletariaadi arenemine ei toimunud kusagil maailmas ega saanudki toimuda teisiti kui ametiühingute kaudu,ametiühingute ja töölisklassi partei koostöö kaudu". [1] 30.juunil asutati Haapsalu Töölisühing, [2] mida mõne aja pärast ametlikult nimetati Väikelinnade Töörahva Üldühingu Haapsalu osakonnaks.Asutamiskoosolek peeti Haapsalu gümnaasiumi saalis.Ametiühingute Keskliidu nimel esines pikema kõnega O.Cher,kes selgitas J.Varese valitsuse poliitikat,mille lahutamatuks koostisosaks on töörahva kaasatõmbamine riigivalitsemisse.O.Cher näitas,et töölisühingute eesmärgiks on kaasa aidata valitsuse uuenduste ja seaduste elluviimisele,kontrollida ettevõtete tööd,selgitada välja kõigi Haapsalu tööliste töö- ja palgatingimused,et nende parandamiseks oleks võimalik konkreetseid samme astuda.Revolutsiooniliselt meelestatud intelligentsi hulgast võttis sõna V.Lao,kes nõudis linnavalitsuse kohest kõrvaldamist, nõukogude võimu viivitamatut kehtestamist ja mõningaid teisi radikaalseid samme.See tekitas üldist segadust ja natsionalistlikud elemendid saali tagumistest ridadest tõstsid vaenulikku kisa.Küsimus lahendati Lao kõrvaldamisega koosolekult,kusjuures O.Cheril tuli selgitada tema poolt üles-tõstetud mõtteid.

Samal koosolekul astus 132 töölist ametiühingu liikmeks,kes kohe valisid ka Haapsalu Töölisühingu 7-liikmelise juhatuse.Kõik ,kes seati üles juhatuse kandidaatideks,tutvustasid enne valimist oma elulugu.Juhatusse valiti juhutööline

---

1 V.I.Lenin,Teosed,31.kd.,Tallinn 1955,lk.32.

2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.39.

Arnold Aren (esimees),Asenillitööstuse kangur Marie Kaar (abiesimees),postiametnik K.Tasamäe,maalrid Benno Prikk ja Aleksander Uustalu,kaubamaja "Estika" rätsep Elmar Jaani ja puutööline Voldemar Hannibal.Töölisühingu asjaajajaks võeti juhutööline B.Predit.Võeti vastu tervitus uuele peaministrile,vabariigi valitsusele ja Punaarmeele,"kes meid on hoidnud sõjast ja majanduslikust hävingust." Koosolek pöördus linnavalitsuse poole,et see astuks samme kino ehitamiseks ja aitaks sisustada töölismaja.Lõpuks lauldi ühiselt "Julgesti,vennad, nüüd tööle". [1]

Kärdlas tugevnes varem tegutsenud tekstiilitööliste ametiühing.

Maal valdades hakkas rahvahulkade organiseerimisel etendama keskset osa Üleriiklik Maatöörahva Ühing.Ühingu rajamine läks kiiresti,sest mitmetes valdades olid selle osakonnad tegutsenud varem, kuni fašistliku diktatuuri kehtestamiseni 1934.aastal, ja endised liikmed avaldasid organisatsiooni taastamiseks suurt aktiivsust.Rentnik Altmäe,kes oli Kullamaa valda rajanud 1932.aastal UMU osakonna,asus juuni lõpul seda taastama ja laiendama.[2] 6.juulil moodustati UMU osakonnad Lihulas ja Vigalas.[3] 7.juulil oli Hiiumaal Kõrgesaare vallas UMU Kõpu osakonna koosolek,kus püstitati Maatööliste ja Väikemaapidajate Koja kiire laialisaatmise nõue.[4] Üleriiklik Maatöörahva Ühing muutus järjest populaarsemaks. Töötav maarahvas - põllutöölised,käsitöölised,kehvikud,keskmikud,kalurid,töötav intelligents,kellelt oli fašistliku kliki võimu päevil võetud organisatsioonide loomise võimalus,tundis

---

1 Suusõnalised mälestused E.Jaanilt;"Lääne Elu" nr.75,1.juulil 1940; "Rahva Hääl" nr.9,1.juulil 1940.

2 Suusõnalised mälestused J.Uustalult.

3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.39.

4 "Kommunist" nr.7,10.juulil 1940.

suurt tungi organiseerimise järele.Näiteks Martna valla osakonna asutamisel juuli teisel poolel astus kohe liikmeks 7o inimest.[1] Juulikuu jooksul moodustati Läänemaal kõigisse 21 valda UMU osakonnad,kus igaühes liikmete arv kasvas üle saja.[2]

Ametiühingud selgitasid ja viisid kõikjal ellu EKP poliitikat.Nad olid kommunistliku partei organisatsiooniliseks tugipunktiks,maal isegi ainsaks, seni kuni parteiorganisatsioone loodi.O.Cher rõhutas aruandes EK(b)P Läänе maakonna I konverentsile,et "esimeseks sammuks oli : luua baas nõukogude võimu kindlustamiseks tööliste hulgalise organisatsiooni ametiühingu organiseerimisega,milleks alustati kohe maatööliste ametiühingute organiseerimist." [3]

Ametiühing, eelkõige UMU , oli taimelavaks teistele organisatsioonidele,kasvatas uut nõukogulikku kaadrit.Ta aitas puhastada kohalikku võimuaparaati,[4] andis uut kaadrit vallaning maavalitsustele,[5] valimiskomisjonidele,[6] Rahva Omakaitsele,[7] hiljem täitevkomiteedele,[8] maareformi komisjonidele,[9] natsionaliseeritud ettevõtete järelevalveks, [1o] etendas suurt osa Kommunistliku Noorsooühingu ja miilitsa loomisel.11) Ametiühingu aktiivist said täiendust partei read.[12]

---

1 "Kommunist" nr.28,31.juulil 194o.

2 Samas.

3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.17.

4 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5,l.2.

5 "Läänе Elu" nr.93,12.augustil 194o.

6 ORRKA,f.R-1661,nim.1,s.-ü.1;ORRKA,f.R-1271,nim.1,s.-ü.4,l46.

7 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.17.

8 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.1,2,9,12,13.

9 ORRKA,f.R - 1271,nim.1,s.-ü.4,l.46.

1o Suusõnalised mälestused A.Hangalt ja E.Jaanilt.

11 Suusõnalised mälestused J.Tustilt.

12 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.17.

Juuli alguses hakati Läänemaal formeerima Rahva Omakaitse üksusi - esimest töörahva relvastatud organisatsiooni,et "kindlustada ja julgestada proletariaadi diktatuuri" ,nagu ütles O.Cher aruandekõnes Läänemaa parteiorganisatsiooni I konverentsil.[1] Rahva Omakaitse üks rajajaid ja juhte Eestis Karl Hanson iseloomustab seda organisatsiooni järgmiselt: "See oli töörahva relvastatud organisatsioon,mille järele tekkis vajadus revolutsiooniliste sündmuste käigus ja mis loodi rahva omaalgatuslikus korras.Vana politseiaparaat asendati järk-järgult täielikult RO üksustega." [2]

Rahva Omakaitse formeerimist ja tegevust juhtis Läänemaal O.Cher,nagu seda mitmel pool mujalgi tegid vastutavad parteitöötajad.Üks esimesi Haapsalu rahvaomakaitselasi tolleaegse V.Laksi trükikoja tööline A.Hanga räägib,et O.Cher kutsus tema koos töökaaslaste August Rõmmeli ja Elmar Kruusmanniga,kes kõik olid aktiivsed ametiühingu liikmed,enda juurde.Temapoolne ettepanek oli astuda Rahva Omakaitsesse,mis ka kohe vormistati.Esimesteks ülesanneteks oli korra pidamine miitingutel ja demonstratsioonidel ning patrullis käimine linnas.Valves oldi ka tööliskodus,kus asus ühtlasi Rahva Omakaitse Ringkonna staap.Relvastuseks oli kodanliku Eesti sõjaväes kasutusel olnud Belgia 9 mm brauningud "FN" .Käel kanti punast sidet.Rahva Omakaitse võitlejateks,kes kohe juuli algusest hakkasid valvetes käima,olid veel pagaritööstuse õpipoisid Jakob Kunder [3] ja Küünarpuu,klaveriõpetaja Tedder jt.[4]

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.17.

2 Saabus päev.1940.aasta revolutsioonilistest sündmustest osavõtjad jutustavad,Tallinn 1960,lk.219.

3 Kordas 1945.aastal Kuramaal Matrossovi kangelastegu ja temale anti posthuumselt Nõukogude Liidu kangelase nimetus.

4 Suusõnalised mälestused A.Hangalt.

1.augustiks tegutsesid Rahva Omakaitse üksused Läänemaa tähtsamais keskustes - Haapsalus,Kärdlas,Märjamaal ja Lihulas. 15.augustiks oli juba 13 Rahva Omakaitse rühma,mis koosnesid 43 jaost,kokku 341 meest.[1] See oli suur jõud parteiorganisatsiooni oskuslikes kätes.Komplekteeritud oli Rahva Omakaitse ustavamatest nõukogude korra pooldajatest.[2]

Rahva Omakaitse struktuur oli järgmine.Läänemaa piiresse oli moodustatud Lääñemaa RO ringkond,mida juhtis RO Läänemaa Ringkonna Staap eesotsas ringkonna juhi O.Cheriga. Ringkond jagunes 4 jaoskonnaks: Haapsalu jaoskond (jaoskonna juht Evald Kaar),Märjamaa jaoskond (jaoskonna juht Rein [illegible] Lahe), Lihula jaoskond (jaoskonna juht Lemmit Kumer) ja Kärdla jaoskond (jaoskonna juht Jüri Kipper). Peale selle moodustati veel üksikrühmad Ristile (juht Elmar Mänd) ja Kullamaale (juht August Anton). Jaoskonnad jagunesid rühmadeks,rühmad jagudeks.Näiteks jagunes Lihula jaoskond (kompanii) 3 rühma rajooniks keskustega Lihulas,Varblas,Nurmsis.Rühma asukohta jäi üks jagu, ülejäänud hajutati küladesse,alevitesse.Üksikrühmad allusid vahetult ringkonna juhile.[3]

Rahva Omakaitse võitlejad tõstsid pidevalt oma poliitilise ja sõjalise ettevalmistuse taset.Korraldati laskeharjutusi,õpiti tundma relvi.Sageli pidas O.Cher võitlejatele loenguid,et kasvatada leppimatust revolutsiooni vaenlastesse, tõsta revolutsioonilist valvsust.[4] Kommunistlik partei tegi kõik selleks,et töörahva relvastatud jõud oleksid valmis igal ajal vastulööki andma klassivaenlastele,kui need teevad katset kodanlik-natsionalistlikku diktatuuri taastada.

Hiljem kujunes Rahva Omakaitse ümber rahvamiilitsaks

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 7,l.17.

2 Samas.

3 ORRKA, f.R-35,nim.1,s.-ü.8,l.1; s.-ü.19,l.4,26.

4 Suusõnalised mälestused A.Hangalt.

ja ta likvideerus septembri lõpul.Läänemaa parteiorganisatsiooni konverentsi aruandes kriipsutatakse alla RO suurt tähtsust ja eriti seda maal julgestaja funktsioonides.[1] Pole kahtlust,et töötav talurahvas,omades küla tingimustes oma relvastatud jõudu,võis palju julgemini asuda toetama partei ja valitsuse üritusi.

Ametiühingud ja Rahva Omakaitse kujunesid nendeks tugipunktideks,mille alusel EKP Läänemaa organisaator hakkas rajama EKP organisatsiooni Läänemaale.Esimesed uued inimesed parteisse tulid juulikuus ametiühingute ja Rahva Omakaitse ridadest,[2] nende organisatsioonide aktiivi hulgast.Olgugi et Läänemaal parteiorganisatsioon fašistliku režiimi tingimustes puudus ja üksikud kommunistid tegutsesid sügaval põranda all,omas EKP Läänemaa tööliste,töötava talurahva ja progressiivse intelligentsi hulgas suurt autoriteeti.Partei eesmärgid ja püüdlused olid paljudele omaseks saanud juba 1917.aastal, teati,et rangest jälitamisest hoolimata ei lakanud partei hetkekski võitlemast rahva eluliste huvide eest,et partei oli see,kes kindlustas võidu juunipäevil.Seepärast,kui EKP 4.juulil ofitsiaalselt legaliseeris oma tegevuse,võeti see vastu suure rõõmuga.Arvukad tervitused EKP-le ja tema Keskkomiteele kõnelevad selget keelt.Üleriikliku Maatöörahva Ühingu Kõpu osakonna 7.juuli koosoleku poolt saadetud kirjas EKP Keskkomiteele öeldakse:"Meie,ÜMU Kõpu osakonna peakoosolekust osavõtjad,saadame Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomiteele oma palavamad tervitused.Meie hindame kõrgelt EKP tema senises töös - kui ainust tõelist esirinnas sammuvat eelvägе Eestimaa tööliste ja töötava talurahva võitluses vabaduse ja parema tuleviku eest.

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.17.

2 Samas.

Elagu Eestimaa Kommunistlik Partei!
Elagu Kommunistlik Internatsionaal!" [1]

EKP suur autoriteet töötajate silmis tõi kõige teadlikumad inimesed kiiresti partei ridadesse.Vahetult pärast seda,kui juulikuus algas uute liikmete vastuvõtmine,hakkasid EKP Läänemaa organisaatorile laekuma avaldused.Juulikuus esitati üle 2o avalduse,kuni 16.augustini,mis ajani ei olnud vajalik kandidaadistaaži läbitegemine,võeti Läänemaal parteisse vastu üle 6o inimese,[2] tunduvalt rohkem kui Valga-, Võru-,Järva- ja Saaremaal.[3] See näitab suurt organiseerimis- ja kasvatustööd,mida tehti O.Cheri juhtimisel paari kuu jooksul pärast juunipööret Läänemaal.Parteisse võeti vastu eelkõige inimesed,kes olid varem töölisliikumisest ja revolutsioonilisest võitlusest osa võtnud ja kes revolutsiooni esimestest päevadest peale olid asunud partei juhtimisel täie jõuga tööle.Kullamaa valla käsitööline Johannes Einmann võttis osa 19o5.a. revolutsioonist,1917.aastal oli Koluvere mõisa ülevõtjate hulgas ja organiseeris punakaarti.Juunipöörde ajal oli J.Einmann 54-aastane.Juba juunis sai temast ÜMÜ Kullamaa osakonna organiseerija,juulis palus ta end vastu võtta parteisse.Kristjan Männiste Varbla vallast oli 1917.a. 13.-15.augustil maatööliste ja kehviktalurahva konverentsil Tallinnas,asutas Saulepi valla töörahva nõukogu ja punakaardi.Pärast 21.juunit võttis K.Männiste aktiivselt osa Riigivolikogu valimiskampaaniast,ÜMÜ tegevusest ja ta avaldus juulikuust astuda parteisse rahuldati augustis.Punaarmees teenis 1917.a.vabatahtlikult Karuse valla ehitustööline Alfred Räder,kellest sai ÜMÜ aktivist ja kommunist 1941.a.augustis.[4]

---

1 "Kommunist" nr.7,1o.juulil 194o.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.95,l.24 - 27.
3 Samas.
4 Suusõnalised mälestused Alfred Räderilt.

Hiiu-Kärdla kalevivabriku puusepp Mądis Kõmmus,kes võeti parteisse vastu samuti augustis,oli kodanliku Eesti päevil vabriku haigekassa esimees,töölisnõukogus,Eesti Tekstiilitööliste Ühingu Kärdla osakonna esimees.Töölised valisid ta 1939.a. sügisel Kärdla linnavolikogusse.[1]

Mõnes vallas - Martnas,Ridalas jm.,kus leidus aktiivseid organisaatoreid,nagu eespool nimetatutes meier Evald Eiche ja maaparandustööline Albert Tuur,kasvasid partei read kolme nädala jooksul suhteliselt suurearvuliseks.Nii kuulus Martna vallas 16.augustiks parteisse 6 ja Ridala vallas 6 maa- ja käsitöölist ning töötavat talupoega.

On iseloomulik,et pärast avalduste esitamist parteisse astumiseks ei jäädud ootama dokumentide vormistamist, vaid asuti aktiivselt tegutsema.Nii näiteks esines Evald Eiche juba 2.augustil Kommunistliku Partei Martna rakukese sekretärina,olgugi et parteidokumendid olid alles vormistamata.[2] Kahjuks on parteiorganisatsioonide esialgse tegevuse kohta säilinud väga vähe materjale,sest koosolekuid ei protokollitud.[3]

Aruande põhjal Läänemaa parteiorganisatsiooni I konverentsile võib otsustada,et 16.augustiks ei olnud parteiliikmeid 21 vallast 7-s.Nendest 2 - Oru ja Velise vald - asusid mandril,teised Hiiumaal ja Vormsi saarel.Tingitud oli see sellest,et saartel jäi organisatsiooniline töö nõrgaks, sest O.Cherilukui EKP Läänemaa organisaatoril tuli tegutseda samaaegselt veel ametiühingu organisaatorina,Rahva Omakaitse juhina ning olla maakonna komsomoliorganisaatoriks.[4] Alles 1.augustil määrati B.Predit ÜMÜ Läänemaa organisaatoriks ja 1.oktoobril kinnitati EKP Läänemaa Komitee koosseisus sekretär O.Cher,liikmed V.Vits ja B.Predit.[5]

---

1 J.Uustalu andmetel.

2 Suusõnalised mälestused kommunist Johannes Kolgalt.Säilinud kiri,milles Evald Eiche nimetab end 2.augustil Kommunistliku Partei Martna rakukese sekretäriks.

3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.2o-21.

4 Samas,l.35.

5 Samas,l.17.

Tööd alustasid veel mitmed organisatsioonid ,milliseid fašistliku valitsuse ajal töörahval polnud võimalik luua.Kangur,töölisühingu aktivist Marie Kaar hakkas töötavaid naisi organiseerima.O.Cher alustas juulikuus Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu organisatsioonide rajamist.[1] Tema initsiatiivil loodi 21.juulil Haapsalus Kommunistliku Noorsooühingu asutamiskomitee koosseisus: EKP esindaja K.Tasamäe,B.Predit ja E.Tammaru.[2] Augustikuu lõpul asus EKNU organisaatorina tegutsema G.Oltre.Kommunistlike noorte organisatsioonid loodi kiiresti kõigisse valdadesse ja linnadesse.[3]

Töörahva organiseerimise,nende revolutsioonilise tõusu õnkkonnas alustas valitsus riigielu demokratiseerimist, et luua täielik rahva tahteavalduse vabadus.26.juunil saadeti laiali fašistlik "Isamaaliit" ja 27.juunil ekspluataatorite relvastatud organisatsioon Kaitseliit.Haapsalus sai kaitseliidu hoonest Suur-Lossi tänaval (praegu V.Kingissepa tänav) tööliskodu.[4] Ka hirmuäratav Läänе-Saare sõjaväeringkonna staabi hoone oma kuulipildujapesadega keset Haapsalu muutus rahvalähedasemaks,sest staabi juurde valiti kohalik sõjaväelaste komitee,millesse kuulusid sõdurivormis töölised ja talupojad.Valimiskoosoleku resolutsioon avaldati rahvale ja selles öeldi:"Läänе-Saare sõjaväeringkonna staabi koosseisus olevad ja juurdelähetatud sõjaväelased,astudes täna esimesi samme meie sõjaväe demokratiseerimisel sõjaväelaste komitee moodustamisega,on üksmeelselt valmis siiralt ja ausalt täitma kõiki oma kohuseid ja kaasa aitama Eesti töötava rahva huvides, meie kalli kodumaa uues ülesehitamise töös , ja kindlustama

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.36.
2 "Kommunist" nr.22,25.juulil 1940.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.38.
4 "Kommunist" nr.16,19.juulil 1940.

kogu töötavale rahvale parimat tulevikku ning õitsengut kogu meie maale.Ühtlasi tahame üksmeelselt käsikäes sammuda võimsa Nõukogude Liidu Punaarmeega meie kalli kodumaa ja saavutatud vabaduste kaitseks." [1] Aktiivne sõdurite komitee liige Hans Saaremäe astus Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu liikmeks ja sõjaväest vabanemisel sai H.Saaremäest ELKNÜ Läänemaa Komitee instruktor.[2]

Rahvavalitsus vabastas rea juhtivaid ametnikke,kes enamikus olid valitsuspartei "Isamaaliidu" aktiivsed liikmed. Nende hulgas oli Lääne maavanem Artur Kasterpalu,[3] Lääne prefekt Leonid Kane,[4] Haapsalu Gümnaasiumi direktor Anton Üksti [5] jt.Ametist lahkus Haapsalu abilinnapea Ed.Simson.[6] Maavanemaks sai 8.juulil omavalitsustöötaja J.Nurk [7],abimaavanemaks J.Uustalu.[8] Viimane määrati juba 2.juulist siseministri käskkirjaga Lääne maanõuniku asetäitjaks.[9] Ta hakkas juhatama koolivalitsust ja sotsiaalosakonda.Juuli algul toimunud riigi- ja omavalitsustöötajate koosolekul kinnitasid lihtteenistujad,et nad kogu jõuga töötavad 21.juunil alanud ajaloolise pöörde lõpuleviimiseks.[10]

Töötava rahva huve ei kaitsenud,nende kasvavat revolutsioonilisust,poliitilise ja ühiskondliku elu demokratiseerimist ei toetanud Läänemaal ilmunud ajaleht "Lääne Elu", mille vastutavaks toimetajaks oli Aleksander Tõnisson.Kõigest toimuvast avaldati informatsiooni võimalikult minimaalselt.23.juuni Haapsalu suurest miitingust,kus rahvas asus otsustavalt toetama rahvavalitsust,avaldati esimene informatsioon 9.leheküljel ptii kirjas.Informatsioon oli pealkirjastatud

---

1 "Kommunist nr.18,21.juulil 194o.
2 Suusõnalised mälestused J.Ilveselt.
3 "Riigi Teataja Lisa" 194o,nr.6o,art.6o8.
4 "Riigi Teataja" 194o,nr.7o,art.7o3.
5 "Riigi Teataja" 194o,nr.89,art.894.
6 "Kommunist" nr.27,3o.juulil 194o.
7 "Riigi Teataja Lisa" 194o,nr.6o,art.62o.
8 Suusõnalised mälestused J.Uustalult.
9 "Lääne Elu" nr.73,23.juunil 194o.
1o "Lääne Elu" nr.8o,12.juulil 194o.

sama suure kirjaga kui kõrvalolev teade,et Elva valla konstaabli tervis paraneb.[1] 1.juulil avaldatud toimetuseartikliga "Sulgemistest,rahvuslipust ja põllumajandusest" pandi kroom rahvavastasele väljaastumisele.Kõneldi teraval toonil Kaitseliidu kui "apoliitilise organisatsiooni" ja Eesti Rahvuslaste Klubi kui "patriootiliste inimeste apoliitilise organisatsiooni" sulgemise vastu.Eriti pahandati selle üle, et mõned on avaldanud mõtet sini-must-valge kõlbmatusest riigilipuks ja puhuti sellega seoses üles natsionalistlikke meeleolusid.Tuldi välja terve "teooriaga" sini-must-valge trikoloori kaitseks.See pidavat kõrgemal seisma erakondade,eelkõige muidugi tööliste punasest võitluslipust.Manitsedes öeldi,et trikoloori all pidavat olema saavutatud "iseseisvus" ja selle püha tähendus ei tohtivat "alavääristust leida ühegi eestlase poolt." [2]

Rahvavastase suunitlusega kirjutisi avaldamiseks otsiti ka teistest reaktsioonilise kallakuga lehtedest, Nii avaldati koos "Rahvalehega" kaitseliitlastele,naiskodukaitse "truudele liikmetele", noorkotkastele ja kodutütardele "rahva" nimel "sügavat ja otsekohest tänu... ennastsalgava töö ja tegevuse eest." [3] Kui edaspidi küll avalikult vaenulikud read "Läänе Elu" veergudelt kadusid,siis jäi leht ikkagi rahva elust ja revolutsioonilisest võitlusest kõrvale ning hääbus üha enam. 12.augustil ilmus "Lääne Elu" viimane number.

Vaimustusega võttis rahvas vastu rahvavalitsuse otsuseid ja määrusi,mis olid suunatud töötavate inimeste majanduliku olukorra parandamisele.Konkreetseid samme astusid

---

1 "Lääne Elu" nr.78,8.juulil 1940.
2 "Lääne Elu" nr.74,28.juunil 1940.
3 Samas.

selleks äsjaloodud töörahva organisatsioonid.Haapsalu töölisühingu nõudel oli linnavalitsus sunnitud linnatööliste palku reguleerima.Selle tulemusena tõusid alates 6.juulist linnatööliste palgad kuni 2o protsenti.[1] Rahva tahe hakkas avalduma töötajate organisatsioonide kaudu igal elualal.

---

1 "Kommunist" nr.16,19.juulil 194o.

3. Riigivolikogu valimised ja nõukogude võimu kehtestamine.

Töötajate nõudmisel avaldas rahvavalitsus 5.juulil otsuse Riigivolikogu ja Riiginõukogu laialisaatmise kohta ning tõelise rahvaesinduse valimiste läbiviimise kohta 14. ja 15.juulil 1940.Riigivolikogu valimised kujunesid revolutsiooni arendamisel otsustavaks etapiks ja EKP koondas kõik jõud nende edukale kulgemisele.Valimiste käigus said esimesi praktilisi kogemusi rajatavad töörahva organisatsioonid,kasvas aktiiv, partei õppis inimesi tundma tegude kaudu.

Kõigi töötavate rahvakihtide koondamiseks revolutsioonilise tööliisklassi ümber loodi EKP juhtimisel ühtne valimisblokk - Eesti Töötava Rahva Liit. See kodanluse vastane töörinimeste liit,mille tuumikuks oli 22 organisatsiooni, avaldas 6.juulil oma valimisplatvormi,milles olid esikohal töötajate revolutsioonilised nõudmised : sõprus NSV Liiduga, kõigi demokraatlike vabaduste kindlustamine,töötajate ainelise olukorra parandamine,tööpuuduse likvideerimine,anda maata ja vähese maaga talupoegadele maad,kergendada talupoegade võlakoormat jne.[1] EKP organiseeris selle platvormi üldrahvaliku arutelu.Kuivõrd need nõudmised,mis pidid viima nõukogude korra taaskehtestamisele,vastasid Läänemaa demokraatlike rahvakihtide huvidele,seda kinnitasid arvukad miitingud ja koosolekud,mis palavalt toetasid Töötava Rahva Liidu platvormi.Haapsalus toimus kohe 6.juulil poole tuhande inimeseline rongkäik lippude ja loosungitega turuplatsile, kus miitingust võttis osa üle 1ooo inimese.Milline oli meeleolu,seda näitas tööliste võitluslaulude laulmine,mis kostis veel kaua pärast miitingut Haapsalu algkooli hoovilt.[2]

---

1 1940.aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis ,lk.176.

2 "Läänе Elu" nr.79,1o.juulil 1940.

Ühe päevaga ühines Läänemaal 2ooo töölist,töötavat talupoega ja progressiivse intelligentsi esindajat Eesti Töötava Rahva Liidu platvormiga.Paari päeva jooksul korraldati veel miiting Lihulas,vabaõhumiiting Vigalas,Märjamaal ja arvukalt koosolekuid mujal,kus kõikjal kiideti Eesti Töötava Rahva Liidu nõudmised heaks.[1] 1o.juulil oli Kärdlas 8 ja Haapsalus 14 organisatsiooni esindajate koosolek,kus otsustati ühineda Eesti Töötava Rahva Liidu platvormiga ja anda hääled Liidu kandidaatidele.[2]

Kodanlus püüdis töörahvast igasuguste võtetega ja kuulujuttudega parlamendist kõrvale tõrjuda.Kui Läänemaal oli 5 Riigivolikogu valimisringkonda,siis 3 ringkonnas tegid kodanlikud poliitikamehed katset oma kandidaate parlamenti sokutada, Hiiumaal seadsid nad üles Käina kulaku L.Piiriselgi, Vigalas Märjamaa vallavanema,kodanliku parlamendi tegelase kulak Ed.Arnoveri ja Kullamaal Asuküla vallavanema,endise Riigivolikogu liikme kulak Villem Maakeri.[3] EKP paljastas kodanluse mahhinatsioonid.Rahvavalitsuse korraldusel pidid kõik kandidaadid esitama oma valimisplatvormi,kes tahtsid kandidaatide nimekirja jääda.Sellega pidid reaktsionäärid end paljastama.Valimiste Läänemaa Ringkondadekomitee,kuhu kuulusid kontoriametnik Hermann Karjamaa,puusepp Evald Kaar,väiketalunik Jaan Miller,ajakirjanik Erik Eiste,transporditööline August Lepp, [4] tühistas valimisseaduses tehtud paranduse alusel Lembit Piiriselgi ja Eduard Arnoveri kandidatuuri esitamis-

---

1 "Kommunist" nr.4,7.juulil 194o.
2 "Lääne Elu" nr.8o,12.juulil 1940.
3 "Lääne Elu" nr.79,1o.juulil 194o.
4 "Riigi Teataja" 194o,nr.62,art.586.

kirjad,kuna nende valimisplatvormid osutusid provokatsioonilisеks.[1] Villem Maaker,kartes ilmselt valimistel enda läbikukkumist ja paljastamist,teatas "Rahva Häälele" oma kandideerimisest loobumisest järgmise telegrammiga:"Pooldades praegust Vabariigi Valitsust ja tema programmi,toetades aktiivselt Eesti Töötava Rahva Liidu valimisplatvormi ja tema kandidaati Uustalu,võtan oma algatusel tagasi oma kandidatuuri 26.valimisringkonnas ja kutsun kõiki hääletama Uustalu poolt." [2] Kodanlusel ei õnnestunud valijaid petta.

Suure poliitilise aktiivsuse tõhe all möödusid Eesti Töötava Rahva Liidu saadikukandidaatide kohtumiskoosolekud valijatega.Töörahva teadlikkus,eriti seda maal,kasvas valimiskampaanias järsult.Läänemaal võttis 42 225 hääleõiguslikust kodanikust hääletamisest osa 3o 321 ehk 71,8%. [3] See oli Läänemaal ennenähtamatu riigielust osavõtmise aktiivsus. Kõik Töötava Rahva Liidu kandidaadid - ametiühingute liider Erich Kadakas Tallinnast,vabrikutööline Madis Kõmmus Kärdlast, advokaat Mihkel Mihkelson Lihulast,ehitustööline Georg Toompuu Tallinnast ja kooliõpetaja Jüri Uustalu Kullamaalt [4] valiti Riigivolikogu saadikuteks.Nende poolt hääletas 28 887 inimest ehk 95,3 protsenti hääletamisest osavõtnud valijaist.[5]

Töörahvas tähistas saavutatud edu.Haapsalus korraldatud rongkäigust ja miitingust võttis osa ligemale 2ooo inimest loosungite all:"Tervitame ETR Liidu hiilgavat võitu! ", "Elagu Eesti vabariigi tihe side NSV Liiduga! " Miitingul

---

1 "Kommunist" nr.8,11.juulil 194o.
2 Samas.
3 "Kommunist" nr.15,18.juulil 194o.
4 "Riigi Teataja" 194o,nr.68,art.673.
5 "Kommunist" nr.15,18.juulil 194o.

vastuvõetud resolutsioonis nõuti Eesti astumist Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu.[1] Nõukogude võimu kehtestamise idee oli rahvahulgad vallutanud ka maal. EKP suur organiseerimis- ja selgitustöö kandis vilja.Meeleavaldused toimusid üle kogu Läänemaa.Märjamaal,Kullamaal,Vigalas,Linulas nõudsid töötavad talupojad: Eesti kuulutamist Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks; liitumist NSV Liiduga; maaga spekuleerimise lõpetamist ja suurmaaomanike maa võõrandamist ning maatameeste ja väikemaapidajate maaga varustamist; pankade ja suurtööstuste rahva omaks muutmist.[2] Milliste mõtetega läksid saadikud Riigivolikogu istungjärgule,seda iseloomustasid Madis Kõmmuse poolt valijatega kohtumisel öeldud sõnad:" Ma ei ole suur jutumees.Aga ega Toompeale polegi tarvis minna juttu ajama,vaid tegusid tegema.Jutumehed on seal küll istunud,aga tööinimesele pole sellest kergemaks läinud."

Töörahva suur võit,ranvavastase elemendi lootusetu lüüasaamine aktiviseeris klassivaenlast.Lasti käiku uusi kuulujutte,püüti takistada ja segada töörahva üritusi.17.juuli õhtul koguneb Kullamaal huigaliselt rahvast miitingule rõõmu avaldamiseks valimistel saavutatud edu üle . Truud vana korra teenrid eesotsas vallavanemaga püüdsid rahvast pettusega laiali ajada,kasutades seda,et väljastpoolt poinud kedagi miitingule esinema tulnud.Kohalik aktiiv andis neile vastulöögi.Tulemuseks oli miitingust osavõtvate tööliste ja talupoegade aktiivsuse suurenemine.[4] A.Hanga mäletab,et samal ajal anti Rahva Omakaitse võitlejatele korraldus kaitsta

---

1 "Kommunist" nr.1o,19.juulil 194o;"Läänе Elu"nr.84,22.juulil 194o.

2 "Kommunist" nr.22,25.juulil 194o.

3 "Töörahva Lipp" nr.86,2o.juulil 1963.

4 "Kommunist" nr.17,21.juulil 194o.

oma au sõjaväeliselt.[1]

21.juulil 194o avati uue Riigivolikogu esimene istungjärk.Riigivolikogu tuli tervitama hulgaliselt tööliste ja talupoegade delegatsioone.Nende hulgas olid ka Läänemaa töörahva esindajad eesotsas Haapsalu postkontori töötaja K.Tasamäega.[2] Delegatsioonid esinesid nõudmistega,mis olid püstitatud rahvarikastel koosolekutel ja miitingutel enne Riigivolikogu kokkutulekut ja milles keskse kohal oli nõukogude korra kehtestamise nõue.Riigivolikogu täitis rahva tahte.21. juulil kuulutati Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks.[3] Oktoobrirevolutsiooni saavutused olid uuesti tagasi võidetud. Järgmisel päeval,s.o. 22.juulil võttis Riigivolikogu vastu resolutsiooni Eesti astumisest Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu.[4]

Pärast võimu küsimust määratles Riigivolikogu ülesanded,mis kindlustasid sügavad majanduslikud ümberkorraldused. 23.juulil võeti vastu deklaratsioon maa kuulutamisest kogu rahva omanduseks.[5] Seejärel deklaratsioon pankade,suurtööstuse,kaevanduste ja transpordiettevõtete natsionaliseerimise kohta.[6] Eesti rahvas sai oma maa peremeheks.Vabrikud ja tehased,pangad ja teised põhilised tootmisvahendid muutusid nüüd töötavate inimeste omandiks.Haapsalu tervitas Riigivolikogu ajaloolisi otsuseid 24.juulil demonstratsiooni ja miitinguga,kus püstitati nõue,et Eesti NSV konstitutsioon

---

1 Suusõnalised mälestused A.Hangalt.
2 Suusõnalised mälestused J.Uustalult.
3 "Riigi Teataja" 194o,nr.74,art.733.
4 "Riigi Teataja" 194o,nr.76,art.743.
5 "Riigi Teataja" 194o,nr.77,art.744.
6 Samas,art.745.

töötatakse välja NSV Liidu Konstitutsiooni eeskujul.Lääne-Saare sõjaväeringkonna sõdurite komitee esimees noorem-seersant J.Parek kinnitas miitingul maakonna töötajatele,et sõdurite mõtted ja püüdlused ühtivad kogu töötava rahva sih-tidega ning nad on valmis kaitsma ühist üritust.[1]

Pärast Riigivolikogu istungjärku algas kohe vastu-võetud deklaratsioonide elluviimine.Jätkus hoogsalt riigi-aparaadi täiendamine töörahva esindajatega,uue sotsialistliku riigiaparaadi kujundamine.25.juulil lõpetati fašistide poolt organiseeritud antidemokraatlike linna- ,valla- ja maakonna-volikogude tegevus,kus peremehetsesid kaitseliitlased ja isamaaliitlased.Volikogude kohustused pandi ajutiselt linna-, valla- ja maakonnavalitsustele,mis komplekteeriti uue kaad-riga. Augusti alguseks olid juba Läänemaal uued linna- ja vallavalitsuste koosseisud töötava rahva esindajaist kujundatud. Maal tugineti selles töös UMU osakondadele.[2] Uued valla-vanemad ja nende abid määras ametisse siseminister.Uldreeg-lina pandi ametisse vallavanem ja kaks abi.Suurematesse val-dadesse nagu Kullamaa,kus elas ligemale 5ooo inimest,[3] suu-rendati abide arvu.Uuteks vallavanemateks said Aukülas kivi-raiuja Johannes Manni,Kullamaal rentnik Elmar Altmäe,Rigul-dis metsavaht Voldemar Napritson,Lihulas ehitustööline Aleksei Ruut,Varblas puusepp Kristjan Männiste jne.Kõik eespool nimetatud võtsid aktiivselt osa UMU tööst,enamik astus juulis-augustis parteisse.Nende hulgast Kristjan Männis-te oli 1917.-1918.a. kuulunud Saulepi valla töörahva nõu-kogusse,Elmar Altmäe õppinud ühiskonnaelu korralduse üle järele mõtlema juba Läänemaa Õpetajate Seminari pahempoolsete

---

1 "Lääne Elu" nr.86,26.juulil 194o.

2 Suusõnalised mälestused J.Uustalult.

3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.239,1.3.

vaadetega õpilasperes.Kõigil neil inimestel oli koduvallas suur autoriteet ja lugupidamine. Haapsalu linnapeaks sai puutööline Evald Kaar,Kärdla linnavanemaks vabrikutööline R.Kiil,[1] kes oli Hiiu-Kärdla kalevivabriku tööliste kuue saadiku hulgas linnavolikogus juba 1939.a. ja tööliste survel sai samal ajal ka linnavanemaks.[2]

6.augustil 1940 .aastal võttis NSV Liidu Ülemnõukogu Eesti NSV Nõukogude Liidu koosseisu.Eesti NSV Riigivolikogu täievolilisse komisjoni,kes andis NSV Liidu Ülemnõukogule üle eesti rahva palve Eesti NSV vastuvõtmise kohta NSV Liidu koosseisu,kuulus Läänemaa töörahva esindajana J.Uustalu.[3] Nõukogude Liidu koosseisu astumisega sai eesti rahvas võrdseks võrdsete hulgas,sellega kindlustas ta lõplikult oma rahvusliku suveräänsuse. Nõukogude rahvaste sõbralikus peres saavutas eesti töörahvas lühikese ajaga suurt edu sotsialistliku ühiskonna ehitamisel.

25.augustil võttis Riigivolikogu vastu Eesti NSV Konstitutsiooni,mis seadusandlikult kinnitas nõukogude võimu võidu Eestis.

---

1 Suusõnalised mälestused J.Uustalult.
2 "Tööliskoja Teataja" nr.1,jaanuar 1940,lk.21.
3 Suusõnalised mälestused J.Uustalult.

4. Nõukogude riigiaparaadi väljakujundamine ja töörahva poliitiline kasvatamine.

25.augustil vastuvõetud Eesti NSV Konstitutsiooni alusel kuulutas Riigivolikogu end uute valimiste läbiviimiseni ajutiseks Eesti NSV Ulemnõukoguks.Presidendi asemele valiti ajutine Ulemnõukogu Presiidium eesotsas esimehe Johannes Varesega.Ajutine Eesti NSV Ulemnõukogu kinnitas vabariigi uue valitsuse - Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu koosseisu eesotsas J.Lauristiniga.Rahvakomissaride Nõukogu alustas kohe tegevust.Vanad ministeeriumid likvideeriti ja nende asemele loodi 14 rahvakomissariaati.

Pärast uue Konstitutsiooni vastuvõtmist arenes riiklik ülesehitustöö kiiresti ja laial rindel.Üheks tähtsaks abinõuks oli politsei likvideerimine ning tööliste ja talupoegade miilitsa loomine.Läänemaal juhtisid politsei likvideerimist ning tööliste ja talupoegade miilitsa loomist EKP Läänemaa organisaator ja RO Läänemaa Ringkonna juht O.Cher ning poliitilise politsei komissar A.Piht.[1)]

Politsei likvideeriti augusti lõpul kahe päevaga.[2)] Lihula politseikomissari jaoskonna võttis üle Lihula ehituse ja isoleerplaatide tööstuse "Rooliit" tööline kommunist Johannes Külm.Märjamaa politseikomissari jaoskonda suunati kommunist Johannes Tust,kes räägib:"Korralduse Märjamaa politseijaoskonna ülevõtmiseks ja K.Milleri Märjamaa miilitsaüllema kohale panemiseks sain O.Čherilt.A.Piht andis täpsed instruktsioonid.Sõitsin kohale ja kutsusin kokku Rahva Omakaitse võitlejad,kellele tegin teatavaks,milles ülesanne seisneb.Läksime politseijaoskonda ja esitasime oma nõudmised politseikomissarile.Viimane kutsus mõne tunni jooksul politseinikud kokku,rivistas need üles ja pidas uuele

---

1 J.Tusti andmetel.

2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.3.

korrale "poolehoiu" näitamiseks kõne marksismist.Andsin politseinikele korralduse relvad ära anda ja laiali minna.Samas täitsid mitmed rahvaomakaitselased,kelle hulgas oli ka Rahva Omakaitse 2.(Märjamaa) jaoskonna juht Rein Lahe,ankeedid ja neist said miilitsatöötajad.Üks värske miilitsatöötaja jäi kohe jaoskonda korrapidajaks.Järgmisel päeval saabus kohale Märjamaale miilitsaülemaks määratud K.Miller.[1]

Rääkides tööliste ja talupoegade miilitsa loomisest oma aruandekõnes Läänemaa parteiorganisatsiooni I konverentsil,ütles O.Cher, et "1.septembriks asutati TT Miilits,kes koostati parteilasist, paremaist Rahva Omakaitse meestest ja ametiühinglasist ning kes võtsid üle nii politsei kui ka Rahva Omakaitse funktsioonid ..." [2] 1941.aasta jaanuaris töötas Läänemaa 58 parteiliikmest miilitsas 16. [3] Kommunistide arvu kasv miilitsatöötajate hulgas jätkus.See kindlustas,et miilits täitis edukalt oma ülesandeid revolutsiooni saavutuste kaitsel.

Vajalik oli ümber korraldada vana kohtu ja prokuratuuri süsteem,mis ei olnud kooskõlas konstitutsiooniga. Pealegi oli kohtu ja prokuratuuri organites säilinud ustavaid kodanliku korra kaitsjaid.23.oktoobril 1940 likvideeriti vana prokuratuur ja Eesti NSV prokuröri kohuseid asus täitma Kaarel Paas,kelle ülesandeks oli organiseerida Eesti NSV Prokuratuuri keskaparaat ning linna- ja maakonnaprokuratuurid.[4] Läänemaa prokuröriks määrati tööline Kareva, kes eelnevalt oli õppinud vastavatel kursustel.[5]

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 16. novembrist 1940 muudeti kehtivat kohtute süsteemi.[6]

---

1 Suusõnalised mälestused J.Tustilt.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 7,l.17.
3 Samas,l.39.
4 "ENSV Teataja" 1940,nr.31,art.351.
5 J.Tusti andmetel.
6 "ENSV Teataja" 1940,nr.45,art.523.

Läänemaa 4 jaoskonnakohust kujundati selle alusel ümber rahvakohtuiks. Läänemaa esimesteks rahvakohtunikeks kinnitati jaanuaris 1941 V.Mägi ja K.Kuusk Haapsalus,H.Lauri Märjamaal, G.Jänes Lihulas ja A.Sinkel Hiiumaal.[1] Mõned nendest asendati hiljem inimestega,kes lõpetasid vastavad kursused.Igale rahvakohtule valiti 7o rahvakaasistujat,seega rahvakohtute juures töötas 35o rahvakaasistujat.Need valiti ametiühingute jt. ühiskondlike organisatsioonide poolt 194o.aasta detsembris.[2] Usna mitmelgi pool püüdsid rahvakaasistujate hulka pugeda isamaa- ja kaitseliitlased[3]. Kohtud hakkasid 1941. aasta jaanuaris tegutsema VNFSV koodeksite alusel.

Uute kohtunike tööd iseloomustas tihe side töötava rahvaga.Nende tegevus oli rahva kontrolli all.Kohtunikud olid kohustatud aru andma valijatele rahvakohtu tööst.Juba poolteist kuud pärast rahvakohtute loomist toimusid kohtunike esimesed esinemised rahva ees.Nii andis kohtunik Gustav Jänes oma poolteisekuusest tööst aru Lihulas ja Vigalas,kus temaga olid tulnud kohtuma 15o inimest.[4] See näitas,et töötajad olid huvitatud kohtumike tegevusest ja praktiliselt teostasid kontrolli viimaste töö üle.Ajalehes "Töötav Läänlane" kirjutati kohtunike aruannete kohta:"Aruandekoosolekuid hakatakse korraldama järjekindlalt.Need koosolekud peavad kujunema kohtadeks,kus kodanikud mitte ainult ei õpi tundma oma jaoskonna rahvakohtu tegevust,vaid ühtlasi omandavad ka teadmisi seaduste ja nende rakendamise kohta kohtupraktikas."[5]

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 5,l.37.
2 Samas.
3 Samas.
4 "Töötav Läänlane"nr.26, 6.märtsil 1941.
5 Samas.

Suurt poliitilist tähtsust omas NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste läbiviimine.NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 11.novembrist 1940 määrati NSV Liidu Ülemnõukogu saadikute valimised uutest Nõukogude vabariikidest ja oblastitest 12.jaanuarile 1941.Ule Läänemaa toimusid valimiste väljakuulutamisega seoses välkmiitingud,kus avaldati heakskiitu partei ja valitsuse rahvuspoliitikale.Kasvas tööalane aktiivsus,mis väljendus sotsialistliku võistluse laienemises, uutes töövõitudes.[1]

Valimiskampaania edukaks korraldamiseks moodustas EK(b)P Läänemaa Komitee 19.novembril Läänemaa agitatsioonitöö keskuse eesotsas parteikomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja B.Preditiga.Lisaks sellele loodi Lihulasse Lõuna-Läänemaa ja Kärdlasse Hiiumaa agitatsioonitöö keskus,mida juhatasid vastavalt parteikomitee instruktor Artemi Uksik ja UMU organisaator Osvald Lehtmets.[2] Keskused organiseerisid 115 agitpunkti,juhtisid punktide ja agitkollektiivide tööd,korraldasid saadikukandidaatide kohtumiskoosolekuid ja teisi valimiste-eelseid üritusi.Agitpunktide juhatajaiks kinnitati 8 kommunisti,24 kommunistlikku noort, arvukalt ametiühingu liikmeid ja teisi aktiviste.[3]

9.detsembril algas saadikukandidaatide ülesseadmine.Haapsalu töötajad esitasid NSV Liidu Ülemnõukogu Rahvuste Nõukogu saadikukandidaadiks kirjanik August Jakobsoni,Kirbla valla töötavad talupojad oma valla kehviku Jaan Neemsalu. NSV Liidu Ülemnõukogu Liidunõukogusse 645.valimisringkonnas, kuhu kuulus ka Läänemaa,kandideeris Johannes Vares.[4]

---

1 "Töötav Läänlane" nr.4,11.jaanuaril 1941.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5,l.27.
3 Samas,l.29 - 31.
4 "Töötav Läänlane" nr.2,6.jaanuaril 1941.

A.Jakobsoni,J.Neemsalu ja J.Varese kandidatuuri toetati arvukatel valimiseelsetel koosolekutel.Esines aga ka mõningaid katseid töötajate üksmeelsete otsuste nurjaajamiseks,valimiskampaania takistamiseks.Nii püüdsid Lihula tarbijate kooperatiivi kaitseliitlastest teenistujad J.Neemsalu kandidatuuri nurjaajamiseks üles seada uut saadikukandidaati.[1] Varblas tehti kolkapatriotismist lähtudes katset oma valla mehi J.Neemsalu asemele seada.[2] Pürksi algkooli juhataja J.Gjärdmann ajas mitmed valimiseelsed üritused nurja sellega,et jättis kütmata või hoopis lukustas koolimaja ruumid,kus peeti koosolekuid ja asus agitpunkt.[3]

Valimiskampaania edukat kulgu ei suutnud nimetamisväärselt mõjutada klassivaenlane.Nende vastutegevuse katsed likvideeris eos töörahva enneolematu aktiivsus.Valimiste eel peeti üle 4oo suurema rahvakoosoleku,kus kõnelesid saadikukandidaadid,partei ja valitsuse juhid ning võtsid sõna töölised ja talupojad. Erilist tähelepanu äratasid vabariigi juhtivate töötajate esinemised valdades.Põllutöö rahvakomissar G.Abels võttis osa talupoegade koosolekutest Kullamaal,Märjamaal,Vatlas,Lihulas,Ridalas ja mujal.Teda kuulas üle 2ooo talupoja,kes esitasid arvukalt küsimusi põllumajanduses toimuvate ümberkorralduste jm. kohta.Tihe kontakt oli EK(bÜP Keskkomitee sekretäril Neeme Ruusil rootsi rahvusest talupoegadega.Jaanuari algul külastas ta järjekordselt Vormsi saart,Noarootsi ja Riguldi valda.Ainuüksi Vormsi valla Hullo ja Saksby rahvamajas kuulas N.Ruusi rootsikeelset kõnet üle 1ooo inimese.Tervitades N.Ruusi vormsilaste nimel,ütles kooliõpetaja Johan Berggren,et sõitu saarele takistas nõrk jää,kuid seda enam oskavad

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.9.

2 Samas.

3 Samas,l.17.

vormsilased külaskäiku hinnata.Kodanlikus Eestis juhtus haruharva,et mõni juhtiv tegelane külastas saart.[1] Kogu valimiseelne selgitustöö toimus rootslastele emakeeles.Ajalehes "Sovjet-Estland" kirjutati:" Vastavalt NSV Liidus maksvale rahvuste üheõigusluse printsiibile on rootslastele võimaldatud valida emakeeles.See on suursündmuseks rootslastele, kes seni on pidanud olema varjul nn."enamrahvuse" taga. Nõukogude võim peab väikesi rahvusi täiesti samaväärseks suurtega.Seepärast on rannarootslastele Ülemnõukogu valimistega saabunud esmakordselt võimalus võtta osa valimiskampaaniast rootsi keeles.Samuti on kõik valimismaterjalid trükitud rootsi rahvusest kodanikele emakeeles." [2]

Valimiseelsest selgitustöst võtsid entusiasmiga osa kõik töörahva organisatsioonid.Oskuslikult ühendasid Läänemaa kehakultuurlased ettevalmistused suusakrossiks valimiseelse selgitustööga. Puhkepäeval,5.jaanuaril korraldati Haapsalus,Kärdlas,Lihulas ja Märjamaal vabaõhumiitingud, millega saadeti retkele 15o suusatajat,kellel oli kaasas läkitus,milles muuhulgas öeldi:"Meie,sportlased,pühendame oma suusaretke kommunistide ja parteitute bloki auks ja kutsume kõiki üles häälletama rahva kandidaatide sms Johannes Varese ... sms August Jakobsoni ..., sms Jaan Neemsalu poolt..." [3] Peeti vestlusi,kõnesid ja jagati agitatsioonimaterjali.Eelnevalt olid suusatajate gruppide või patrullide,nagu neid nimetati,vanemad saanud seminaril vastava ettevalmistuse.Suusapatrullid-agitaatorid läbisid retkel 1ooo km ning külastasid 237 talu ja 37 keskust.[4]

Valimistepäev oli töörahvale pidupäevaks.Haapsalu

---

1 "Töötav Läänlane" nr.2, 7.jaanuaril 1941.
2 "Sovjet-Estland" nr.1o, 19.detsembril 194o.
3 "Töötav Läänlane" nr.2 , 7.jaanuaril 1941.
4 Samas.

jaoskondades,Noarootsi valla Vööla jaoskonnas ja mujal oli arvukalt valijaid enne kella 6 hommikul kohal.[1] Milliste mõtetega tuldi valima,seda väljendas kujukalt valimiskasti juurde astudes Kärdla kalevivabriku 74-aastane tööline Juhan Heinapuu:"Olen nii mitmelgi korral saanud tunda meie väikese kodumaa ekspluateerijaid ja nn. "heaperemehelikku" käitumist tööliste vastu.Viimati 1940.aastal heideti mind,vana inimest,järjekordselt vabrikust välja,vaatamata sellele et olen alles tervise ja töövõime juures.Tänu meie käitise eesrindlikkude seltsimeeste käitumisele ja kaitsele ning kaasabile,eesotsas Nõukogude Eesti ajutise Ülemnõukogu saadiku sms Madis Kõmmusega,võeti mind tööle tagasi vahinehena. Nüüd ... tunnen mina oma perega ning kogu eesti rahvaga rõõmu neist suurtest võitudest,mis meile on osaks saanud poole-aastase nõukogude võimu ajal ..." [2]

Enamikus valdades võttis NSV Liidu Ülemnõukogu valimistest osa 97 - 100 % valijaist ja peaaegu kõik hääletasid üksmeelselt kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt.[3] Valimiste tulemustest kokkuvõtteid tehes rõhutati Läänemaa parteiorganisatsiooni I konverentsil,et tähtis ei olnud mitte ainult kommunistide ja parteitute bloki hiilgav võit valimistel.Valimiskampaania lülitas aktiivsesse poliitilisse tegevusse sajad talupojad,töölised ja intelligentsi parimad esindajad.Öeldi,et "eriti aitas valimiskampaania kaasa õpperingide moodustamisele,agitatsioonipunktide asutamisele,agitaatorite kaadri kujundamisele, viis agitatsioonitöö agitpunktide kaudu tõeliselt hulkadesse,äratas huvi marksistlik-leninliku kirjanduse vastu." [4]

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.50,l.19,122.
2
3 "Töötav Läänlane" nr.5,14.jaanuaril 1941.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.32.
4 Samas,l.34.

NSV Liidu Ülemnõukogu valimiskampaania ajal asuti tegema ettevalmistusi linnade,valdade ja maakondade täitevkomiteede loomiseks,Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees J.Vares oma kõnes EK(b)P IV kongressil ütles,et täitevkomiteed said vabariigis luodud kõige sobivamal ajal - vahetult pärast NSV Liidu Ülemnõukogu valimisi,mis ajal tuli ilmsiks uut kaadrit,kelleta täitevkomiteed poleks olnud täisväärtuslikud.[1] Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega kinnitati 1941.aasta jaanuaris Lääne maakonna täitevkomitee järgmises koosseisus: 1) esimees Manni,Johannes Mardi p.; 2) esimehe asetäitja - Piirsalu,Kristjan Peetri p.; 3) sekretär - Priimets,Juhan Peetri p.; 4) kaubanduse osakonna juhataja - Järviste,Arnold Antoni p.; 5) kommunaalmajanduse osakonna juhataja - Kümnapas,Heinrich Juhani p.; 6) ja 7) liikmed - Vits,Vassili Elene p.; Cher,Oskar Juhani p.[2]

Maakonna täitevkomitee esimesel istungil veebruari algul kinnitati Läänemaa täitevkomitee osakondade juhatajad, ajutine pensionide määramise komisjon,võlgade korraldamise komisjon ja teised komisjonid ning valdade ja linnade täitevkomiteede isikulised koosseisud.Läänemaa täitevkomitee osakondade juhatajad kinnitati järgmiselt: maaosakonna juhatajaks Kristjan Piirsalu,sotsiaalkindlustuse osakonna juhatajaks Arnold Eller,tervishoiu osakonna juhataja aj.kt.Hans Alver ning kehakultuuri ja spordikomitee esimeheks Raimond Kaasiku.[3]

Seega kinnitati kuni kohalike nõukogude valimiste läbiviimiseni täitevkomiteede koosseisud kõrgemalseisvate riigivõimuorganite poolt ja täitevkomiteed täitsid ühtlasi ka töörahva saadikute nõukogude ülesandeid.

---

1 "Kommunist" nr.37,12.veebruaril 1941.
2 "Eesti NSV Teataja" 1941,nr.1o,art.1o8.
3 "Töötav Läänlane" nr.13,4.veebruaril 1941.

Täitevkomiteed komplekteeriti eelkõige inimestest,kes olid end endiste linna- ,valla- ja maavalitsuste koosseisus positiivsest küljest näidanud.Kuid arvukalt viidi täitevkomiteede koosseisu uusi inimesi,kes paistsid silma initsiatiivi ja aktiivsusega maareformi läbiviimisel ja NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste ajal.Need oli rõhuvas enamuses endised sulased,kehvikud ja töölised.

Kes endiste vallvalitsuste tegevuses,kes maareformi ja teiste ürituste käigus silma paistnud inimestest viidi valla täitevkomiteede koosseisu,sellest annab mõningase ülevaate järgnev võrdlus.[1)]

Vald	Vallavalitsuse koosseis (12.augustil 1940)	Maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise vallakomitee koosseis (27.septembril 1940)	1941.aasta veebruaris kinnitatud valla täitevkomitee koosseis.
Asuküla	Johannes Manni Eduard Kumel Aleksander Laansalu	Johannes Manni August Lõpp Johannes Sillaste	August Lõpp Albert Peitel Harald Neidre
Emmaste	Hermann Vispel Toomas Üksik Kaarel Ellermäe	Joosep Kabli Leonhard Hiiemäe Robert Niit	Johannes Püüe Meinhard Nigu Olga Mär
Karuse	Mihkel Nurming August Putk Kirill Rahu	Alfred Räder Villem Veldt Andres Nee	Alfred Räder Villem Veldt Johannes Parve
Kirbla	Karl Jõekallas Jaan Neemsalu Jüri Kumasalu	Jaan Pere Jaan Neemsalu Jaan Maasikas	Jaan Neemsalu Jaan Maasikas Heino Lumisalu

1) Võrdlus koostatud järgmiste allikate põhjal:"Läänе Elu" nr.93,12.augustil 1940; ORRKA,f.R-1271,nim.1,s.-ü. 4; l.46; "Töötav Läänlane" nr.13,4.veebruaril 1941; EKPA,f.1,nim.1, s.-ü.6,l.1,2,9,12,13.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

1	2	3	4
Kullamaa	Elmar Altmäe Aleksander Merivee August Anton Jaan Viirsalu	Kustas Altmäe Johannes Einmann Jaan Viirsalu	Johannes Leemets Johannes Einmann Kaarel Piiroja
Käina	Priidu Hollmann Eduard Tamm Eduard Tulp	Aleksander Pärnamaa Robert Vähejaus (Andmed puuduvad)	Eduard Tamm Bernhard Kogermann Priidu Hollmann
Kõrge-saare	Jüri Koit Julius Kask Johannes Tuisk	August Küttim Villem Pihel Kustas Saumel	Jaan Nõmmerga Johannes Tuisk Robert Koit
Lihula	Lemmit Kumer Aleksander Kiigema Jüri Tõkke	Lemmit Kumer Johannes Lääne Ottomar Toom	Aleksei Ruut Aleksander Linn Ottomar Toom
Martna	Julius Kallas Aleksander Rehart Evald Eiche	Julius Kallas Aleksander Tamm Johannes Hallkivi	Anton Toomsalu Aleks Kopli Leida Kalvere
Märjamaa	Villem Vokk Juhan Kiisa Jaan Vaarpuu Aarne Kaleva	Enn Roonurm Kustas Oppi Toomas Salamaa	Johannes Toomverk Alfred Punso Aarne Kaleva
Noarootsi	August Lemberg Anton Alemaa Ferdinand Saarmets	August Lemberg Aksel Vaikre Arnet Laanes	Robert Sinijärv Madis Kaljusaar Oskar Abermann
Oru	Johannes Kerm August Silmberg August Tamsalu	Aleksander Vammus Karl Laanjärv Ado Eringas	Johannes Kerm August Tamsalu Alvine Hänni
Piirsalu	Evald Valk Aleksander Lilleorg Hugo Lepik	Voldemar Pärnpuu Aleksander Rips Harald Eller	Johannes Ingeland Liina Tiismann Johannes Loik
Pühalepa	Gustav Liit Madis Heinmaa (Hellmann) Georg Valling (Brenner)	Joann Marimaa Heinrich Türnpuu Gustav Liit	Gustav Liit Johannes Under Erich Böttker
Ridala	Johannes Viinberg Johannes Kolga Gabriel Peetrimägi	Juhan Spuhl Vassili Karjane Mihkel Laks	August Tammeorg Johannes Kolga Ulrich Lepmaa

1	2	3	4
Riguldi	Voldemar Napritson	Aleksander Kliss	Johannes Vestermann
	Aleksander Kliss	August Bestermann	Anton Tennisberg
	Aleksander Klaamberg	Oskar Koimberg	Vello Sillamägi
Taebla	Osvald Pruuel	Kaarel Püüd	Valentin Loosaar
	Johannes Truver	Oskar Helliste	Hermann Vainu
	Johannes Hanstein	Valter Heinsaar	Alfred Kaljuste
Varbla	Kristjan Männiste	Kristjan Männiste	Kristjan Männiste
	Jaan Sorts	Johan Ojala	Johan Ojala
	Juhan Pärna	Eduard Adler	Paul Päri
Velise	Jaan Palm	Johannes Jõe	
	Johannes Jõe	Mihkel Nolling	
	Johan Jaakson	Jaan Illaste	Andmed puuduvad.
Vigala	August Piiriste	Karl Laanemets	Aleksander Aava
	Hans Abermann	August Kase	Karl Laanemets
	Aleksander Aava	Jaan Atka	Madli Põldoja
Vormsi	Aleksander Stenholm	Johannes Rank	Aleksander Stenholm
	Johannes Bergström	Johann Sandell	Aleksander Kask
	Aleksander Kask	Lars Kriberg	(Andmed puuduvad)

Nagu näha, läks endiste vallavalitsuste koosseisust valla täitevkomiteede koosseisu 13 inimest, 11 inimest oli varem tegutsenud maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise vallakomiteede koosseisus. Need arvud on muidugi ligilähedased, sest vallavalitsuste koosseisus toimus pärast 12. augusti 1940 veel mõningaid muudatusi. Samuti täiendati pärast 27. septembrit 1940 maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamine vallakomiteede koosseise. Mitmed inimesed, nagu Voldemar Napritson, Evald Eiche jt. viidi vallavalitsustest või maakomiteedest parteitööle, miilitsasse või siis kõrgemalseisvatesse nõukogude organitesse. Näiteks Asuküla valla vanemast Johannes Mannist sai Läänemaa täitevkomitee esimees.

Täitevkomiteede ees seisid väga suured ülesanded - organiseerida ja juhtida sotsialistlikku ülesehitustööd kõigil elualadel.Et sellega toime tulla,tõmbasid täitevkomiteed oma tegevusse kaasa laialdase aktiivi.Läänе Maakonna Täitevkomitee kirjas 15.veebruaril 1941 valdade täitevkomiteedele öeldakse: "Täitevkomiteede jaoks pole eluala,kuhu ei peaks tungima.Nende kätt,hooldust ja tegevust peab igas kohas olema tunda.Et täitevkomiteed seda suudaksid,on vaja moodustada komisjonid,kellel on nõuandev ülesanne,kes kontrollivad otsuste elluviimist.[1] Valdade täitevkomiteede juures rakendati 1941.aasta kevadeks tööle põllumajanduse,kaubanduse,tervishoiu,sotsiaalkindlustuse, kohaliku tööstuse ja rahvahariduse komisjon.[2]

Täitevkomiteede ülesannetest kirjutati 6.veebruaril "Töötavas Läänlases" , et nende tegevuse sihiks on "muuta Läänemaa endisest ,kodanliku valitsuse aegadel mahajäänumast maakonnast eesrindlikumaks Nõukogude Eestis." [3]

Nõukogude riigiaparaadi väljakujundamisel ja selle tegevuse suunamisel sotsialistlike ümberkorralduste teostamiseks tegi maakonna parteiorganisatsioon Keskkomitee juhtimisel ära suure töö.Sellega tuldi edukalt toime seetõttu,et EK(b)P Läänemaa Komitee kandis pidevalt hoolt partei-algorganisatsioonide osatähtsuse suurendamise,partei ridade kasvu eest.Partei tugevdas järjekindlalt sidemeid rahvahulkadega ning tõhustas kommunistide ja kõigi töötajate ideelis-poliitilist kasvatustööd,toetudes seejuures peamiselt ametiühingutele ja kommunistlikule noorsooühingule.

Ametiühingud kasvasid revolutsiooni käigus jõudsalt.

---

1 ORRKA,f.R-1711,nim.1,s.-ü.1,l.1.

2 Samas,l.9.

3 "Töötav Läänlane" nr.14,6.veebruaril 1941.

Enne 21.juunit 1940 oli Läänemaal ainult 127-liikmeline ametiühingu organisatsioon Kärdlas.15.jaanuariks 1941 oli tekstiilitööliste ametiühing Kärdlas kasvanud 305-liikmeliseks.Haapsalus,kus jaanuaris VTU asemele moodustati kohapealsed ametiühingud tootmisalade järgi,oli samaks ajaks 1358 ametiühingulast.Maatööliste ametiühingu 21 osakonda kuulus 1727 inimest.[1] Seega igas osakonnas,mida moodustati kõigisse valdadesse üks, oli keskmiselt 82 liiget.Võrreldes Uleriikliku Maatöörahva Ühinguga,mille reorganiseerimist ENSV Maatööliste Ametiühinguks alustati oktoobris 1940 ja mis tegelikult lõpule viidi veebruaris 1941,[2] oli liikmete arv vähenenud.Seda seetõttu, et UMU kujutas endast maatööliste,kehvikute ja keskmike organisatsioonilist ühendust,Maatööliste Ametiühingu liikmeskonda jäid aga ainult palgatöölised.

Ametiühingud võtsid aktiivselt osa kõigi partei ja valitsuse ürituste elluviimisest,kaadri kasvatamisest.Nad organiseerisid sotsialistlikku võistlust,asutasid klubisid, punanurki,agitpunkte,moodustasid mitmesuguseid ringe,korraldasid seinalehtede väljaandmist.Läänemaa parteiorganisatsiooni I konverentsil märgiti,et ametiühingud on poole aastaga korraldanud üle 300 suurema selgituskoosoleku,võtsid enda kätte riikliku sotsiaalkindlustuse,teevad suurt tööd tervishoidlike tingimuste parandamisel käitistes jne.[3]

Partei ustavaks abiliseks oli kommunistlik nooroo-ühing,kelle tööle Läänemaa parteikomitee eesotsas O.Cheriga pööras suurt tähelepanu.Parteikomitee initsiatiivil asendati 15.oktoobril 1940 EKNU Läänemaa Komitee sekretär karjärist G.Oltre energilise ja laialdase silmaringiga noortejuhi Paul Soesooga.[4] Komsomolitöö võttis laialdased mastaabid.

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.39.

2 "Töötav Läänlane" nr.21,22.veebruaril 1941.

3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.36.

4 Samas.

Juba Oktoobrirevolutsiooni 23.aastapäeva pidustuste ettevalmistamisest ja läbiviimisest võttis osa 18 komsomoli-algorganisatsiooni.[1] Novembris tegutsesid kõigis valdades komsomoli-algorganisatsioonid.15.jaanuariks 1941 oli Läänemaal 49 komsomoli-algorganisatsiooni,kuhu kuulus 149 kommunistlikku noort ja 11o komsomoli liikmekandidaati.[2] Millist suurt organiseerimistööd tehti ja millise poolehoiu kommunistlike noorte töö võitis maakonna noorsoo hulgas,seda näitas ilmekalt fakt,et 1941.aasta kevadel koondus komsomoliorganisatsiooni juba ligilähedaselt 7oo - 8oo kommunistlikku noort.[3]

Komsomoliorganisatsioon võttis aktiivselt osa kõigist partei majanduslikest ja poliitilistest üritustest: maareformi läbiviimisest,tööstuse ja kaubanduse sotsialistlikust ümberkorraldamisest jne.Nad moodustasid poliitringe, korraldasid loenguid,organiseerisid kunstilise isetegevuse ringe,tegid tööd rahvamajades,klubides ,spordiorganisatsioonides ja laste hulgas.Ainuüksi NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste eel korraldasid kommunistlikud noored 11o koosolekut ja referaatõhtut.Komsomoliorganisatsiooni lektorid esinesid 25o koosolekul.Agitaatoritena tegutses 25o kommunistlikku noort ja komsomoli ridadesse astuda soovijat.[4] Kommunistlikud noored aitasid agaralt kaasa,et valimiskampaania ajal moodustatud 115 agitpunkti ja agitkollektiivid jätkaksid tööd.

Kõrge hinnangu maakonna komsomoliorganisatsiooni tegevusele andis EK(b)P Läänemaa Komitee sekretär, hilisem ELKNU Keskkomitee esimene sekretär O.Cher.Ta ütles:" Neis valdades,kus puuduvad parteiorganisatsioonid,täidavad

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.36.

2 Samas,l.38.

3 A.Kattai andmetel.(A.Kattai oli 194o.aastal komsomoliorganisatsiooni sekretär Varbla vallas ja hiljem komsomoli maakonnakomitee instruktor.Praegu töötab Viljandi rajoonis elektrikuna.)

4 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.38.

parteiorganisatsioonide ülesandeid kohalikud ELKNÜ vallakomiteed." [1] Ta püstitas parteiorganisatsioonide ette ülesande abistada kommunistlikke noori ja "ühtlasi panna neile parteitöö ülesandeid," [2] sest partei-algorganisatsioone ei olnud veel kõigis valdades ja suuremates ettevõtetes.

Parteiorganisatsiooni tuumik kujunes välja 16.augustiks.Oktoobris tegutses Läänemaal 1o partei-algorganisatsiooni ja 4 kandidaatide gruppi.[3] EKP võeti 194o.aasta 8.oktoobril UK(b)P koosseisu.Sellega seoses toimus novembris-detsembris parteidokumentide vahetamine.Uue parteipileti väljaandmist otsustati iga kommunisti kohta personaalselt. Parteiorganisatsioon vabanes juhuslikust,võõrast elemendist, kes oli partei ridadesse sattunud lihtsustatud korras vastuvõtmise ajal.Uued parteipiletid otsustati jätta välja andmata 7 inimesele. 2 parteiliikmele anti välja kandidaadikaart ja 3 liikmekandidaadile ei antud uut kandidaadikaarti. Seega langes parteist välja 1o inimest.[4] Väljalangenute hulgas oli tegemist inimestega,kellel oli kriminaalne minevik, kes olid kuulunud vaenulikesse organisatsioonidesse ja suhtusid vaenulikult nõukogude korda,kes ei täitnud parteilisi ülesandeid.[5]

Esimesed kokkuvõtted parteitöösst tehti 1941.aasta jaanuaris toimunud partei-algorganisatsioonide aruande- ja valimiskoosolekutel ja 25.jaanuaril Läänemaa parteiorganisatsiooni I konverentsil.[6]

Konverents märkis,et lühikese aja jooksul on saavutatud tähelepanuväärset edu tööstajate koondamisel partei ümber,

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.19.
2 Samas,l.42.
3 EKPA,f.15,nim.3,s.-ü.1,l.4.
4 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.35.
5 Samas.
6 Samas,l.1.

et igasse valda on kujunenud parteitute aktivistide kaader, keda võib parteisse vastu võtta.[1] Püstitati ülesanne, et seda 600 inimeselist aktiivi tuleb veelgi laiendada.[2] Tõsteti esile saavutusi sotsialistlike ümberkujunduste valdkonnas ja töötajate kommunistlikul kasvatamisel. Toonitati, et "ei tohi hetkekski propaganda- ja agitatsioonitööd nõrgendada, vaid peame seda järjest süvendama, püsivalt eneseteadmisi täiendades ja teisi õpetades, juhatades. Peame üle minema juhuslikelt teadmiste omandamiselt süstemaatilisele õppimisele ja seminaritustööle õpperingide, kõnekoosolekute, vestluste jne. kaudu."[3] EK(b)P Läänemaa Komitee sekretär O. Cher ütles: "Meie ei tohi silmapilgukski unustada teravat klassivõitlust ega lasta uinutada revolutsioonilist valvsust. Teie kõik olete näinud ja kuulnud, kuidas kodanlus ja hallparunid levitasid ja levitavad provotseerivalt kuulujutte nõukogude korra kõigutamiseks, kuidas spekulandid rüüstasid tühjaks kauplused, kuidas kaitseliitlased ja isamaaliitlased käivad koos salajastel nõupidamistel, kuidas nad ühes või teises asutuses nii või teisiti saboteerivad. Sellele peame vastama samuti halastamatu võitlusega, Lenini karastatud partei lippu kõrgel hoides. Peame likvideerima kõik provotseerivad kuulujutud hulgalise selgitustööga, paljastama spekulandid ja vandeseltslased."[4]

Konverentsi ajaks oli maakonnas 12 partei-algorganisatsiooni ja 2 kandidaatide gruppi, kuhu kuulus 58 partei liiget ja 21 kandidaati.[5] Konverents valis EK(b)P Läänemaa Komitee liikmeiks Aleksander Jakobsoni, Boris Prediti, Vassili Vitsa, Stepan Bunkovi, Madis Kõmmuse, Evald Eiche ja Jaan Neem-

---

1 EKPA, f.1, nim.1, s.-ü.7, l.35.
2 Samas, l.2o.
3 Samas, l.35.
4 Samas, l.4o.
5 Samas, l.18.

salu ning liikmekandidaatideks Marie Kaare ja Georgi Kondrašovi.[1] Valiti delegaadid EK(b)P IV kongressile, mis tuli 5.veebruaril kokku Tallinnas.Kommunistid ja töötajate laialdased hulgad võtsid EK(b)P IV kongressi otsused vastu heakskiidu ja entusiasmiga.Läänemaa parteiorganisatsioon saavutas nende täitmisel uut edu.Aprillis kujunes lõplikult välja parteiorganisaatorite kaader.Palgalised parteiorganisaatorid kinnitati 15 valda.[2] 1941.aasta maiks kuulus Läänemaa parteiorganisatsiooni 62 partei liiget ja 47 liikmekandidaati.[3] Kommunistid töötasid paljudel tähtsamatel elualadel.Nad kindlustasid sotsialistlike ümberkorralduste eduka kulgemise tööstuses,põllumajanduses ja kultuuri valdkonnas,töötajate materiaalse olukorra pideva paranemise.

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.8-9. O.Cheri ei valitud komitee liikmeks,kuna konverentsile teatati,et ta suunatakse teisele tööle.

2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.82.

3 EKPA,f.15,nim.3,s.-ü.1,l.9.

II peatükk

Sotsialistlik ülesehitustöö Läänemaal 1940-1941

1.Sotsialismi aluste rajamine põllumajanduses.

a) Eeltööd nõukogude maareformi läbiviimiseks.

Esimene dokument,milles EKP avaldas rahvahulkadele kavandatava agraarpoliitika seisukohad 1940.aasta revolutsioonis,oli Eesti Töötava Rahva Liidu valimisplatvorm.6.juulil 1940.aastal avaldatud valimisplatvormis nähti ette igakülgne riiklik abi väikepõllupidajatele ja maatameeste maaga varustamine ning talunikel lasuva võlakoorma kergendamine. Millist toetust leidsid need seisukohad töötava talurahva poolt,seda näitasid 14.-15.juuli Riigivolikogu valimised. Uue Riigivolikogu ette püstitas töötav talurahvas koos nõukogude võimu kehtestamisega põhinõudmise - natsionaliseerida maa.

23.juulil 1940.aastal Eesti NSV Riigivolikogu võttis ühehäälselt vastu deklaratsiooni maa kuulutamisest kogu rahva omanduseks.Deklaratsioonis öeldi:"Juhituna töötava talurahva tõelistest huvidest ja väljendades kogu töötava rahva tahet,Riigivolikogu otsustab:Kogu maa ühes selle põue varadega,kõik metsad,järved ja jõed kuulutatakse kogu rahva omanduseks,s.o. riigi omanduseks." [1)]

Deklaratsioon nägi ette maa suuruse ülemmäära 30 ha,mis antakse iga töötava talupoja kasutada."Kõik ülejäägid,mis ületavad selle suuruse," märgitakse deklaratsioonis,"arvatakse riiklikku maatagavarasse selleks,et

---

1 "Riigi Teataja" 1940,nr.77,art.744.

riigil oleks võimalik abistada maata ja vähese maaga talupoegi nende maaga varustamisel." [1] Niisiis määras deklaratsioon kindlaks maareformi põhiprintsiibid - suurte,põhiliselt kulaklike maavalduste järsk vähendamine ning maata ja vähese maaga talupoegade varustamine maaga.

Samaaegselt deklareeris Riigivolikogu: "Maa,mis praegu on töötavate talupoegade valduses,samuti maad,mida riik annab maata ja vähese maaga talupoegadele,kinnistatakse töötavate talupoegade põliseks pidamiseks.Igasugused katsed haarata talupoegade isiklikku omandust või vastu töötavate talupoegade tahtmist neile peale sundida kolhoosidesse organiseerimist,tõkestatakse otsustavalt,kuna need on kahjulikud riigi ja rahva huvidele." [2]

Deklaratsioon kuulutas välja veel rea teisi tähtsaid abinõusid .Kustutati kõik maamaksud ja võlad,mis talurahval olid tekkinud seoses kodanliku maareformi läbiviimisega.Annuleeriti talupoegade kõik maksuvõlad ja administratiivkorras peale pandud trahvid.Vabariigi valitsusele tehti ülesandeks töötada välja abinõud töötava rahva maksukoorma kergendamiseks.

Deklaratsioonis ette nähtud abinõude elluviimine algas kohe juuli viimastel päevadel.3o.juulil 194o.aastal moodustati Põllutööministeeriumi juurde maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise Peakomitee.Peale talupoegade maaga varustamise seadusprojekti väljatöötamise tuli Peakomiteel asuda kiiresti maareformi ettevalmistustöid juhtima üle kogu maa.Eelkõige loodi maakomiteede võrk.

3.augustil 194o.aastal kinnitas maata ja vähese

---

1 "Riigi Teataja" 194o,nr.77,art.744.

2 Samas.

maaga talupoegade maaga varustamise Peakomitee Läänе maakonna 3-liikmelise maakomitee järgmises koosseisus :EKP esindaja Evald Kaar,maavalitsusest kultuurtehnik Paul Spuhl ja ametiühingute esindaja Voldemar Hannibal. [1] Asjatundjateks maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise Läänemaa komitee juurde määrati maakonsulent Jaan Tarem, asetäitjaks maatulunduse konsulent Joh.Amjärv ja vanem maakorraldaja Alexander Loorits,asetäitjaks maakorraldaja Andres Kotsar. [2]

Hiljem toimus asjatundjate koosseisus muudatus. Septembri lõpul olid Põllutöö Rahvakomissariaadi asjatundjaiks Läänemaa komitee juures vanem maakorraldaja Artur Orgo, maatulunduskonsulent Jaan Tarem ja viimase asetäitja ühraolekul Johannes Amjärv. [3]

Maakonna maakomitee lähimaks ülesandeks oli moodustada iga vallavalitsuse juurde analoogiline kolmeliikmeline komitee.Valdade maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise komiteed loodi maata või vähese maaga talupoegadest,kehvikutest,sulastest ja käsitöölistest,kes ise olid vahetult huvitatud maareformi kiirest ja õiglasest teostamisest.Maakomiteede koosseisu klassiline piiritlus oli palju rangem ja selgekujulisem,kui seda augusti algul moodustatud uutel vallavalitsustel.Viies vallas (Asuküla,Lihula,Martna, Noarootsi ja Varbla) oli vallavanem ja maakomitee esimees ühes isikus.Kui näiteks Kirblas sattus uue vallavalitsuse koosseisu isegi endine politseinik Jüri Kumasalu,siis samal ajal olid maakomitees kehvikud kommunist Jaan Neemsalu ja Eduard Tammik ning sulane Jaan Maasikas.[4] Maaga varustamise

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.663,l.17.
2 Samas.
3 ORRKA,f.R-1271,nim.1,s.-ü.4.
4 Suusõnalised mälestused J.Neemsalult.

komiteede esimeesteks või liikmeteks oli 45 % maal elavaist maakonna kommunistidest. [1] Seetõttu olid valdade maaga varustamise komiteed teovõimsad ja viisid ellu mitte ainult maareformiga seotud abinõusid,vaid aitasid kaasa ka teistele nõukogude võimu üritustele kuni kohtadel polnud lõplikult loodud nõukogude võimu organid.Kui loodi valdade täitevkomiteed, siis mõnel pool,nagu näiteks Kirblas,Karusel ja mujal,vahetas maakomitee endise vallavalitsuse välja.[2] Karuse valla maaga varustamise komiteesse kuulusid kommunistid maatööline Alfred Rüder,kehvikud Villem Veldt ja Andres Nee.[3]

Vallakomiteede juurde komandeeriti abiks spetsialiste, kelledest osa oli maakonda saadetud põllutööministeeriumi poolt.Läänemaal töötas iga vallakomitee juures üks maamõõtja ja mõni teine spetsialist - kas siis konsulent või joonestaja.Kahel vallal tuli läbi saada ilma kutselise maamõõtjata. [4]

Maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise vallakomiteed asusid arvele võtma maareformi teostamiseks vajalikku maafondi.Komiteed võtsid arvele suurtalude üle 3o ha ulatuva pinna,puudulikult majandatud talud ja riigi maatagavara. [5] Maareformi ettevalmistustöid raskendas äärmiselt halb maakorraldus.Läänemaal oli ainult 13,1 % maavaldustest ühes tükis,s.o. koosnes tükeldamata krundist. Seega valdav osa maaomanditest (86,9 %) oli tükeldatud. [6] Sageli koosnes üks krunt 5 ja rohkemastki tükist.Näiteks Lihula valla Kiriku küla Hendriku talu oli 4o,54 ha,kus-

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.27.
2 Suusõnalised mälestused J.Neemsalult.
3 ORRKA,f.R - 1271,nim.1,s.-ü.4,l.46.
4 Samas.
5 194o.aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis,lk.245.
6 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.663,l.224.

juures talu koosnes 5 eraldi maatükist suurustega 2o,15 ha; 2,33 ha;3,44 ha; 6,15 ha ja 8,47 ha. Heinamaade kaugus põhikrundist ulatus mõnikord 2o - 3o km. [1] Keskmiselt oli maakonnas 67,6 protsendil kõigist talumajandeist maatükid,mis asusid 2 - 5 ja rohkemagi kilomeetri kaugusel maaomaniku põhikrundist.Ule Eesti oli vastav protsent 4o,9. [2] Nagu näha,paistis Läänemaa isegi Eesti üldise puuduliku maakorralduse taustal silma kui halvim äärmus.Seetõttu tuli maamõõtjail pingutada,et teiste maakondadega maareformi ettevalmistustöödel sammu pidada.Tavalise pikkusega tööpäevast ei saanud juttugi olla.

Väga puudulikud olid kaardid,mis suurendas lisaraskusi eeltöödel.Maamõõtja K.Piirsalu räägib,et põhiliselt kasutati kodanliku Eesti katastri hindamise plaane.Kuid need plaanid tuginesid üldiselt vanale kaardimaterjalile.Nii näiteks rajanesid Lihula vallas osa katastri hindamise plaane väljavõtetele,mis olid tehtud maamõõtja G.I.Kiensi poolt 1883.a. koostatud Lihula kirikumõisa plaanist.Viimane oli muidugi mensuliga valmistatud graafiline plaan,mille täpsus jättis koostamisel juba soovida.Nii tuli sageli ette, et kaart ei kajastanud tegelikkust.Puudust tunti maamõõtmisvahenditest.Isegi lihtsat teraslinti pidi mõnel pool asendama 2 m kolmejalgne puusirkel. [3]

Maareservide kindlakstegemisega koos algas andmete

---

1 Suusõnalised mälestused K.Piirsalult.(K.Piirsalu töötas kodanliku korra ajal Läänemaal maamõõtjana.1940.aastal oli maamõõtjaks Asuküla ja Ridala vallas.1941.aastal sai Lääne Maakonna Täitevkomitee aseesimeheks ja ühtlasi oli maaosakonna juhataja.Praegu pensionär Lihulas.)

2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 663,l.72.

3 Suusõnalised mälestused K.Piirsalult.

kogumine maa nõudmise ulatuse kohta.Selleks hakkasid vallakomiteed maata ja vähese maaga talupoegadelt vastu võtma avaldusi.Talupojad andsid avaldusi väga aktiivselt ja tundsid suurt huvi maa saamise vastu.Vallavalitsuste ruumides,kus töötasid maakomiteed,sagisid inimesed hommikust õhtuni.Sageli käidi lihtsalt üksikasju küsimas maaga varustamise kohta, sest kuulujutte ja arusaamatusi oli palju. [1] Rahvarohked olid talurahva koosolekud.Aktiivselt võeti sõna. "Kommunist" kirjutas: Karuse vallas "Massus oli osavõtt nii rohke,et koolimaja ei mahutanud kõiki osa võtta soovijaid ja seetõttu peeti vabaõhumiiting väljas,koolimaja juures.Sõnavõtjad tervitasid soojalt ettevõetavat maareformi ..." [2]

Juba maareformi eeltööd ei jätnud ükskõikseks suurtalunikke ega kontrrevolutsioonilist elementi. Mõned suurtalunikud ruttasid Martnas,Ridalas ja mujal oma talude maid jagama ja tükeldama sugulaste ja tuttavate vahel. [3] Märjamaa valla Väimõisa (suurus 137,64 ha) omanik Juhan Oha,kes elas Tallinnas ja omas seal keraamikatööstust ja mitu maja,asus rentnik Adolf Rästase ja lähimate tuttavatega plaani pidama ühismajapidamise asutamiseks.Vaimõisa ÜMÜ rakuke paljastas selle plaani ja saatis 6.septembril Ülemriiklikule Maatöörahva Ühingule 5 allkirjaga vastavasisulise kirja.Tööliste valvsuse tõttu potipõllumees J.Oha plaanist kaugemale ei jõudnud. [4]

Esines mitmesuguseid sabotaažikatseid.Lihula valla Parivere küla talunik Mägi püüdis viljasaagi hävitada sellega,et jättis koristustööd laokile. [5] Mõnel pool

---

1 Suusõnalised mälestused K.Piirsalult ja J.Neemsalult.
2 "Kommunist" nr.28,31.juulil 1940.
3 EKPA,f.1,nim.1.s.-ü.6,l.49.
4 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.472,l.108-109.
5 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.50,l.106.

segasid viljakoristamist jõukad talunikud,kellel oli traktor või mootor ja rehepeksugarnituur.Väiketaludesse lihtsalt ei mindud vilja peksma või siis nõuti spekulatiivset hinda.Ridala vallas tõsteti septembris viljapeksuhindu kuni 6o protsenti. [1] Nõukogude võim astus vastavate dekreetide ja määrustega töötava talurahva kaitseks.Eriti suure tähtsusega oli 8.augustil 194o.a. dekreedina kehtima pandud "Talumdite majapidamise korrashoiu seadus". Sellega keelati majapidamise laostamine.Seaduserikkujate põllumajanduslik vara kuulus konfiskeerimisele ja tuli anda neile,kes maad korralikult harisid. [2]

Rohkesti levitasid kaitseliitlased,isamaaliitlased ja teised rahvavastased tegelased laimu nõukogude korra ja partei poliitika kohta.Parteikomitee sekretär O.Cher tõi aruandekõnes parteiorganisatsiooni I konverentsil päevavalgele provokatsioonilised kuulujutud, mis kandusid suust suhu Läänemaal augustis - septembris, s.o. maareformi eeltööde käigus.Nii näiteks räusati,et Saksamaa saadab varsti oma sõjaväed Eestit "vabastama" ja siis puuakse kommunistid ja kõik ,kes julgevad sisse anda sooviavaldused maa saamiseks,üles.Räägiti,et talurahvale pannakse peale nii suured maksud,mis sunnivad neid kolhoosi astuma.Kolhoosis pidavat aga kõik ühes sööma ja ühe teki all segamini magama.Mõeldi palju muudki välja töötava rahva meelte ärevil hoidmiseks ja vähemteadlike talupoegade hirmutamiseks. [3]

Parteiorganisatsioonid,esimesed kommunistlikud noored,kes alles rajasid oma organisatsioone, ja ÜMÜ osakonnad pidasid järjekindlat võitlust rahvavastaste jõudude

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.1.
2 "Riigi Teataja" 194o,nr.98,art.963.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.31.

sabotaaži ja ideoloogilise diversiooniga.Arvukalt korraldati partei ja valitsuse poliitika selgitamiseks koosolekuid,organiseeriti õpperinge marksismi-leninismi põhimõtete ja konstitutsiooni tutvustamiseks.Partei propaganda- ja agitatsioonitööd raskendas asjaolu,et Läänemaal puudus alates 12.aug. ajaleht.Uue ajalehe väljaandmist endise elust kõrvale jäänud "Lääne Elu" asemel venitas asjaolu,et ei olnud kaadrit. [1]

Partei- ja teiste organisatsioonide selgitustööd ja maakomiteede tegevust häiris mõningal määral asjaolu,et mitmes küsimuses ei olnud kohtadel täit selgust. [2] Tingitud oli see asjaolust,et Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja EK(b)P Keskkomitee määrust,mis pidi antama maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise tegelikuks läbiviimiseks,ei võetud vastu septembri algul nagu lubati,vaid see venis kuu aega kauemaks.Talupoegade hulgas omakorda tekitas niisugune venitamine kahtlusi,mida rahvavastane element ära kasutas.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja EKP Keskkomitee määrus maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamisest anti välja 2.oktoobril 1940.aastal.[3] Sellele järgnes üksikasjaline juhend maareformi läbiviimise kohta.[4]

Partei ja valitsuse ühises määruses piiritleti täpselt maad,mis tuli arvata riiklikku maafondi.Määruses öeldi:

" § 1.Maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamiseks,riiklikkude majapidamiste (sovhooside) asutamiseks ja teisteks ühiskondlikeks otstarveteks luuakse eriline riiklik maatagavara,kuhu arvatakse:

a) kõigist 23.juuliks 1940 ühes omandis olnud maadest üle 30 hektari ulatuvad osad,sellele vaatamata mitmest kinnistusüksusest [5] need omandid koosnevad;

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5,l.25.

2 Suusõnalised mälestused K.Piirsalult ja J.Neemsalult.

3 "ENSV Teataja" 1940,nr.17,art.192.

4 "ENSV Teataja" 1940,nr.18,art.212.

5 Kinnistusüksuseks nimetati maatükki,mis oli kinnistatud ühele isikule.

b) kõik maad,mis 23.juulil 194o olid kirikute,koguduste, usuühingute ja nende liitude ning kloostrite valduses;

c) kõik 23.juulil 194o aadlikkudele või endistele aadlikkudele kuulunud maad;

d) kõik enne 23.juulit 194o riigile kuulunud maad ...;

e) kõik enne 23.juulit 194o kohalikkudele omavalitsustele kuulunud maad ..."

Väikekohtadele tuli anda juurdelõikeid arvestusega,et talu suurus ei ületaks 12 ha.Sel juhul,kui põllumaad olid kehvad (VII - IX klassi maa), võis olla krundi üldsuurus ka 15 ha.Maatamehed võisid samuti saada 12 - 15 ha suurused kohad.Peale selle nähti uusmaasaajatele ette riiklik abi. Dokumendid maareformi läbiviimise kohta nõudsid ,et esimeses järjekorras varustataks maaga vähese maaga talupojad,aasta- ja suvised põllutöölised,ümberasustatavad [1] maapidajad ning senised talude pooleteramehed ja rentnikud.Esmajärguliseks ülesandeks loeti ka maa eraldamist sovhooside loomiseks. Sovhoosid tulid rajamisele endiste riigimõisate ja mõningate potipõllumeeste likvideeritud majapidamiste baasil.

Riiklik maatagavara oli põhiliselt kujundatud 194o. a. augustis.194o.aasta lõpuks kujundati riiklik maatagavara maareformi läbiviimiseks Läänemaal järgmistest allikatest:

---

1 Sõjaliste baaside rajamisega seoses kuulus teatud hulk talupoegi ümberasustamisele uude elukohta.

1) 41o1 üle 3o ha talust	- 53822,6o ha, millest põldu	6396,8o ha
2) 323 alla 3o ha talust	- 1513,9o ha, millest põldu	135,6o ha
3) 33 usuühingult	- 1186,5o ha, millest põldu	369,3o ha
4) omavalitsuse maadest	- 2o9,4o ha, millest põldu	55,1o ha
5) 265 likvideeritud majapidamisest	- 8o43,5o ha, millest põldu	12oo,o ha
6) riigi maadest ja metsadest	- 3443,7o ha, millest põldu	87,5o ha.

Riiklik maatagavara kujunes 68219,6o ha suuruseks, millest põldu oli 8244,3o ha. [1]

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-u. 663,l.65.

b) Maata ja vähese maaga talupoegade varustamine maaga.

Pärast Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja EKP Keskkomitee määrust 2.oktoobrist 194o maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise korrast,algas maade jagamine talupoegadele.Kommunistlik partei mobiliseeris kõik jõud selle töö edukaks kulgemiseks.Maata ja vähese maaga talupojad tuli maaga varustada erakordselt lühikese aja jooksul,sest ennegi oli kaotatud aega maareaduse hilinemise tõttu ja talv oli lähenemas,milleks uusmaasaajad pidid jõudma ettevalmistusi teha.

3.oktoobril kutsus EKP Keskkomitee kokku järjekordse maakonna- ja linnakomiteede sekretäride nõupidase,et kindlustada maareformi kõrgpunktil selle täielik parteiline juhtimine.Nõuti partei maakonnakomiteede sekretäride isiklikku vastutust maareformi eduka lõpuleviimise eest,pidevat kontrolli maade jagamise üle kohtadel.Nõupidamisel selgitati agraarsuhete ümberkorraldamise perspektiivi: "Üldine maareform peab välja sihtima ühismajapidamistele.Tarvis teha eeltöid ühismajapidamise teostamiseks".[1] Maareformi toode lõpetamise tähtajaks määrati 15.oktoober.

EKP Lõunemaa Komitee koondas kõik jõud näidatud tähtajast kinnipidamiseks.4.oktoobril tutvustas parteikomitee sekretär O.Cher maakonna- ja linnakomiteede sekretäride nõupidamisel saadud juhenditega maakonnakomitee liikmeid ja töötajaid.Otsustati: O.Cheril ja maakonnakomitee organiseerimisosakonna juhataja kohusetäitjal Albert Tuuril tuleb järjekindlalt valdades viibida; kutsuda kokku maasaajate koosolekuid,kus arutada maareformi käiku; 7.oktoobril

---

1 H.Tiido.Nõukogude maareform Eestis,Tallinn 196o,lk.48.

viia läbi partei-algorganisatsioonide sekretäride ja usaldus-meeste nõupidamine,kus selgitada ja arutada talupoegade maaga varustamisega seoses olevaid küsimusi; kus pole partei-algorganisatsioone,seal juhtida maaga varustamist kommunist-like noorte organisatsioonide kaudu;laiendada poliitharidus-tööd ja eelkõige tõhustada seda kommunistide hulgas,et nad suudaksid sündmusi alati hinnata õigelt klassipositsioonilt.[1]

Partei-algorganisatsioonide sekretäride ja usaldus-meeste nõupidamine toimus plaanitud ajal.Kohe algas kehvikute koosolekute korraldamine,et selgitada partei ja valitsuse määrust ja põllutöö rahvakomissari juhendi põhiseisukohti maareformi teostamisel.Koosolekuid organiseerisid partei-algorganisatsioonid ja UMÜ osakond.Maal elavad kommunistid võtsid 1oo-protsendiliselt osa maareformi läbiviimisest.[2] Kommunistide juhtimisel aktiviseerus kommunistlike noorte tegevus,kasvasid nende read.1.oktoobriks 194o olid komsomoli-organisatsioonid loodud Käina,Karuse,Asuküla,Kullamaa,Lihula ja Varbla vallas ning Haapsalu linnas.[3] 15.oktoobril 194o asendati EKNÜ Läänemaa Komitee sekretär ,karjärist G.Oltre energilise,suurte organiseerimisvõimetega ja laia poliiti-lise silmaringiga nooruki P.Soesooga.[4] Läänemaa komsomol asus auga täitma neid ülesandeid,mis püstitas tema ette EKNÜ Keskkomitee: 1) organiseerida kohtadel selgituskoosole-kuid maareformist ja tema tähtsusest; 2) osutada igakülgset abi maakonnakomiteedele nende töös; 3) avastada puudusi; 4) olla kindel oma veendumustes,anda vastulöök kulaklikule laimule; 5) jälgida,et maareform kõrvaldaks maa lõplikult

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5,l.9.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.27.
3 Samas,l.36.
4 Samas.

spekulantide kätest ja annaks seda ainult töötavatele inimestele.[1]

Parteipropaganda- ja agitatsioonitöö hoogustamisele, mille tulipunktis oli oktoobris-novembris maareform, aitas kaasa 17.oktoobril 1940 ilmuma hakanud EK(b)P Läänemaa Komitee rootsikeelne häälekandja "Sovjet-Estland", [2] mille igas numbris ilmus esialgu kirjutisi ja fotosid maareformist ("Maareform",[3] "Vormsi maareformist",[4] "Mälestusi kodanliku maareformi läbiviimisest Vormsi saarel" [5] jt.) Kuna ideoloogiline diversioon oli rootsi rahvusega valdades kõige teravam, siis "Sovjet-Estland" etendas suurt osa Rootsi töötava talurahva laiade hulkade kaasatõmbamisel maareformi lõpuleviimisele. Kahjuks puudus aga parteikomiteel maareformi käigus eestikeelne häälekandja, mis raskendas tunduvalt selgitustööd hõredasti asustatud Läänemaal. "Lääne Elu" lakkas ilmumast 12.augustil 1940. "Töötav Läänlane" hakkas aga ilmuma alles 21.detsembril 1940.

Parteiorganisatsioonide juhtimisel tehtava suure organiseerimis- ja kasvatustöö tulemusel kulges maade väljajagamine hoogsalt. 15.oktoobriks oli Läänemaal projekteeritud 1764 uut kohta. Nendest 1301 kohta oli maatameestele kätte antud.[6] 19.oktoobriks oli rahuldamise vajalikuks tunnistatud avaldustest uute kohtade saamiseks rahuldatud 73,98 % ja juurdelõikeid antud 76 %[7]. Üldreeglina korraldati enne valla maakomitee istungit kehvikute koosolekud. Maakonna

---

1 "Noorte Hääl" nr.24, 15.oktoobril 1940.
2 "Sovjet-Estland" nr.1, 17.oktoobril 1940.
3 "Sovjet-Estland" nr.8, 6.detsembril 1940.
4 "Sovjet-Estland" nr.7, 28.novembril 1940.
5 "Sovjet-Estland" nr.6, 21.novembril 1940.
6 EKPA, f.1, nim.1, s.-ü.50, l.86.
7 ORRKA, f.R-6, nim.1, s.-ü. 435, l.47.

maaga varustamise komitee väljasõiduistungid valdades olid lahtised.[1] See kõik aitas vältida vigu,kasvatada aktiivi, tõmmata üha laiemaid kehviktalupidajate hulki maareformi läbiviimise praktilistele töödele kaasa.

Maa üleandmine oli tööinimesele elu suursündmuseks. Parteikomitee sekretär O.Cher kirjutas 16.oktoobril valdades kogunenud muljetest,et Taeblas,Orul,Piirsalus oli maa saamisel näha palju rõõmsaid nägusid,naiste palgeil veeresid rõõmupisarad.[2] Palavat tänu avaldati kommunistlikule parteile ja Nõukogude valitsusele.Uusmaasaaja Heino Hiietamm Kullamaalt kirjutas:"Avaldan suurimat tänu Eestimaa Kommunistliku (bolševikkude) Parteile,kelle kaasabil ja nõudel teostati maareform,mille läbi tuhanded maasoovijad perekonnad, kehviktalupojad,rentnikud ja maatamehed said maad ..." Hiietamm oli kodanlikul ajal püüdnud endale osta 2 ha maad,kuid suurtalunik Kustas Sinisalu ajas selle nurja.Maareformiga sai ta 12 ha talu,kusjuures 4 ha oli ülesharitud põldu.[3] Õnnest , mida maareform tõi tuhandetele rõhututele ja õigusetutele Läänemaal,kõnelevad paljud teisedki tänuavaldused.Rootsi rahvusest maatööline Oskar Nilson,kes sai Riguldist 12 ha talu, ütles: "Olen sügavasti liigutatud,et minule anti põliseks pidamiseks maad.Seni töötasin Pürksi põllutöökooli talupidamises.Maa on esialgu hoonestamata.Loodan riigi toetusel sellegi küsimuse lahendada." [4]

Kui Läänemaal edenes maareform suhteliselt jõudsalt,siis siingi ei lõpetatud seda määratud tähtajaks,s.o. 15.oktoobriks.Tingitud oli see mitmest asjaolust.Objektiivsete põhjustena tõstsid maakonna juhtivad organid esile

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.2.
2 Samas,l.84.
3 "Töötav Läänlane" nr.2, 25.detsembril 194o.
4 "Sovjet-Estland" nr.1o,19.detsembril 194o.

maamõõtjate kaadri vähesust,talundite lahuskruntide süsteemi ja vananenud kaardimaterjali,mistõttu plaanid tuli tihti kruntide mahamärkimisel ümber töötada.[1] Kuid real juhtudel oli maakorraldustööde venimine seletatav subjektiivsete põhjustega.Ka Läänemaal ei suudetud vältida võimalust,et maaorganitesse poleks pääsenud klassivaenlasi.Noarootsi, Velise ja Taebla vallas oli pugenud vallakomiteedesse ebaausaid isikuid,kulakute käsikuid ja teisi nõukogude korrale vaenulikke tegelasi.[2] Taebla vallakomitee esimees Kaarel Püüd kuritarvitas sageli temale antud õigusi.Muuhulgas võttis tä iseendale juurdelõikena maad,nii et talu kogusuurus ulatus 16,5 ha-le.[3] Nimetatud valdades tuli vallakomiteede koosseisu muuta ja uued inimesed pidid mõneski osas algusest peale hakkama või siis raiskama aega tehtud vigade kõrvaldamiseks. Mõned maamõõtjad,nagu Pere Karusel,ja konsulendid,keda oli raske spetsialistide puudumise tõttu välja vahetada,hoidusid suurtalunike poole.

Suurtalunikud püüdsid teha kõik selleks,et säilitada oma maid endises suuruses või siis haarata endile paremaid maatükke.Maade väljaandmise ajal muutus klassivõitlus väga teravaks.Suurtalunike vaenulikkust võis täheldada kõikjal. Piirsalus esineti ähvardavalt koosolekutel,[4] Vigalas,kus kulaklus oli arvukamalt esindatud,levis laialt purjutamine ja kehvikute mõjutamine oli nii tugev,et mõned maasaajad käitusid süüdlasena nagu oleksid nad ülekohtuselt võtnud võõrast vara.[5] Varbla vallas Kidise külas ähvardati maareformi teostajaid-aktiviste kaikaga.[6] Kõrvuti avaliku

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 663,l.245.
2 H.Tiido,Nõukogude maareform Eestis,lk.54.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.84.
4 Samas,l.2.
5 Samas,l.84.
6 Suusõnalised mälestused A.Kattailt.

hirmutamise ja ähvardamisega püüti sobitada mitmesuguseid fiktiivseid tehinguid.Mõnel pool,kus valvsus oli väiksem, avastati neid alles kevadkülviks ettevalmistamise käigus. Nii näiteks oli Martnas kahes kohas isale ja pojale jäetud talud,mis varem majandati ühiselt.Sama avastati Ridala vallas.[1] Lihula mõisa omanik Roosiorg,kelle valduses oli üle 1ooo ha maad,kutsus kokku oma sugulased ja "ustavad" töölised ning tegi neile ettepaneku moodustada kolhoos,et jätta mõis enda kätesse."Kolhoosi" liikmete "koosoleku" nimel saadeti silmakirjalik tervitus Kommunistlikule Parteile ja Ametiühingute Kesknõukogule.[2]

Omapäraseks kujunes võitlus traataedade pärast. Kuna Läänemaa rohumaad olid kehvad,siis olid suured võsastunud maa-alad tarastatud loomade söötmiseks traataiaga.Ja seda isegi heinamaad,et ädalaid kasutada.Okastraadi saamisega aga oli raskusi.Seepärast püüdsid suurtalunikud uusi kruntide piire sokutada nii,et traataiad jääksid alles.Kehvikud omakorda astusid selle vastu välja.[3]

Parteiorganisatsioonid,ÜMÜ osakonnad ja maakomiteed,tuginedes laiadele talurahvahulkädele,eriti uusmaasaajate arvukale perele,pareerisid kodanluse vastupanu.Klassivõitluses kasvas töötava talurahva teadlikkus,nende aktiivsus.Suurtalunike mahhinatsioone paljastati koosolekutel,toodi esile maakomiteede vigu.Levinud oli kollektiivsete ja individuaalsete kirjade saatmine parteikomiteele,maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise Peakomiteele ja maakonnakomiteele,milledes samuti paljastati suurtalunike riukaid ja vallakomiteede ebaõigeid samme.Heaks näiteks talupoegade valvsuse kasvu kohta on Piirsalu valla 11 talupoja kiri

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 6,l.49.
2 Suusõnalised mälestused J.Neemsalult.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.84.

parteikomiteele,Kiri on järgmine:

"Jüri Viilile,kelle elukoht on Piirsalu vallas Ellamaa külas,on Piirsalu valla maakorralduse komitee ja Läänemaa kõmitee otsustanud anda talu Piirsalus 15.oktoobril 1940.a. Jüri Viil pole kunagi korralik töötaja ,põlluharija olnud. Tema nimel oli Kruusiaugu talu,mis asub Piirsalu vallas Ellamaa külas.Kuid ise ta seal ei töötanud.Talu töö tegi tema teenija Maria Pertmann,kelle praegune elukoht Tallinnas Rapla tn.6 - 1. Jüri Viil on tegutsenud palju aastaid ehituste ja kraavitööde ettevõtjana ja ennast paruniks pidades töölisi kurnanud.Maria Pertmannile,kes aastaid oli Jüri Viili talu töötaja,jättis Jüri Viil kõik palga maksmata.Hiljem kohus mõistis Maria Pertmannile töötasu 960 kr. välja maksta Jüri Viili käest.Kuid Jüri Viil,kes ei hoolinud vaese teenija töövaevast,kirjutas varanduse oma naise Sinaiida Viili nimele ja pääses sellega teenija palga tasumisest.Jüri Viil ei olnud ka kraavitöölistele õiglane töötasu maksmisega. Teab tõendada Miina Oder,kelle elukoht Piirsalu vallas Ellamaa külas.Kui Jüri Viili töömees tuli temalt tööraha küsima,mida Jüri Viil mitte maksta ei tahtnud,vaid lõi töömehe pea kepiga veriseks.

Jüri Viil tööde ettevõtjana elas väga uhket ja pillavat elu,laenas korralikult tööliselt raha ega mõtelnudki tasumisele,samuti meelitas oma vekslitele allkirju,ka neid veksleid ei maksnud mitte Jüri Viil,vaid töömees pidi oma ainukese lehma müüma,et Jüri Viili vekslit tasuda.Uhke ja pillava elu tagajärg oli,et talu sattus võlgadesse ja sellepärast leidis talu uue omaniku.Jüri Viil ,jäädes sama talu rentnikuks,jättis põllud harimata,mille pärast talu

praegune omanik talu Jüri Viili käest ära võttis möödunud kevadel 194o.a. Jüri Viil pole olnud kunagi aus ega õiglane maatööline,sellepärast pole ta väärt talu saama.Palume talu anda õiglasele ja ausale maatöölisele. Kõiki eelpool kirjutatut tõendavad järgmised isikud allkirjadega."

Kirjal oli 11 inimese allkiri.[1)]

Varsti pärast 11 talupoja kirja,s.o. 17.novembril 194o tühistas Läänemaa maakomitee otsuse,millega Jüri Viilile anti maad.Jüri Viililt nõuti tagasi laen,mida ta kui "uusmaasaaja" taotles ja sai inventari soetamiseks ja hoonete püstitamiseks.[2)]

Kaalukam osa maareformiga seotud töödest oli tehtud novembri alguseks.Kui 2.novembriks oli kätte mõõdetud maad 17oo maatamehele ja juurdelõikeid antud 1537,siis 15. detsembriks kasvasid need arvud minimaalselt.[3)] Uusi kohti anti selle poolteise kuu jooksul juurde ainult 49.[4)] Novembrikuus koostati peamiselt akte,kaarte jne., mis kinnitasid maa arvamist riiklikku maatagavarasse ja sealt maa andmist uute kasutajate kätte.

Maakonnas esitati 15.dets. 7 o6o avaldust maa saamiseks,nendest 3383 maatameestelt ja 3677 juurdelõigete soovijailt.371o avalduse rahuldamist ei peetud vajalikuks. Sealhulgas oli 1615 sooviavaldajat,kes omasid maad üle 12 ha. 981 juhul oli perekonnapea maaga varustatud.[5)] Ülejäänud 1114 avaldust jäid rahuldamata väga erinevail põhjusil.Vormsi saarelt ei saadud 143 inimesele maad anda,

---

1 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.698,l.31.

2 Samas,l.3o.

3 Г.К. Тидо, Аграрная политика КП Эстонии в 1940-1941гг., lk. 252.

4 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.663,l.278.

5 Samas.

sest riiklik maareserv oli saarel väike.Osa avaldusi esitanuist olid vanad ja füüsiliselt jõuetud ,töõpõlgurid, maaga hangeldajad jt.

Maaseadus andis talupoegadele õiguse protesteerida maakonnakomitee maade ümberjagamise otsuse vastu.Seda õigust kasutati laialdaselt.Peakomitee sai kaebusi rohkesti - Käina vallast 35, [1] Märjamaa vallast 42 ,[2] Lihula vallast 12 [4] jne. Kokku esitati Läänemaalt 5o3 kaebust,millest 138 kaebust oli maata ja vähese maaga talupoegadelt ja 365 suurtalunikelt. [5] Neid kaebusi arutas Peakomitee väljasõiduistungil Haapsalus 27.-28.novembril 3-liikmelises koosseisus - G.Abels,A.Peets ja A.Vaigo.[6]

Nagu näha, olid kõige aktiivsemateks avalduste ja kaebuste kirjutajateks suurtalunikud,jõukas kulaklik kiht talupoegkonnast.Kaevati,et maa äralõikeid pole tehtud sealt,kust sooviti (237 juhul) või protesteeriti hoopiski maaomandi vähendamise vastu (97 juhul) jm. Näiteks Oru vallast Ilmar Rakfeld,kelle käes oli 44 ha Rägu mõisa süda, nõudis,et krunt jäetakse endisse suurusse.Ta tõi põhjenduseks,et talu kuuluvat Põhja-Ameerika Ühendriikide kodanikule Ottomar Rakfeldile,kes o l e v a t i s e p õ l l u t ö ö l i n e. Pealegi ei saavat 3o ha puhul talu volitaja soövi kohaselt edasi arendada.[7] Mitmed,nagu Joh.Vunn Orult, Joh.Viil Piirsalust jt. kirjutasid arvukalt avaldusi ja kaebusi,millel ei saanud muud sihti olla,kui lihtsalt desorganiseerida maaorganite tööd.

---

1 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.391,l.1.
2 Samas, s.-ü.394,l.1.
3 Samas,s.-ü.393,l.1.
4 Samas,s.-ü.395,l.1.
5 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.7.
6 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.392,l.3.
7 Samas,s.-ü. 395,l.23.

Maata ja vähese maaga talupojad kaebasid kõige rohkem (74 juhul) sellepärast,et ei saadud maad soovitud kohast. Paljud soovisid rohkem maad,kui seda eraldati jne.[1] Peakomitee rahuldas ainult 6 % kaebustest,sest need olid suures enamuses põhjendamata.[2]

Maareformi tulemusena 1941.aasta alguseks kasutati riiklik maatagavara ära Läänemaal järgmiselt.

Maata talupojad said 1557 talu maa kogusuurusega 15683,1o ha,millest põldu oli 4122,7o.Juurdelõikeid said 1551 väiketalunikku,kokku 6578,3o ha,millest põldu oli 794,oo ha. Moodustati 7 sovhoosi maa kogusuurusega 3298,4o ha, millest põldu oli 713,oo ha.Maad anti 835 riigi- ja omavalitsusasutusele ja teistele organisatsioonidele,kokku 759,9o ha.Riigimetsa külge liideti 523 üksust - 6484,1o ha. Projekteeritud,kuid väljaandmata uued kohad moodustasid 821 üksust - 1o331,6o ha,millest põldu oli 2418,oo ha.Riigi reservi jäeti edaspidiseks ~~kasutamiseks~~ korraldamiseks 2485 üksust - 25193,2o ha.Edaspidiseks korraldamiseks jäetud maade hulka arvati peamiselt soostunud ja võsastunud heina- ja karjamaad, turbarabad jne., mis ilma maaparandustööde tegemiseta olid kasutamiseks kõlbmatud.[3]

197 uue koha saajat oli 1941.aasta alguseks sellest ära öelnud.Uuest kohast loobumise põhjuseks toodi tavaliselt soovitud koha mittesaamine,12 ha maatüki väiksus, laenu vähesus ,või lihtsalt, et maa soov läks üle.[4]

Kui võrrelda uutest kohtadest äraütlenute arvu ja äraütlemise põhjusi Läänemaal teiste maakondadega,siis selgub,et loobujaid Läänemaal oli tunduvalt vähem kui Viljandi,

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.7.
2 Samas.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.663,l.66.
4 Samas,l.223.

Tartu,Harju ja teistes maakondades.Ka põhjus "koht väike" esineb peale Läänemaa veel ainult Järvamaal.[1] On ilmne, et Läänemaal enamikes valdades 12 ha maalapp suurt peret ei toitnud ja jäi seepärast väikeseks.Kuid et uutest kohtadest loobumine sellegipoolest jäi väiksemaks kui enamikus teistes maakondades,siis peaks see seletatav olema kulakluse kihi väikesearvulisusega Läänemaal,mistõttu vastutegevuse mõju vähemteadlikele uusmaasaajatele jäi nõrgaks.Viimast kinkitab ka loobumise diferentseerimine väldade viisi.Ilmneb,et kõige rohkem esines kohast äraütlemist kulaklikus Vigala vallas ja rootsi rahvusega valdades - Noarootsis,Riguldis ja Vormsis.Vigala vallas oli kulakluse kiht arvukas,maad Läänemaal parimad ja loobumise peapõhjuseks tuleks lugeda kulakluse mõjutust.Rootsi rahvusega valdades tegid aga nõukogudevaenulikud jõud suurt Rootsi mineku propagandat,mistõttu kohati oli sellel mõju ka kehvikutele.Ära sõita plaanitsejad muidugi maad ei vajanud.[2] Hiljem,kui Rootsi põgenemise kired rahunesid,palusid paljud maast loobunute hulka arvatud uuesti maad.Viimast esines ka teistes valdades.

Maasuhete ümberkorraldamist ei saanud 194o.aastaga lõpetatuks pidada.EK(b)P Läänemaa organisatsiooni konverentsil 25.jaanuaril 1941 ütles parteikomitee sekretär O.Cher:" Maareform pole kaugeltki ... lõpetatud.Tänavuaasta tuleb meil jätkata uute vabaks jäänud kohtade väljaandmist teistest maakondadest ümberasujaile,[3] ja vaba reserv maa kasutamise korraldamist.Oleme teinud maareformi kiire teostamise juures mõningaid vigu,mis tulevad samuti parandada enne kevadet." [4]

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.663,l.233.

2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.83.

3 Saaremaalt,eriti Muhu vallast,kus valitses suur maapuudus, plaanitseti 2oo perekonnale maad anda Läänemaalt,kus paljudes valdades oli maa ülejääki.

4 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.24.

Need ülesanded langesid jaanuaris moodustatud valdade täitevkomiteede õlule,sest maakomiteed tulid likvideerimisele.

Maareformi tulemusena toimus maakonna küla sotsiaalmajanduslikus seisundis olulisi muutusi.Seda näitab ilmekalt talumajandite rühmade võrdlus maa suuruse järgi 194o.aastal (enne maareformi) ja 1941.aastal (pärast maareformi).[1)]

Majandite rühmad.	194o.a. (enne reformi)	1941.a.	Võrreldes 194o.aastaga + (suurenemine) või - (vähenemine)
kuni 1 ha	928	836	- 92
1-5 ha	935	837	- 98
5-1o ha	1481	1277	- 2o4
1o-2o ha	4o82	6o37	+ 1955
2o-3o ha	3741	7183	+ 3442
üle 3o ha	4167	1o	- 4157
Kokku:	15334	16180	+ 846

Kui võrrelda külaelanikkonna sotsiaalmajandusliku rühmituse muutust Läänemaal üle Eesti toimunuga,[2)] siis näeme,et väikekohtade omanike arvu langus oli suhteliselt väiksem kui Eestis keskmiselt.Seda sellepärast,et Läänemaal oli enne maareformi kuni 1o ha talusid majapidamiste üldarvust 16,8 % Eesti keskmise 32,8 % vastu.[3)] Nüüd see erinevus mõningal määral tasandus.Väikemajapidamiste kül-

---

1 Tabel on koostatud Põllutöö Rahvakomissariaadi andmeil, vt.EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.663,l.269 - 27o.

2 Vt.H.Tiido,Nõukogude maareform Eestis,lk.64.

3 Vt. I ptk.,lk.7.

laltki suurearvuline säilimine oli tingitud sellest,et nende omanikud olid seotud teiste töödega (kalurid,meremehed) ja pidasid majapidamist täienduseks põhitööle.

Järsult suurenesid keskmiste, 1o - 2o ja 2o - 3o ha majapidamiste rühmad.Esimene rühm kasvas 1955 majapidamise võrra.See suurenemine oli tingitud maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamisest.Teine majapidamiste rühm kasvas maavalduste piiramise tõttu 3o ha.Üle 3o ha majapidamiste vähenemine toimus 4157 üksuse võrra.Säilis ainult 1o eeskujulikku majapidamist,mille olemasolu lübati maaseadusega ajutiselt tõukarja pidamiseks ja vilja- ning heinameemnete sortide aretamiseks.Üsna sageli ei kasutatud Läänemaal üle 3o ha taludes palgalist tööjõudu ja neid ei saanud kulakliikeks majapidamisteks pidada (eelkõige Hiiumaal ja rannikul asuvates valdades.).Seda võeti maareformi käigus arvesse. Näiteks otsustas Käina vallas maasaajate koosolek maad anda 5o - 6o ha suurtalunike poegadele,kuna talus elas 2 - 3 perekonda,s.o. isa ja pojad oma perekondadega,sest maad hariti nende perekonnaliikmete poolt ja saadi vaevalt elatust. Käina vallas oli ainult üks talusulane.[1] Teisest küljest müidugi ka Läänemaa väikesearvuline kulakute kiht,eelkõige seda Vigala ja Velise piirkonnas,maavalduse surumisega 3o ha piiresse ei likvideerunud,vaid ainult mõningal määral nõrgenes.Kadus põllutööliste ja kehvikute ulatuslikuma ekspluateerimise võimalus,sest ekspluateeritavad said maad.

Nõukogude maareformiga likvideeriti maanälg.Saabus kauaoodatud aeg,mil tööinimene sai ise oma maa ja saatuse peremeheks.Läänemaa väikesearvuline maaproletariaadi kiht kadus peaaegu täielikult.Keskmike kiht suurenes veelgi.Maata

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 5o,l.9o.

ja vähese maaga talupojad,kes said maad,muutusid nõukogude võimu kindlaks toeks külas.Maareformiga loodi vajalikud tingimused üleminekuks sotsialistlikule suurtootmisele põllumajandüses sovhooside ja kolhooside loomise teel.Rööbiti maareformi läbiviimisega algas uusmaasaajatele igakülgse riikliku abi andmine,et nende majapidamised muutuksi kiiresti elujõulisteks.Sel eesmärgil andsid Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Eestimaa K(b)P Keskkomitee välja 18.oktoobril määruse maata ja vähese maaga talupoegadele krediidi andmise kohta.Selle alusel said Läänemaa töötavad talupojad juba 1.detsembriks laenu masinate ostmiseks 38185 kr., loomade muretsemiseks 98255 krooni ja ehitusteks 325o6o kr.[1)]

194o.aasta oktoobri lõpus algas endiste finantsasutuste baasil põllumajanduslike krediidiühingute asutamine. Läänemaale rajati esialgu NSVL Põllumajanduse Panga Eesti Vabariikliku Kontori poolt Haapsalu,Märjamaa,Lihula,Risti ja Kärdla põllumajanduslik krediidiühing.[2)] Aasta lõpul nende arvu suurendati.Loodi veel Vigala,Kullamaa,Karuse ja Käina põllumajanduslik krediidiühing.[3)] Krediidiühingute liikmeteks olid töötavad talupojad ja maakäsitöölised.Krediidiühingud võtsid hoiuseid vastu ja andsid majapidamiste vajaduseks krediiti.[4)] Laenu otstarbekat kasutamist kontrolliti krediidiühingu nõukogu liikmete kaudu.[5)] Töötavate talupoegade krediteerimine jätkus ulatuslikult 1941.aastal.Jaanuari keskpaigaks oli Läänemaa talurahvale määratud laenu 614 ooo rubla.[6)] Veebruari algul teatas krediidiühingute esindaja

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.663,l.61.
2 "ENSV Teataja" 194o,nr.34,art.387.
3 "Töötav Läänlane" nr.18,15.veebruaril 1941.
4 "ENSV Teataja" 194o,nr.7o,art.946.
5 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.66.
6 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.24.

Nuut,et uuesti on võimalik anda maakonna talurahvale pikema- ja lühiajalist laenu 22oooo rubla.[1] Suureks abiks oli töötavale talurahvale vanade võlgade ja maksude kustutamine 1941.a. jaanuaris.[2]

Uusmaasaajatele anti võimalus võlgu saada odavat ehitusmaterjali.[3] Ehituste vajadusteks eraldati alandatud hinnaga spetsiaalsed tsemendi ja lubja fondid.Valdasid mööda sõitis ringi kindlaksmääratud aegadel maakonna ehitusinsener,et anda uusmaasaajaile ehituskküsimustes nõu.[4] Kõik loetletud ja mitmed teised soodustused lõid ehitustegevuseks head võimalused,mida kasutati ohtrasti.

Suure tähtsusega oli uusmaasaajate varustamine põllumajanduslike loomadega,eelkõige lehmadega.Partei ja valitsus püstitas ülesande likvideerida lehmata majapidamised.Selle ülesande lahendamisel oli lisaraskuseks asjaolu: 1939. ja 194o.aastal kujunes vabariigis keskmine loodusliku heina saak 28 % ja ristikheina saak 58 % väiksemaks eelmise 5 aasta keskmisest,mille tagajärjel oli loomade arvu vähendatud.[5] Mõningal määral vähendas loomade arvu ka kulakute sabotaaž. Loomade hävitamisi tuli ette Ridala vallas,[6] hulgaliselt likvideeris loomi Taebla mõisa omanik Saar [7] jt. Partei ja valitsus tegid kõik ,et loomade endist arvu säilitada ja suurendada.Rangelt keelati loomade tapmine.Söödavarusid kontrolliti ja puudustkannatajatele osutati abi.Loomade ratsionaalseks söötmiseks andsid pidevalt nõu põllumajanduse spetsialistid.

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.66.
2 "Eesti NSV Teataja" 1941.a. nr.3,art.37.
3 "ENSV Teataja" 194o,nr.49,art.569.
4 "Töötav Lahmlane" nr.22, 25.veebruaril 1941.
5 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.663,l.2o5.
6 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.32.
7 Samas,l.114.

Kõige kitsikum oli söödaga Hiiumaal ja Lihula ümbruses. Eesti NSV Statistikavalitsuse ankeet-eriuurimus näitas,et Käina ümbruses oli koresööta varuks 1.apr.- 15.maini loomühiku[1] kohta päevas 3,6 kg (sellest taliviljaõlgi o,5 kg) uusmaasaajatel ja 5,2 (sellest taliviljaõlgi 1,3 kg) vanadel majapidamistel.[2]

Kuid 15.mail ei olnud veel võimalik loomi karjamaale lasta,sest 1941.aasta kevad oli külm ja hiline.Eesti üldise tasemega võrreldes oli aga Läänemaal olukord mõnevõrra parem.[3] Ilmselt seetõttu,et põldheina,mille saagi ikaldumine oli kõige suurem,kasvatati maakonnas vähe.Kuid hoolimata soodsamatest söödatingimustest poleks Läänemaa talurahvas oma jõuga suutnud karja sedavõrd säilitada,et selle all poleks kannatanud piima ja liha tootmine.Seda näitab jõusööda rohke kasutamine,mida saadi väga soodsate hindadega suure Nõukogudemaa vennasvabariikidest.Näiteks Lihula ümbruses kasutati 1.jaanuarist kuni 1.aprillini päevas loomühiku kohta ostujõusööta vanades taludes o,5 kg ja uusmaasaajate majapidamistes 1 kg.Kavatsus oli kasutada 1.apr.- 1.juunini vastavalt o,8 ja 1 kg jõusööta.[4] Hiiumaale veeti jõusööta Haapsalust hobustega üle jää sadade koormate viisi.Näiteks läks veebruari algul 3 päevaga üle jää 18o hobusekoormat jõusööta.[5]

Karja päästmine võimaldas edukalt lahendada kehvikute varustamise lehmadega.Maakonnas vajasid kehvikmajapidamised 162o looma.Nende ostmiseks eraldati 35oooo rubla krediiti.[6] 1941.aasta suveks ei olnud maakonnas ühtki

---

1 Loomühik=1 täiskasvanud veis=o,66 hobust=1o lammast.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.663,l.2o9.
3 Samas,l.2o5.
4 Samas,l.2o9.
5 Samas,s.-ü.5o,l.27.
6 Samas,s.-ü. 663,l.88 - 89.

lehmata majapidamist.

Peale selle eraldas Nõukogude Liidu valitsus Eesti jaoks suurel hulgal seemet ja minaraalväetisi.Uusmaasaajad ja kehvikud said seemet laenuks,samuti müüdi seda.[1] Mineraalväetiste ostmiseks eraldati maakonna talurahvale krediiti 1o18oo rbl.Mineraalväetiste ostmine kasvas nii järsult,et Läänemaa Tarbijate Kooperatiivide Liit ei osanud väetist esialgu vajalikus koguses tellida,sest arvestati ligilähedaselt varasemate aastate tarvidusega.[2]

Töötav rahvas mõistis ja oskas hinnata seda suurt tähelepanu,millega teda ümbritses Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus.Juba EK(b)P Läänemaa organisatsiooni I konverentsil võidi konstateerida: "Maatameeste ja kehvikute maaga varustamine,töötava talurahva võlgade kustutamine, laenude andmine inventari ja muu soetamiseks ... näitas töötavale talurahvale,et tõeliselt nende olukorra parandamise eest hoolitseb EK(b)Partei ja Nõukogude võim.

Need sammud on töötava talurahva keskelt esile tõstnud aktiivi,kes on ... truu nõukogude korrale."[3]

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.8o.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.5o.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.24.

c) Sotsialistlike põllumajandusettevõtete rajamine ja esimene nõukogude kevadkülv.

Maa natsionaliseerimine ja maareformi läbiviimine lõid eeldused põllumajanduse järkjärguliseks üleviimiseks sotsialismi alustele.Need sammud aitasid " ... tõestada talupojale tegudega,et me alustame sellest,mis on talle arusaadav,tuttav ja kogu tema vaesuse juures praegu kättesaadav,mitte aga millestki talupoja seisukohalt kaugest ja fantastilisest, - tõestada,et me oskame teda abistada." [1] Kuid V.I.Lenin on korduvalt rõhutanud,et töötav talurahvas pääseb vaesusest ja pimedusest ainult siis,kui ta loob sotsialistliku suurmajapidamise.

Individuaalsele tööle rajatud talupoja majapidamine ei omanud perspektiive arenguks.Tootmine oli primitiivne, kasutati vananenud tööriistu,mis ei vastanud tehnika arengu tasemele.Peale selle säilis koos individuaalmajapidamistega, väikekaubatootmisega põllumajanduses baas kapitalismile. EKP,arvestades seda,juhindudes agraarpoliitikas leninlikest põhimõtetest,soovitas parteiorganisatsioonidel üheaegselt maareformiga selgitada töötavale talurahvale kollektiivse tootmise eeliseid põllumajanduses.Kuid samal ajal asus EKP kihdlalt Riigivolikogu deklaratsioonis väljendatud seisukohal, et kedagi kolhoosi ei sunnita,et kiirustamine selles tähtsas küsimuses oleks kahjulik ja tuleks kasuks klassivaenlastele.[2]

Kodanlik klikk arendas kogu valitsemisaja jooksul

---

1 V.I.Lenin.Teosed,33.kd.,Tallinn 1955,lk.242.

2 H.Tiido,Nõukogude maareform Eestis,lk.72.

eesti talupoegades eraomanike traditsioone,millega kaasnes ohjeldamatu kolhoosidevastane propaganda.Selle tulemusena kujunes üldiselt ebaõige,moonutatud ettekujutus kolhoosidest. Väärseisukohtadest vabanemiseks oli vaja kannatlikult selgitada talupoegadele kollektiivmajapidamise eeliseid,tuua selle kohta konkreetseid näiteid,tõestada eeskujudega.Just niisuguse ülesande püstitas Läänemaa parteiorganisatsiooni I konverents kommunistide ette.[1] EK(b)P Läänemaa Komitee häälekandja veergudel hakkas pidevalt ilmuma kolhoositeemalisi kirjutisi, milles eelkõige populaarses vormis räägiti kolhoosnikute tööst ja elust vennasvabariikides. ("Meie kolhoos kannab Iljitši nime", [2] "Kolhoosi sisedemokraatia",[3] "Kolhoose küsimus",[4] " Eesti kolhoosist "Edasi" Krasnodari krais" [5] jt.) Kehvikutele ja maatöölistelemnagu Joh.Ingeland Ristilt jt., anti võimalus käia oma silmadega tutvumas vanemate vennasvabariikide eluga.[6]

Kuid tegevusetult kõrvaltvaatajaks ei jäänud ka klassivaenlane.Kulakud ja teised nõukogude korra vihkajad levitasid alatuid väljamõeldisi ja mitmetes variantides kuulujutte,et talurahvale pannakse niis suured maksud,mis sunnivad neid kolhoosi astuma,kus "kellelegi ei jäeta rohkem kui 2 voodilina,2 särki ja 1 ülikond."[7] Riigistamisele pidavat tulema vokid,jalgrattad ja õmblusmasinad [8] jne.jne.

Kuid vaatamata kolhooside olemuse provokatsioonilisele moonutamisele töörahva vaenlaste poolt,hakkasid Lää-

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.27.
2 "Töötav Läänlane" nr.1o,28.jaanuaril 1941.
3 "Töötav Läänlane" nr.11,3o.jaanuaril 1941.
4 "Töötav Läänlane" nr.13,4.veebruaril 1941.
5 "Töötav Läänlane" nr.23,27.veebruaril 1941.
6 ORRKA,f.R-1271,nim.1,s.-ü.4,l.76.
7 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 5o,l.4.
8 Samas,l.114.

nemaal kehvikud ja põllutöölised kohe pärast nõukogude võimu kehtestamist suurt huvi ilmutama ühise töö ja kollektiivse majapidamise vastu. Nii näiteks Märjamaa valla Vaimõisa põllutöölised tegid juba septembri algul ettepaneku asutada ühismajapidamine.[1] Kolhooside idee tungis järjest sügavamale ja üha laialdasemalt talupoegade hulka.Nad mõistsid,et ka nõukogude korra tingimustes pole väikeste üksikmajapidamiste teel võimalik vabaneda elatusvahendite puudusest ja rasketest töötingimustest.Seda tõendavad kirjad,milles talupojad palusid saata lähemaid seletusi kolhooside kohta või palusid nende organiseerimisele kaasa aidata.1941.aasta aprilli keskel kirjutas kehvik Jaan Veldt Karuse vallast Mõisakülast Põllutöö Rahvakomissariaadile:"Minu kodukülas on asi nõnda kaugel,et tahame tänavu kevadel kindlasti ühiselt põllutööle hakata,aga meil puudub teadmine,kuidas sellega peale hakata.Ei taha ju,et see halvasti läheks.Sellepärast pöördusime paar nädalat tagasi Läänemaa pärtei/komitee/ sek. sms Jakobsoni poole,et ta tuleks meile tarvilisi juhatusi andma,aga tal on ka liiga palju tööd ja tegemist.Lubati küll tulla,aga selle ajani pole ta veel mahti saanud meid juhatama tulla ...

Meie külas on kaks uusmaasaajat.Nad tulevad meiega. Praegu on meil 1o talu kindlalt nõus ja tõenäoline,et neid tuleb juurde, kui asja käima saab.Naabruses olevas Kõera külas on ligi 1o talu,kes ootavad juhatust ja on valmis kokku lööma.Peale selle on siin veel mitmes külas asja vastu suur huvi.Palume teid kaasa aidata ja asi hakkab minema."[2]

---

1 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.472,l.72.

2 Samas,l.2o1.

Kolhooside asutamise nõudmisi esitati üldkoosolekutel ja suusõnaliselt parteikomitees.Parteikomitee bürool teatas keskmik Karl Karm Kullamaalt,et temal on üksinda raske harida 28 ha talu maid ja heameelega astuks kolhoosi.[1] Laialdase ulatuse võttis kolhoosiliikumine,millesse olid kaasa haaratud ka keskmise suurusega talude omanikud,vahetult kevadkülvi eel Märjamaa,Kirbla ja Lihula vallas.Esitati taotlus põllumajanduliku artelli põhikirjade saamiseks.[2] Piirkondades,kus kollektiivmajapidamiste rajamine kõige esmalt päevakorda tõusis,oli kulaklus nõrk,usuhullustus väiksem,kui mitmetes teistes vaesemates valdades,nagu Oru, ja ei olnud ka muid kõrvalmõjutusi nagu näiteks Riguldi,Noarootsi ja Vormsi vallas.

Kolhoosidesse ühinemise mõte hakkas maad võtma ka kalurite hulgas.4.veebruaril 1941.aastal toimunud Läänemaa kalurite esindajate koosolekul Haapsalus tõstsid mitmed kalamehed üles kohese artelli asutamise nõude.[3] 6.veebruaril 1941 tõi "Töötav Läänlane" Lihula ja Virtsu kalurite nõupidamisest sõnumi,milles märgiti:"Eriti kuumalt toetasid artellide asutamist Virtsu ranna kalurid,kes on jõudnud põhjalikult tutvuda kalurite artellide hüvedega." [4]

Rohkesti tähelepanu pöörasid parteiorganisatsioonid kodanlikust korrast säilinud mitmesuguste põllumajanduslike kooperatiivide,kus peremehetsesid jõukamad kihid,reorganiseerimisele ja laiendamisele,et nende lihtsamate ühistege-

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.89.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.63.
3 "Töötav Läänlane" nr.12,1.veebruaril 1941.
4 "Töötav Läänlane" nr.14,6.veebruaril 1941.

vuse vormide kaudu (piimaühingud,tarbijateühingud,masinaühingud jne.) valmistada töötavat talurahvast ette kõrgematele vormidele,kollektiivsele põllumajanduslikule tootmisele.[1)]

Selle ulatusliku organisatsioonilise töö raskuspunkt langes ajavahemikule veebruarist mai keskpaigani.Mõningal määral varem toimus kodanlike ühispankade ümberkujundamine,mille asemele loodi põllumajanduslikud krediidiühingud töötava talurahva ja maakäsitööliste abistamiseks.[2)] Teistes kooperatiivides ulatuslikumaid muudatusi varem ei toimunud.Maakonna I parteikonverentsil 25.jaanuaril 1941 ütles O.Cher aruandekõnes piimaühingutest rääkides:"Piimaühingute alal seisab meil ees suur töö .Senini olid ühingute juhatused 9o % hallparunite käes.Enamikus ühingutes oli sisseastumise maks nii kõrge,et vaesem talurahvas ei saanud liikmeks astuda.Nii näiteks oli Massu piimaühingus sisseastumise maks 5oo kr.,mis näitab kujukalt,et piimaühingud seisid jõukama talurahva valduses.Sellest oli tingitud,et piimaühingute liikmete arv Läänemaal oli 1695,kuna piimatootjaid äga 5198.Nüüd on kõikjal sisseastumise maksu alandatud.Meie ülesandeks on hallparunid eemale tõrjuda piimaühingute juhatustest,asendada need kehvik- ja keskmikatalupoegadega,liita kõik piimaühingud ühtseks kooperatiivseks ühinguks.Selline piimaühingute võrgu ümberkorraldamine tuleb meil kevadeks läbi viia." [3)]

Piimaühingute ümberkorraldamine töötava talurahva huvide teenimiseks lõpetati põhiliselt maikuus.Viimased üldkoosolekud juhatuste ümbervalimiseks toimusid 11.mail.Kuna partei- ja komsomoliorganisatsioonid tegid

---

1 194o.aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis,lk.367.
2 "ENSV Teataja" 194o,nr.7o,art.946.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.25-26.

eelnevalt suurt organiseerimistööd,eelkõige just liikmete arvu suurendamiseks kehvikute ja keskmike arvel,siis oli kodanliku elemendi vastupanu minimaalne ja koosolekud möödusid töörahva kindla üleoleku tähe all.[1] Samuti möödus kartuli- ja munaühingute reorganiseerimine.Asuküla valla kartuliühingu liikmete arv oli näiteks enne juhatuse ümbervalimisi suurenenud kaugelt üle 1oo liikme võrra.[2]

Väga aktiivselt möödusid tarbijate kooperatiivide ümberkujundamise koosolekud.

Kooperatiivide reorganiseerimise tulemusel hakkasid laiad talurahvahulgad nende tegevusest osa võtma ja oma kogemuste najal nägema kollektiivse tegevuse suurt kasulikkust.Kooperatiivi kõrgeima vormini - kolhoosideni aga 1941.aastal Läänemaal ei jõutud,sest laialdaselt talurahva hulgas küpseks saanud ühismajapidamise idee teostumisele tõmbas ajutiselt kriipsu peale hitlerliku Saksamaa reeturlik kallaletung meie kodumaale 22.juunil 194o.Kuid sotsialistlikku sektorit esindasid 194o.- 1941.aastal Läänemaal põllumajanduses juba jõuliselt sovhoosid,masina-traktorijaamad (MTJ) ja hobu-masinalaenutuse punktid (HMLP).

Sovhooside loomine algas maareformi käigus 194o. aasta oktoobris.Läänemaal oli 1941.aasta alguseks 7 sovhoosi - Lihula,Niinja,Oidremaa,Putkaste,Rumba,Sipa ja Taebla.[3] Need rajati kõik kapitalistlike suurmajandite baasil.Kokku oli 7 sovhoosil maad 3298,4 ha,sellest põldu 713,o ha.[4] Neist majanduslikult kõige tugevamal järjel oli Lihula sovhoos üldsuurusega 448,1 ha,sellest põldu 193,2 ha ja heinamaad

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.81.
2 Samas.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.663,l.217.
4 Samas,l.66.

149,4 ha. Sovhoosil oli 51 sarvlooma,28 hobust,1 peksumasin, 2 traktorit,2 külvimasinat,2 viljalõikajat, 3 rohuniitjat ja 3 looreha.Tööperesse kuulus 32 aastatöölist.[1] Maakonna I parteikonverentsil,kus öeldi, et "nimeliselt on 11 sovhoosi" , nõuti töö tõhustamist sovhoosides ja kontrolli tugevdamist nende üle,sest "mõnigi sovhoosi juhataja pole kuigi suur nõukogude korra pooldaja,kuid spetsialistide vähesuse tõttu tuleb meil neid kasutada." Toonitati sovhooside suurendamise ja mehhaniseerimise vajadust.[2] Väikeste sovhooside ühendamiseks astutigi kogu vabariigis samme,et luua tõelised eeskuju andvad sotsialistlikud suurmajapidamised.Selle kohta võttis NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu 26.aprillil 1941.aastal vastu spetsiaalse määruse.[3]

Töötavate talupoegade abistamiseks,küla sotsialistliku ümberkujundamise materiaal-tehnilise baasi loomiseks moodustati Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja EK(b)P Keskkomitee 3.detsembri 194o.aasta ja 11.veebruari 1941. aasta määruste alusel 1941.aasta kevadeks Eesti NSV-sse 25 masina-traktorijaama,neist 2 Läänemaale.[4] MTJ loomine kavandati kahes järgus. I kvartalis tuli Läänemaale rajamisele Taebla MTJ ja II kvartalis Sipa MTJ.[5] Taebla MTJ-le eraldati 15 ha maatükk koos vajalike hoonetega Taebla sovhoosi maadest,kusjuures sovhoosi asemele jäi eksisteerima väike majapidamine kartulikasvatamiseks kohapealse viina-

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.663,l.217,

2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.27.

3 194o.aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis,lk.423.

4 "ENSV Teataja" 194o,nr.61,art.748;"Eesti NSV Teataja" 194o,nr.27,art.351.

5 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.741,l.11.

vabriku tarbeks.Sipa MTJ sai Sipa sovhoosi maadest 15 ha maad koos tarvisminevate hoonetega.[1] Algas hoonete korrastamine ja remonditöökodade sisustamine.Taebla MTJ-le anti sundkorras kasutamiseks Haapsalust H.Loorentsi mehaanikatöökoja sisseseade ja Veliselt T.Miksi saeveski töökojast rauatreipink.[2] Põhisisustus töökotta saadi aga uus.Vennasvabariikidest hakkasid saabuma traktorid ja muud vajalikud põllutöömasinad. Esimesed uued traktorid,reaskülvajad,kultivaatorid jne.saabusid Taebla MTJ kohale juba märtsikuus.[3] 15.aprilliks oli kohal 12 STZ - Nati tüüpi traktorit,neist 4 sootingimustes töötamiseks.Peale selle arvukalt haakeinventari ja 2 veoautot.[4] Traktoristid alustasid masinate kokkumonteerimist ja neile kinnistatud traktorite sissetöötamist.Mai algul mürises Taebla MTJ maadel juba 14 traktorit.[5]

Kehvik- ja keskmiktalumajapidamiste abistamiseks organiseeriti paralleelselt MTJ veel viimaste juurde hobumasinalaenutuse punktid,arvestusega üks punkt valla kohta.[6] HMLP kinnistati majapidamised,mis olid riigi käsutuses,millest talupidajad loobusid jt.[7] Vajalike ruumide ja maatüki,mis kindlustaks hobustele sööda, leidmine ei valmistanud erilist raskust.Välja arvatud ainult Pühalepa,kus mai algul ei olnud veel HMLP ei ruume ega maad.Tingitud oli see osalt mõningate jõukate talupoegade vastutegevusest.[8] Suuri raskusi tuli aga ületada partei ja nõukogude organitel hobuste ja inventari

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.24.
2 "Eesti NSV Teataja" 1941,nr.31,art.442.
3 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.713,l.32.
4 Samas,l.67.
5 Samas,l.97.
6 "Eesti NSV Teataja" 1941,nr.37,art.561.
7 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.713,l.19.
8 Samas,l.2-5.

ostmisel HMLP jaoks.Kulakud ei tahtnud anda hobuseid võlgade katteks.Jõukad talupojad hoidusid sageli hobuste müügist. Martna vallas organiseeris kulak Jaan Valing hobuste ostmise ajaks jõugu mehi,kes astusid jõuga välja hobuste ostmiseks moodustatud komisjoni liikmete vastu.[1] Kuid hoolimata raskustest töötas mai algul 2o HMLP,kus oli 123 hobust. Hobuste arvu suurenemine jätkus.Põllutööinventari kitsikusest saadi üle vennasvabariikide abiga.Juba märtsis saabus Taebla MTJ hobu-masinalaenutuspunktide jaoks 1o viljaniitjat, 4 reaskülvajat,2 triööri jm.[2]

Esimese nõukogude kevadkülvi ajal kuulus Läänemaa põllumajanduse sotsialistlikku sektorisse 2 masina-traktorijaama,21 hobu-masinalaenutuspunkti,4 sovhoosi ja 2o eriotstarbelist majapidamist.[3]

Rohkesti organiseerimistööd nõudis partei- ja komsomoliorganisatsioonidelt ning nõukogude organitelt uute sotsialistlike põllumajandusettevõtete ustava kaadriga kindlustamine. 194o.aasta detsembris moodustati maakonda traktoristide kursustest osa võtta soovijate vastuvõtukomisjon, kuhu kuulusid Põllutöö Rahvakomissariaadi esindaja,EK(b)P Läänemaa Komitee organiseerimisosakonna juhataja kohusetäitja A.Tuur, ELKNÜ Läänemaa Komitee sekretär P.Soesoo, maatööliste ametiühingu esindaja A.Reinberg ja maavalitsuse esindaja J.Tarem.Traktoristide kursused alustasid tööd 1941.aasta jaanuaris Risti rahvamajas.Kursusi juhatas Taebla MTJ direktor Rudolf Viitas.Uut elukutset asus õppima 56 noort

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.63.
2 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.713,l.32.
3 "Töötav Läänlane" nr.49,1.mail 1941.

maatöölist ja kehvikut.Nende hulgas oli 18 naist.Kursused toimüsid tasuta ja osavõtjaile maksti stipendiumi.Traktoristi kutset taotlesid 18-aastane taluteenija poeg Elmar Hiiepuu, 16-aastane Endel Grossmann Kirblast,kellel oli juba esimese iseseisva töö aastad hallparunite juures seljataga,juhuslikel töödel elatust teenimud 18-aastane Richard Sooalu Taeblast,19-aastane kehviku tütar Marta Rahu Asuküla vallast jt.[1] Need inimesed hakkasid juhtima maakonda saabunud esimesi nõukogude traktoreid.Üheteistkümnele traktoristide kursuse lõpetanule usaldati 1.aprillist alates HMLP juhtimine.[2] See oli esimene sotsialistlik mehhanisaatorite kaader maakonna põllumajandusele.Tõsiseid raskusi oli aga HMLP põllutöölistega komplekteerimisel.Tööjõu puuduse tõttu jäigi rida HMLP poolikult komplekteerituks.[3]

MTJ ja HMLP suhted teenindatavate majapidamistega määrati kindlaks lepingutega,mis sõlmiti individuaalselt iga abi kasutada soovijaga.Lepingud vormistati põhiliselt enne kevadpõllutööde algust.Kuna tasunormid MTJ ja HMLP teenuste eest ei olnud kõrged,siis töötav talurahvas sõlmis lepinguid meeldldi põllumajanduslike tööde tegemiseks ja masinate kasutamiseks.Nõudmine ületas uute sotsialistlike ettevõtete kavandatud töömahu.Nii näiteks oli 2o. märtsiks esitatud 9 vallast soov 17oo ha uudismaa künniks.[4] Lepinguid sõlmiti ainult valdade täitevkomiteede poolt esijärjekorda seatud maaharijatega,kelleks olid uute majapidamiste rajajad,juurdelõigete saajad jt.[5] 3o.maiks 1941 sõlmis

---

1 "Töötav Leninlane" nr.12,1.veebruaril 1941.
2 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.713,l.48.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.61.
4 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.713,l.32.
5 Samas,l.118.

Taebla MTJ kehvik- ja keskmikmajapidamistega 87o lepingut, mille alusel tuli teha traktoritõid 3938,99 pehmekünnihektari ulatuses.Hobutõid lubati lepingu alusel teha 922 hektaril.[1] Paljudel juhtudel laenutati hobust ja põllutööriistu või siis ainult hobust või ainult põllutööriistu.[2]

1941.aastal asuti esmakordselt Läänemaa põllumajanduse,lähtudes üleriiklikest vajadustest ja võimalustest, plaanipärasele arendamisele.Suund võeti karjakasvatusele.Selleks nähti ette vastava söödabaasi rajamine,Kui Läänemaal oli 77 % põllumajanduslikust maast rohumaad,siis olid need väga madala saagikusega liigvee ja võsa all kannatavad looduslikud maa-alad.Kultuurseisundis oli rohumaid heinamaadest veidi üle 3 % ja karjamaid ainult 1 % .[3] Kultuurkarja- ja heinamaade rajamine kerkis esmajärgulise ülesandena päevakorda.Juba 1941. aastal nähti ette rajada 22oo ha uudismaad ja heinaseemet külvata 11oo hektarile.[4]

Põllumajanduse plaanipärane reguleerimine,selle tootmistaseme tõstmine vastavalt rahvamajanduse vajadustele kontsentreerus esialgu eelkõige kevadkülvi läbiviimisele. Kevadkülviks ettevalmistustõid arutati partei,komsomoli ja talupoegade koosolekutel.Maakonna täitevkomitee maaosakond määras igasse valda agronoomi või zootehniku,kes vastutas külviplaani koostamise eest igale talule vastavalt maa omadustele.5.aprilliks moodustati valdadesse ühiskondlikud komisjonid aktiivi kaasatõmbamiseks kevadkülvi ettevalmistuste lõpetamiseks ja külvi läbiviimiseks.Komisjonid moodustati 2o - 3o-liikmelised.Neisse kuulusid partei- ja komsomoli-

---

1 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.713,l.141.
2 Suusõnalised mälestused K.Piirsalult ja J.Neemsalult.
3 "Töötav Läänlane" nr.12,1.veebruaril 1941.
4 "Töötav Läänlane" nr.18,15.veebruaril 1941.

organisatsiooni,Maatöörahva Ametiühingu ning valla täitevkomitee esindajad,valla keskrahvamaja juhataja,valda määratud põllumajanduse spetsialist,kooliõpetajaid,kooperatiivide esindajad,hobu-laenutuspunktide juhatajad,eesrindlikud põlluharijad-kehvikud.[1] Külviplaan iga majandi kohta koostati talupoegade ettepanekul ja nende osavõtul ning kinnitati valla täitevkomitee poolt.Külviplaani koostamisel pandi rõhku söödakultuuridele,et rahuldada laieneva loomakasvatuse vajadusi.Läänemaal tuli 1941.aasta kevadel seemendada 42o76 ha põldu.Teraviljadest külvati suvinisu 4ooo ha,otra 94oo,kaera 4oo ja segavilja 11ooo ha.[2] Laiendati kartulikasvatust.

Üheaegselt kevadkülvi ettevalmistuse ja algusega tuli partei- ja komsomoliorganisatsioonidel ning nõukogude organitel korraldada plaanipärast põllumajandussaaduste varumist.18.aprillil 1941.aastal Eesti NSV RKN ja EK(b)P Keskkomitee võtsid vastu määruse teravilja,kartuli,liha, piima ja villa kohustuslike müüginormide kohta talupoegade majapidamistes.Kohustuslikud müüginormid pidid kaasa aitama põllumajanduse edasisele tõusule,töötajate materiaalse olukorra parandamisele ja Nõukogude Liidu kaitsevõime tõstmisele.[3] Kohustuslike müüginormide suurus sõltus majapidamisel kasutada oleva maa suurusest,kusjuures maakonnad olid jaotatud maaviljakusest lähtudes 3 rühma,mis omakorda mõjutas müüginormi suurust.Läänemaa asus koos Järvamaa ja Pärnumaaga teises rühmas.[4] Algas ulatuslik selgitustöö,et määrus kiiresti ellu viia.Toimus arvukalt koosolekuid.

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.66.

2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 663,l.247,262.

3 Г.К. Тидо, Аграрная политика КП Эстонии в 1940-1941 гг. lk. 333.

4 Samas,lk.334.

Juba mai algul algas põllumajandussaaduste vastuvõtmine kohustusliku müüginormi katteks.Riiklikud kokkuostuhinnad olid üldiselt madalad,isegi põllumajandussaaduste omahinnast allapoole.[1] Kiirustamisega seoses tehti müügikohustuste jaotamisel vigu.Mõnel pool ei vabastatud müügikohustusest esialgu isegi vanu ja invaliide,esines talude suuruste valesti märkimist.[2] Partei maakonnakomitee oma informatsioonis EK(b)P Keskkomiteele teatas: Hiiumaal,Noarootsi,Riguldi ja Karuse valla mereäärse osa elanike hulgas valitseb arvamus, et ei suudeta täita piima (või) ja lambavilla müügikohustust.Ühtlasi märgiti,et teravilja ja karutli osas vähendati neis valdades müügikohustust 5o % võrra.[3] Tõsiseid raskusi oli piimamüügiga Oru vallas,kus kehvade maade tõttu oli 25 - 3o ha talus ainult 2 - 3 lehma.[4] Seetõttu esitati valla täitevkomiteede kaudu 3ooo kaebust ja protesti seoses müügikohustustega.[5] Martna valla Rannamõisa talupidajate koosolekul keeldus osa talunikke kohustuslike müügi teadetelehtede vastuvõtmisest.[6]

Klassivaenlane ruttas kasutama neid ajutisi raskusi õõnestuslikel eesmärkidel.Tugevnes kuulujuttude levitamine.Mitmel pool tegid suurtalunikud ja teised Nõukogude-vaenulikud jõud katset kevadkülvi desorganiseerida.Kirbla valla zootehnik Riive soovitas suurtalunikel uusmaasaajatele seemet mitte anda ja koha piirid kõrvaldada,sest kolhoosi minevat see elu nagunii.[7]. Tuli ilmsiks otseseid sabotaažiakte.Märjamaa raudteejaama korraldaja Ernst Jaanus pidas

---

1 Г.К. Тидо, Аграрная политика КП Эстонии в 1940-1941 гг., lk.337.

2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.67.

3 Samas,l.6o.

4 Samas,l.73.

5 Samas,l.68.

6 Samas,l.63.

7 Samas,l.68.

kinni telegrammi Sipa masina-traktorijaamale,mistõttu traktorid seisid kibedal külviajal 4 - 5 päeva raudteejaamas ja MTJ-lt nõuti 3ooo rubla trahvi.[1] Häirete tõttu raudteel jäi Vigala ümbruses 18 traktorit kütteaineta ja seda tuli ajutiselt vedama hakata Haapsalust.[2] Vigala valla traktoriomanik Paul Kaubi keeldus traktoriga töötamast kehvikute maadel ja külvas HMLP juhataja üle vaenulikku sõimuga.[3]

Kulakute,kaitseliitlaste ja isamaaliitlaste vaenulik tegevus ei olnud võimeline takistama esimese nõukogude kevadkülvi edukat kulgu.Vaatamata väga hilisele kevadele oli MTJ ja HMLP abiga 3o.maiks üle poole külvist maas.[4] Tegelikult oli seemendatud rohkemgi põlde,sest jõukamad talupojad näitasid informatsioonis vähem külvi,kui oli tehtud,sest taheti kõrvale hoida kehvikute abistamisest.Tegelikku olukorda hinnates arvestati,et 3.juuniks oli 85 % seemnest maas.[5] Täis külvati ka riigireservis olevad põllud ja seda ühistöö korras.[6] Vaatamata sellele,et põua, öökülmade ja maakirpude hävitava tegevuse tõttu tuli mõnel pool põlde teist korda seemendada,oli Läänemaal juuni keskpaigaks külviplaan 1o2 % täidetud.[7]

Edu külvil rasketes looduslikes tingimustes nõudis pingelist tööd põlluharijailt,küla partei- ja komsomoliorganisatsioonidelt,ning nõukogude organitelt,uutelt sotsialistlikelt ettevõtetelt - masina-traktorijaamadelt ja hobu-masinalaenutuspunktidelt.Kevadkülvi ajaks olid parteialgorganisatsioonid 1o vallas[8] ja kõigisvvaldades komso-

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.64.
2 Samas,l.7o.
3 Samas,l.68.
4 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.663,l.247.
5 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.73.
6 Samas,l.61.
7 Samas,l.79.
8 EKPA,f.15,nim.3,s.-ü.1,l.9.

moliorganisatsioonid.[1] See oli suur jõud,kes arendas laialdast poliit-massilist tööd.Eriti hästi töötas Kullamaa valla parteiorganisaator Johannes Einmann.Tema poole pöördusid iga päev kümned inimesed nõuannete saamiseks.Kommunistid ja parteitud inimesed said tema käest selgeid ja asjalikke vastuseid.Tema osutas kohalikule parteiorganisatsioonile suurt abi töö hoogustamisel (aprillis võttis parteiorganisatsioon ÜK(b)P liikmekandidaadiks 5 inimest).[2]

Külvitööde kiiremaks lõpetamiseks astusid komsomoli vallakomiteed omavahelisse sotsialistlikku võistlusse.Paremateks vallaorganisatsioonideks osutusid Piirsalu, Vigala,Ridala ja Asuküla.[3]

Töötavad inimesed,mõistes üha paremini partei ja valitsuse poolt püstitatud eesmärke,püüdsid anda oma parima. Sipa MTJ,mis organiseeriti teises järjekorras,saatis esimesed traktorid põllule mai lõpul.Kuid vaatamata organiseerimisstaadiumile hakkas see sotsialistlik ettevõte kohe plaane ületama. Juuni keskel ulatus töönormide täitmine MTJ keskmisena 17o %.Ülmapaistvalt hästi töötasid traktoristid Andres Vahur ja Aleksander Kau, kes ettenähtud normi 2,5 ha asemel kündsid iga päev üle 5 ha.[4] Sotsialistlik võistlus, mille põhimõtteid parteiorganisatsioonid agitaatorite kaudu laialdaselt selgitasid töötavale maarahvale,hakkas kohe töökuulsust looma.

Esimene nõukogude kevad tõi maarahvale rohkesti töörõõmu,andis kinnitust Kommunistliku Partei agraarpoliitika õigsuse ja tööinimeste huvidele vastavuse kohta.

---

1 Vt. I ptk.,lk.56.
2 "Töötav Läänlane" nr.51,8.mail 1941.
3 "Töötav Läänlane" nr.63,5.juunil 1941.
4 ORRKA,f.R-6,nim.1,s.-ü.713,l.145,16o,177.

2. Sotsialistlikud ümberkorraldused tööstuse ja kaubanduse alal.Rahva heaolu kasv.

Kohe pärast rahvavalitsuse kehtestamist tõstsid töötajad arvukatel koosolekutel ja miitingutel üles pankade ja suurte tööstusettevõtete natsionaliseerimise nõude.See tekitas ärevust ettevõtjate hulgas,kes hakkasid oma isikliku tasku huvisid kindlustama.Valitsusel tuli astuda mitmeid samme kontrolli kehtestamiseks tööstuse,panganduse ja kaubanduse üle. 29.juunil 194o.aastal anti välja "Toor- ja tarbeainete müügi ja hindade korraldamise määrus",[1] mis keelas erakaupmeestel ilma majandusministeeriumi loata tõsta kaupade hindu.Tähtsat kohta omas 19.juulil 194o moratooriumi kehtestamine krediidiasutustes,[2] mis piiras raha väljaandmist.Järgnes veel rida teisi abinõusid sabotaaži ja spekulatsiooni ärahoidmiseks.

23.juulil 194o.aastal võttis Riigivolikogu vastu deklaratsiooni pankade,suurtööstuse,kaevanduste ja transpordiettevõtete natsionaliseerimise kohta.Natsionaliseerimise läbiviimiseks moodustas EKP Keskkomitee ja vabariigi valitsus 25.juulil 194o.aastal Natsionaliseerimise Peakomitee,kes organiseeris natsionaliseerimist üle vabariigi.Natsionaliseerimise praktiline teostamine algas 26.juulil. Samal päeval avaldati valitsuse poolt kinnitatud esimesed nimekirjad natsionaliseerimisele tulevate suuremate tööstusettevõtete ja pankade kohta.Kui 26.juuli nimekirja oli võetud 1o3 panka, mille hoiuste summa ületas 1ooooo krooni,siis Läänemaalt

---

1 "Riigi Teataja" 194o,nr.57,art.513.

2 "Riigi Teataja" 194o,nr.27,art.718-72o.

oli nende hulgas Lääne-Eesti Ühispank Märjamaal,Lihula Ühispank Karuse vallas ja Kullamaa Ühispank.[1] Nimetatule lisandusid 6.augustil kinnitatud nimekirjaga ülejäänud pangad - Haapsalu,Kärdla,Vigala, Hiiu,Martna,Paatsalu ja Risti ühispank.[2]

Kuna Läänemaal oli tööstus vähe arenenud,siis 26. juulil avaldatud tööstusettevõtete natsionaliseerimise nimekirjas oli maakonnast ainult neli ettevõtet,s.o. vähem kui ühestki teisest maakonnast.Nende,esimeses järjekorras natsionaliseerimisele tulevate ettevõtete hulgas oli Hiiu-Kärdla kalevivabrik,Vaiste lauavabrik Varbla vallas,J.Lõokese ehitusmaterjalide tööstus Kõrgesaare vallas ja V.Laksi trükikoda Haapsalus.[3] 28.juulil kinnitas Vabariigi Valitsus Haapsalus asuva Mihkel Utovi laevandusettevõtte ja laevandusühingu,kelle osanikuks oli A.Saarna jt., natsionaliseerimise.[4] 3o.juunil lisandusid nendele Heltermaal asuv Martin Leivalti ja Kullamaalt Gustav Pangi autotranspordiettevõtted.[5] Siinjuures oli Utovi laevandusettevõte üks suuremaid.Temale kuulusid aurikud "Evald","Heino,"Helge", "Hilde","Liisa","Vahur" kokku 5o13,8 br.reg.t.[6] Peale selle kuulus E.Utov veel mitmesse laevaühingusse.

Ettevõtted võtsid üle natsionaliseerimise komiteed,kelle esimeesteks olid majandusministri poolt määratud komissarid.Komissariks oli tavaliselt natsionaliseeritava ettevõtte organiseerimisvõimelisem ja aktiivsem tööline,kes oli silma paistnud töölisorganisatsioonis tegutsemisel.Nii oli komissariks Hiiu-Kärdla kalevivabrikus

---

1 "Riigi Teataja" 194o,nr.82,art.779.
2 "Riigi Teataja" 194o,nr.95,art.939.
3 "Riigi Teataja" 194o,nr.81,art.771.
4 "Riigi Teataja" 194o,nr.85,art.8o5.
5 "Riigi Teataja" 194o,nr.88,art.858.
6 "Riigi Teataja" 194o,nr.1o4,art.1o52

Madis Kõmmus ja V.Laksi trükikojas August Rõmmel.Trükikojas kuulus natsionaliseerimiskomiteesse veel ametiühingu esindaja,trükitööline Arnold Hanga ja trükitööline A.Silmberg. Pärast trükikoja sisseseade,materjalide ja toodangu täpse arvelevõtmise koostati akt,millelel kirjutasid alla ettevõtte omanik ja komiteesse kuuluvad töölised.Trükikoja omanik Valeria Laks pidanud allakirjutamisel pika noomitusjutluse ja ennustanud nälga,kuna peremeheta ei pidavat enam kuskil töö edenema.[1]

Septembris natsionaliseeriti Läänemaal 23 kindlustuskassat.[2]

Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi seadluse alusel 31.oktoobrist algas suurte majade natsionaliseerimine. Läänemaal natsionaliseeriti kokku üle 17o maja,sellest 87 Haapsalus.[3]

Järgnevatel kuudel täienes natsionaliseeritavate ettevõtete nimekiri.Natsionaliseeriti eelkõige just neid väiksemaid tööstusi,milliseid omanikud ei rakendanud täispingega töölе,püüdsid laostada või siis ettevõte nõudis täiendavaid kapitaalmahutusi,kuid omanikud seda ei tahtunud või ei suutnud teha.Sealjuures ilmutasid töölised sageli ise initsiatiivi ettevõtte natsionaliseerimiseks.Nii näiteks natsionaliseeriti Andreas Pentineni sae- ja jahutööstus ning elektrijaam Märjamaal detsembris 194o [4] kohapealt tulnud ettepaneku põhjal,kuna omanik laostas tööstust ja koormas seda võlgadega.[5] Natsionaliseerimisele tulid

---

1 Suusõnalised mälestused A.Hangalt.

2 "ENSV Teataja"1940,nr.27,art.3o8.

3 "ENSV Teataja" 194o,nr.57,art.698;"ENSV Teataja" 194o,nr.64, art.841;"Eesti NSV Teataja" 1941,nr.29,art.4o8.

4 "ENSV Teataja" 194o,nr.73,art.1o2o.

5 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 5,l.27.

veel Jaan Vahtra metsatööstus Emmastes,[1] O.Riive ja H. Perteni linapuhastusettevõte Vigalas,[2] Johannes Mensase kalatööstusettevõte ja Johannes Sepa kalatööstusettevõte Haapsalus[3] jt. J.Mensas püüdis takistada ettevõtte ülevõtmist ja komissar Aleksander Õuemaa tööd mitmeti segada.[4]

Oktoobris algas käsitööstuse ja pisikäitiste reorganiseerimine tööndusartellide loomise teel.Eesti NSV RKN moodustas sel eesmärgil Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi juurde Artellide Peavalitsuse.[5] Oli iseloomulik,et suurt aktiivsust ilmutasid väikeste ettevõtete omanikud artellide loomisel,püüdes sellega oma endist positsiooni säilitada. EK(b)P Läänemaa Komitee oma informatsioonis EK(b)P Keskkomiteele 24.novembril 194o teatas: "Valmis vaikselt pagaritööliste artell,mis koosneb praegu 21 liikmest.Juhatusse ja revisjonikomisjoni on valitud endised pagariäride omanikud Valdmann,Dietrich ja linnavalitsuse sekretäri abikaasa Vaigur ... Lähemal ajal organiseerime ümbervalimised,et juhatusse pääseksid töölised.

Käsil on veel vorstitööstuse artelli moodustamine, mille eesotsas seisavad 2 kõige suurema karni omanikku kod.Põld ja kod.Jakobson.Teised asutajad liikmed on nende naised ja vennad ja üks tööline.Püütakse töölisi õigeaegselt sisse viia,et mitte lasta kaupmehi edasi peremeest mängida."[6]

Mitmel pool mujalgi paljastati endiste omanike mahhinatsioone.Artellide arv kasvas pidevalt.Detsembris 194o registreeriti Rahanduse Rahvakomissariaadis Lihula Riide-

---

1 "ENSV Teataja" 194o,nr.21,art.232.
2 "ENSV Teataja" 194o,nr.17,art.191.
3 "ENSV Teataja" 194o,nr.68,art.847.
4 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.137.
5 "ENSV Teataja" 194o, nr.25,art.277.
6 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.1o6.

värvijate Artell[1] ,Läänemaa Tekstiilitööliste Artell[2] jt. Valdades jõudis tööndusartellide moodustamine haripunkti 1941.aasta märtsis.[3] Loodi Risti Tööstusühisuse,mis tegelikult oli kõrgepalgalise riigiametniku August Ratassepa eraettevõte, baasil artell "Risti Töötaja",[4] Märjamaa Tööstuslik Artell [5] jt. Käsitööliste artellidesse ühinemine jätkus 1941.aasta suveni.Nii näiteks organiseeriti juunikuus Riguldi vallas puutööliste artell "Enighet".[6] Kuid individuaalselt töötavaid käsitöölisi ja väikesi eraettevõtteid , nagu jahuveskid,osalt siiski säilis.Riguldi vallas oli 1941. aasta kevadel Anton ja Alfred Granbergi saeveski,Karl Klingbergi tisleritöötuba ja 5 käsimasinal kudujat.[7]

Rööbiti organiseerimistööga käis energiline ja initsiatiivirikas tootmistegevus kõigis ettevõtteis,mida hakkasid juhtima uued inimesed,eilsed töölised.Näiteks määrati Haapsalu trükikoja direktoriks Kergetööstuse Rahvakomissari käskkirjaga 31.okt.194o endine trükitööline August Rõmmel,[8] kes tegelikult juuli lõpust ,s.o. natsionaliseerimisest alates juhtis komissarina ettevõtte tööd. Käitiskomitee esimeheks oli Arnold Hanga.Ta räägib:"Tootmine laienes kiiresti. Tööliste arv kasvas ligemale kahekordseks. Entusiasmiga õpetasime töö kõrvalt trükitöös vilumatuid inimesi.Trükikoja sisseseade täienes.Saime juurde kaks kiirpressi,milliseid enne polnud Haapsalus nähtud."[9]

---

1 ORRKA,f.R-4,nim.2,s.-ü.238,l.2
2 Samas.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 5o,l.41.
4 "Töötav Läänlane" nr.25,4.märtsil 1941.
5 ORRKA,f.R-4,nim1,s.-ü.8,l.1.
6 ORRKA,f.R-1711,nim.1,s.-ü.2,l.78.
7 Samas,l.62.
8 "ENSV Teataja" 194o,nr.4o,art.469.
9 Suusõnalised mälestused A.Hangalt.

Vabanemine kodu- ja välismaistest kapitalistidest, üleminek sotsialistlikule planeerimisele ja tihe koostöö suure Nõukogudemaaga andis tööstusele enneolematu arenguhoo. Selle kujukaks näiteks olid Läänemaa suurima tööstusettevõtte Kärdla kalevivabriku [1] tootmisalased saavutused 1940.- 1941. aastal. Enne 21.juunit 1940 töötas vabrik alakoormusega. Juba 1941.aasta jaanuariks oli toodang tõusnud 1939.aastaga võrreldes kolmandiku võrra.[2] Toodangu kasv jätkus. Kui varem valmistas vabrik riiet 6000 - 6500 m kuus, siis 1941.aasta I kvartalis ulatus kuutoodang juba 15000 meetrini. Vabrik alustas tööd kahe vahetusega.[3] Vahetult enne juunipööret oli vabrikus 284 töölist, 1941.aasta jaanuariks tõusis tööliste arv 388-le[4] ja aprillis 420-le. Töö puuduse asemele tekkis tööliste puudus.[5]

Tähtsat kohta omas NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja UK(b)P Keskkomitee määrus 9.jaanuarist 1941 kohalikest toorainetest laiatarbekaupade tootmise suurendamise kohta. Läänemaa parteiorganisatsiooni I konverentsil seati kohalikest võimalustest lähtudes selle põhjal ülesanne - arendada ehitusmaterjalide ja toiduainete tööstust.[6] "Töötav Läänlane" kirjutas 4.veebruaril 1941 Haapsalu tööstuse arendamise eesmärkidest: "On loomulik, et siin ei saa juttu olla enam olukorrast, kus kogu linnakodanike majandus baseerub suvistele tuludele ja talvel elatakse n.-ö. "vanast rasvast".[7]

---

1 Hiiu-Kärdla kalevivabrik sai vabriku tööliste soovil 1940. aasta detsembris Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega uueks nimeks "Hiiu-Tekstiil" (vt. ENSV Teataja" 1940, nr.68, art.931). Ühtluse mõttes kasutatakse lihtsustatud nimetust Kärdla kalevivabrik.

2 EKPA, f.1, nim.1. s.-ü.7, l.22.

3 "Töötav Läänlane" nr.40, 8.aprillil 1941.

4 EKPA, f.1, nim.1, s.-ü.7, l.22.

5 "Töötav Läänlane" nr.40, 8.aprillil 1941.

6 EKPA, f.1, nim.1, s.-ü.7, l.23.

7 "Töötav Läänlane" nr.13, 4.veebruaril 1941.

Maakonnas algas uute ettevõtete rajamine ja vanade laiendamine. Haapsallu asutati kalakombinaat [1] ja suitsutamistööstus [2] ning kõigisse kalarandadesse kala vastuvõtu punktid,nendest Hiiumaale neli - Puulaidu,Kassarisse,Heltermaale ja Kõrgesaarde.[3] Kalale kehtestati ühtne hind ja juba 1941.aasta suurpüügi hooajal ei olnud enam kaluril muret saagi realiseerimisega.Näiteks toodi Puise rannas iga päev merest 3o - 4oooo kg räime,mis oli ennenähtamatu kogus.Kuid kõik see võetis kaluritelt edukalt vastu ja kui kõrghooajal tekkis kitsikus transpordiga,siis osa kalast soolati kohapeal.[4]

Suurematest ettevõtetest rajati veel Hiiumaa Ehituskontor 194o.aasta detsembris,[5] 1941.aasta mai algul töötuskombinaat Haapsallu [6] ning transpordiettevõtted - Hiiumaa Autobaas [7] ja Lääne Autobaas Haapsallu. [8] 1941.a. mai keskel teatas EK(b)P Läänemaa Komitee informatsioonis EK(b)P Keskkomiteele,et Hiiumaale on organiseerimisel lubja põletamine ja telliskivide tootmine,Taebla valda lubjatööstus ning paari nädala pärast lõpeb Käinas ja Kiltsis varem töötamud telliskivitööstuste rekonstrueerimine.[9]

Kõige tõsisemaid raskusi oli kaadriga.Autobaasides tunti puudust autojuhtidest, [1o] Lääne Maakonna Täitevkomitee kohaliku tööstuse osakonda vajati tehniliste teadmistega inimest, [11] Kärdla kalevivabrikus oli tarvis insenere,kes primitiivseid masinaid rekonstrueeriksid [12] jne.Ühtlasi oli

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.64.
2 "Töötav Läänlane" nr.3o,15.märtsil 1941.
3 "Töötav Läänlane" nr.23,27.veebruaril 1941.
4 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.74.
5 "ENSV Teataja" 194o,nr.65,art.871.
6 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.58.
7 "Eesti NSV Teataja" 1941,nr.2o,art.251.
8 ORRKA,f.R-1271,nim.1,s.-ü.7,l.3.
9 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.61.
1o Samas,l.76.
11 Samas,l.43.
12 Samas,l.46.

väga suureks saavutuseks see,et tööpuudus likvideeriti.Töötajate arv kasvas Läänemaal 1941.aasta veebruariks 194o.aasta veebruariga võrreldes 42 protsenti.[1)]

NLKP programmis,mis võeti vastu XXII kongressil,öeldakse: "Töötajad teavad,et nad ei tööta ekspluateerijate kasuks,vaid enda kasuks,oma ühiskonna kasuks, ja see õhutab tööentusiasmi,novaatorlust,loovat initsiatiivi,massilist sotsialistlikku võistlust.Sotsialism on töörahva hulkade elav looming.Rahvahulkade aktiivsuse kasv uue elu ehitamisel on sotsialismiajastu seadus."[2)] Selle seisukoha kujukaks kinnituseks on tööaktiivsus ja kiiresti arenenud sotsialistlik võistlus,mis leidis aset 194o.-1941.aastal.

Sotsialistliku võistluse initsiaatoriteks Läänemaal olid Kärdla kalevivabriku töölised.Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 23.aastapäeva eelses sotsialistlikus võistluses suurenes vabriku kuutoodang 4o,4 protsendi võrra.[3)] 1941.aasta jaanuariks tõstis sotsialistlik võistlus esile vabrikus 2o lööktöölist.[4)] I kvartali plaan ületati 1oo-protsendiliselt.Plaanilise 59 töölise asemel õpetati välja üle 1oo töölise. 75 kangrust ületas töönorme pidevalt 6o.Nende hulgas 82-aastane Madli Kamm,kes oli vabrikus töötanud 7o aastat,35-protsendiliselt ja Magda Märjamaa 41-protsendiliselt.[5)] Sotsialistlik võistlus haaras kõiki ettevõtteid ja selle käigus kirjutati sotsialismi ehitamise kroonikasse rohkesti suurepäraseid töövõite.Haapsalu raudteelased kutsusid veebruaris

---

1 A.Veimer,Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine, Tallinn 1958,lk.84.

2 Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Programm,Tallinn 1961, lk.14.

3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.22.

4 Samas.

5 "Töötav Läänlane" nr.4o,8.aprillil 1941.

1941 töövõistlusse Paldiski raudteelased.Võistluse käigus hakati 1.mai auks vaguneid laadima ja tühjendama ettenähtud 2 tunni asemel 1 tunniga.[1)]

Kui moodustati Natsionaliseerimise Peakomitee,hakkas see tähelepanu pöörama ka kaubandusele,määrates kaubandusala korraldajad linnadesse ja maakondadesse. Ustavate töötajate seast valitud komissarid ehk usaldusmehed kaubandusettevõtetes kontrolli teostamiseks hakkasid täitma kaubandusala korraldajatelt saadud ülesandeid.[2)] Haapsalu kaubandusettevõtetes olid esimesteks komissarideks kommunist Arnold Aren,kes oli varem olnud juhutööline,Väikelinnade Töölisühingu Haapsalu osakonna juhatuse liige puutööline Voldemar Hannibal jt.[3)]

9.augustist 194o.aastast organiseeris EKP ja vabariigi valitsus majandusministeeriumi juurde Kaubanduse Korraldamise Komitee,kes kaubandusala korraldajate baasil moodustas kohtadele,sealhulgas ka Haapsallu,abiorganid.[4)] Need pöörasid suurt tähelepanu komissaride õpetamisele,nende kaubandusalaste teadmiste täiendamisele.Organiseeriti ka põllumajandussaaduste varustamise ja turustamise aparaat.[5)] Eesti NSV Konstitutsiooni vastuvõtmisega seoses loodi Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaat,kellele anti üle kõik kaubanduse korraldamise komiteele kuulunud õigused ja kohustused.[6)]Linna- ja maavalitsuste juurde loodi kaubandusosakonnad. Läänе maavalitsuse kaubandusosakonna juhatajaks sai kommunistlik noor

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.49.

2 V.Ruus,Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus ja kogemused kaubanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel (194o - 1941), Dissertatsioon ajalookandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks,Tartu 1964,lk.58 - 59.

3 Suusõnalised mälestused E.Jaanilt.

4 V.Ruus,Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus...,lk.63.

5 Samas,lk.67.

6 Samas,lk.68.

Arnold Järviste .[1] Algas suurkaubanduse natsionaliseerimine, mille läbiviijateks said komissarid.Läänemaal oli suuri kaubandusettevõtteid vähe.Kui Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega 23.septembrist 1940.aastast määrati vabariigis natsionaliseerimisele 387 suuremat kaubandusettevõtet,siis Läänemaalt oli nende hulgas ainult kaks - Al.Priki segakaubandusettevõte Haapsalus ja Hans Sauli segakaubandusettevõte Märjamaa vallas.[2] Rohkem kaubandusettevõtteid 1940.aastal Läänemaal natsionaliseerimisele ei tulnud.Lisada tuleks ainul 12 apteeki,mis natsionaliseeriti Eesti NSV RKN otsusega 7.oktoobrist 1940[3] ja 19.novembri valitsuse määrusega natsionaliseeritud 3 rohukauplust,[4] et lõpetada rahva tervise arvel äritsemine.

Suur tähtsus oli kaubanduse reguleerimisel ühtsete jaehindade kehtestamisel.Et vanemates liiduvabariikides olid hii töötasud kui ka kaupade hinnad oma nominaalsuuruselt kõrgemad,siis kehtestati Eesti NSV-s ühtsed jaehinnad hindade ja töötasude tõstmise teel.Esimene hindade reguleerimine toimus 1.oktoobrist 1940.Sellega tõsteti masinate,kemikaalide,ehteasjade jt. tööstus- ning luksuskaupade hindu ca 50 % , toiduainete hindu aga 10 - 20 % ,kusjuures,soola, tikkude,seebi ja teiste tarbekaupade hinnad jäeti endiseks. Suhteliselt väiem kui teistel tööstuskaupadel tõusid ka põllutööriistade (25 %) ja koolitarvete hinnad (20%).[5] Igapäevaste tarbekaupade suhteliselt väiksem hinnakõrgendus kajastas töötava rahva huvisid.

Töötava rahva ostujõu languse vältimiseks tõsteti

---

1 Suusõnalised mälestused J.Uustalult.
2 "ENSV Teataja" 1940,nr.12,art.121.
3 "ENSV Teataja" 1940,nr.20,art.223.
4 "ENSV Teataja" 1940,nr.52,art.607.
5 V.Ruus,Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus...,lk.110-111.

partei ja valitsuse otsusega 16.septembrist 194o.aastast alates töötajate töötasu 3o - 45 % .[1] Lisaks kaotati meeste ja naiste töötasu ebavõrdsus ühesugusel tööl.[2] Kodanlus kasutas hindade tõstmist vastupropagandaks.EK(b)P Läänemaa Komitee teatas 8.oktoobril EK(b)P Keskkomiteele,et Haapsalu kodanlus ja väikekodanlus on hindade reguleerimise tõttu ärevuses ja varjatud vaenulikkus muutub kohati avalikuks. Kuulujuttude suurendamisega püüti mõjutada ka töötavaid rahvakihte ja tekitati ostupalavikku.Kangaste ja valmisriiete läbimüük muutus neli korda harilikust suuremaks.Ostjaiks olid peamiselt majaomanikud ja kindlapalgalised ametnikud.Samal ajal ei toonud talupojad loomakasvatussaadusi müügile, oodates hindade tõusu.[3]

Töötava rahva hulgas tekitas mõningat segadust asjaolu,et EKP KK ja Eesti NSV RKN määrus palkade tõstmise kohta anti hindade tõstmist ettenägevast määrusest mõned päevad varem.Palkade tõstmine tekitas üleva meeleolu ja kuna samaaegselt polnud teada hindade suurendamine,siis selle väljakuulutamine paar päeva hiljem põhjustas pettumuse.Isegi Kärdla kalevivabriku töölised kui teadlikum Läänemaa töörahva osa oli esialgu segaduses.[4] Kuid töörahvas,saanud selgitustöö kaudu aru asja tuumast,kiitis rakendatud abinõud heaks.

24.novembril 194o.aastal andsid EK(b)P Keskkomitee ja Eesti NSV RKN määruse,millega nähti ette 1o.novembrist töötajate töötasude tõstmine NSV Liidu teistes vabariikides kehtivate töötasunormide tasemele.[5] Ühtlasi andis Eesti

---

1 "ENSV Teataja" 194o,nr.14,art.136.
2 "ENSV Teataja" 194o,nr.17,art.173.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.1.
4 Samas.
5 "ENSV Teataja" 194o,nr.53,art.624.

NSV RKN teadaande Nõukogu valuuta käibele laskmise kohta ja määruse ühtse hinnakirja kehtimapaneku kohta 25.novembrist 194o.a.[1] 24.novembri otsuste täitmiseks kutsus EK(b)P Läänemaa Komitee samal päeval kokku maakonna parteiorganisatsiooni üldkoosoleku.Juhtnööre 24.novembri otsuste elluviimise kohta andis töö rahvakomissari esimene asetäitja kommunist P.Vihalem.[2] 25.novembril informeeriti aktiivi ja üle maakonna läks laiali 155 inimest selgitustööd tegema.[3] Ühtsetele hindadele üleminekut korraldas Kaubanduse Rahvakomissariaat. Töötajate materiaalsest heaolust lähtudes ja võttes arvesse,et suur osa sellealastest abinõudest (töötasude, kommunaalmajanduse,tervishoiu,sotsiaalkindlustuse,hariduse jt.aladel) oli vabariigis alles elluviimisel,määrati põhiliste toidukaupade hinnad vanemates liiduvabariikides kehtivatest madalamad.[4]

Rohkesti töö̈d nõudis Lääne maavalitsuse kaubandusosakonnalt varustuse küsimus ja sellele pööras suurt tähelepanu ka EK(b)P Läänemaa Komitee.Kuulujuttude tõttu tekkinud ostupalavikud põhjustasid kõige suuremaid raskusi just saartel,kuhu kaupade transportimine oli keerulisem.Kärdla-Tallinna vahel oli laevaühendus kord nädalas ja seetõttu sageli ei mahtunud vajalikud kaubad laevale.[5] Korduvalt pöörduti abi saamiseks vabariiklike organite poole,kes omalt poolt aitasid kitsaskohtade kõrvaldamisele kaasa.Nii näiteks teatas 6.novembril 194o.aastal Kaubanduse Rahvakomissariaat

---

1 "ENSV Teataja" 194o,nr.53,art.624.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5,l.28.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.1o4.
4 V.Ruus,Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus...,lk.117.
5 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.93.

EK(b)P Keskkomiteele reast tarvitusele võetud abinõudest Hiiumaa varustamiseks toiduainetega.[1] Astuti samme Hiiumaa baasitööliste paremaks toitlustamiseks.[2] Tänu partei ja nõukogude organite aktiivsusele välditi elanikkonna varustamisel tõsisemaid häireid.

Elanikkonna rahuldavale varustamisele aitas kaasa asjaolu,et EK(b)P Läänemaa Komitee,lähtudes vabariigi valitsuse määrustest,arendas ulatuslikku tegevust kaupade kokkuostu ja spekulatsiooni vastu võitlemiseks. 4.oktoobril 194o võeti vastu parteikomitee otsus,mille alusel mobiliseeriti ametiühingu liikmed,kommunistlikud noored ja kogu partei aktiiv võitlusse spekulatsiooniga.[3] Anti juhtnööre kaubandusettevõtete usaldusmeestele spekulantide avastamiseks, kontrolliti miilitsaorganite tööd ja selgitati kokkuostu soodustavate kuulujuttude alusetust.[4] Suurendati usaldusmeeste arvu.Nii näiteks panid kaupmehed Ridalas ja Martnas oktoobri lõpul poeuksed kinni,et oodata hindade kõrgendamist. Olukorra normaliseerimiseks saadeti neisse kauplustesse usaldusmehed.[5] 21.detsembril 194o.aastal teatas "Töötav Läänlane" mitme kaupmehe-spekulandi karistamisest.Nende hulgas Lihula kaupmees ja vorstitöösturi Erik Tonkmanni,kes oli kokku ostnud suuremal hulgal kaupu nendega spekuleerimiseks,karistati 5-aastase vangistusega.Ühtlasi kaup konfiskeeriti.[6] Tunda andis asjaolu,et nõukogude kohtu- ja prokuratuuriorganeid alles kujundati.Lihula jaoskonnakohtunik Martin Tulmin mõistis enamiku spekulante õigeks.[7] Prokuröri

1 V.Ruus,Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus...,lk.123.

2 Samas,lk.123-124.

3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.93.

4 Samas,l.114.

5 Samas,l.24.

6 "Töötav Läänlane" nr.1,21.detsembril 1941.

7 Lihula jaoskonnakohtunik M.Tulmin vabastati 194o.a. detsembris Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega teenistusest (vt."ENSV Teataja" 194o,nr.68,art.93o).

nõudmisel arutati nende süüd uuesti Tallinna II astme kohtus, kus nad said kõik õiglase karistuse.Lihulas oli õigeksmõistetute hulgas ka eespool nimetatud Erik Tonkmann.[1] Avalikkuse kaasatõmbamine võistlusse spekulatsiooniga,karistamatuse õhkkonna loomine ja kodanluse majandusliku positsiooni järjekindel nõrgenemine võimaldasid spekulatsiooni laialdasemat levikut vältida.

Kui kohe pärast 21.juuni pööret algas ulatuslik töö erakaupmeeste majandusliku sabotaaži ärahoidmiseks ja erakaubanduse piiramiseks,siis kodanliku kooperatsiooni ümberkorraldamiseks tõsisemaid samme ei astutud,sest kodanlikud kooperaatorid olid erakaupmeestega võrreldes uue valitsuse suhtes lojaalsemad ja jätkasid elanikkonna varustamist küllaltki tõhusalt.Kuid kodanlikus kooperatsiooni aparaadis oli rohkesti vaenulikke inimesi,kes tuli välja tõrjuda juba enne kui saadi asuda kooperatiivide sotsialistlikule ümberkorraldamisele.Et kõige reaktsioonilisem element kooperatiividest välja tõrjuda,selleks tuli nad paljastada.1940.aasta oktoobris tõi Risti saeveski tööline J.Loik ,kes oli ÜMÜ Piirsalu osakonna aktivist ja Risti Ühispanga komissar,avalikkuse ette Risti Majandusühisuse juhatuse ja revisjonikomisjoni ühised mahhinatsioonid kaupade kõrvaldamisel ja elanikkonna teenindamise halvamisel.Nendeks kaubanduse desorganiseerijateks olid suurtalunik ja puuhoovi omanik R.Peekmann, endine aktiivne kaitseliitlane Kruusimägi jt. [2] Kooperatiivide juhatuste puhastamiseks ja uute inimeste viimiseks neisse kasutati kodanliku valitsuse poolt väljaantud kaitseseisukorra seadust.Näiteks määrati 6.augustist sise-

---

1 "Töötav Läänlane" nr.1,21.detsembril 1941.

2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.56,l.89.

ministri otsusega Kullamaal majandusühingu juhatusse rentnik E.Altmäe.[1]

Ühistegevuse juhtimise muutmisel ja ümberkorraldamisel etendas olulist osa Eesti Ühistegevuse Liidu likvideerimine, millega seoses tarbijate kooperatiivide üldjuhtimine ja kontroll allutati Eesti NSN RKN määrusega 15.oktoobrist 1940 Kaubanduse Rahvakomissariaadile.[2] See aitas ette valmistada kooperatsiooni alal sotsialistlikke ümberkorraldusi.

Ulatusliku natsionaliseerimise läbiviimine kõigis rahvamajandusharudes,nende ümberkorraldamisel saavutatud edu tõstis 1941.aasta alguseks päevakorda kiire vajaduse kooperatiivide töö nõukogulikele alustele viimiseks.Kooperatiividesse,kus vana reaktsiooniline kaader oli põhiliselt säilinud, hakkas isegi juurde tulema kaitse- ja isamaaliitlasi ning muid kontrrevolutsioonilisi tegelasi,kes teistest rahvamajandusharudest olid välja tõrjutud.Näiteks Karuse Tarvitajate Ühisuse ärijuht A.Kutsar võttis ainult kaitse- ja isamaaliitlasi tööle.Kui üks töösoovija ütles Kutsarile,et tal pole kaitseliitu mittekuulumise pärast varem pidevat töökohta olnud,siis kõlas vastus ülbelt:"Eks astunud kaitseliitu."[3] Samasugune olukord valitses Lihula Tarvitajate Ühisuses[4] ja Haapsalu Tarvitajate Ühisuses "Ökonoomia", kus juhatuses oli mõisnik Leispere,endine Uuemõisa valitseja Ein jt.[5] Esines juhtumeid,et kooperatiivid olid vaenulike kuulduste levitamise keskuseks.Riguldi kooperatiivkauplus

---

1 J.Uustalu andmetel.
2 "ENSV Teataja" 1940,nr.27,art.313.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.50,l.136.
4 EKPA,f.1,nim.1.s.-ü.7,l.30.
5 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.50,l.136.

muutus rootsi rahvusega Riguldi vallas üheks Rootsi põgenemise agitatsiooni tugipunktiks.[1] Vaenu õhutamiseks töörahva hulgas venitati mõnel pool kauba tellimisega,kusjuures samaaegselt levitati juttu,nagu puuduks kaup sellepärast,et öösiti veetakse see rongidega Venemaale.Selleks pidavat linnas pimendamisharjutusi korraldatamagi.[2] Kokku olid 46,7 % maakonna kooperatiivide ärijuhtidest endised isamaaliitlased ja kaitseliitlased.[3]

Niisuguse olukorra jätkumine oleks tähendanud nõukogude võimu autoriteedi allakiskumist,talupoegade ja teiste töötavate inimeste vajaduste rahuldamise sõltuvusse seadmist kodanlike tegelaste "suuremeelsusest". Lahenduse näitas EK(b)P Läänemaa Komitee sekretär O.Cher parteiorganisatsiooni I konverentsil: "Töölised ja talupojad peavad kooperatiivide juhatustest hallparunid välja puhastama ja ise kauplema õppima - alles siis võime kindlad olla,et kaubandus ei lonka." [4]

Tarbijate kooperatiivide reorganiseerimine algas veebruaris vastavalt NSV Liidus kehtivale põhikirjale.Selgitus- ja organiseerimistöö juhtimiseks moodustati 3.veebruaril 1941 ajutine maakondlik organiseerimisbüroo (orgbüroo) kommunist Arnold Areni juhtimisel.[5] Tõmmati kaasa ulatuslik aktiiv.Maakonna parteiorganisatsioon juhtis järjekindlalt kooperatiivide reorganiseerimist.13. ja 14.veebruaril korraldati partei-algorganisatsioonide sekretäride, komsomoli vallakomiteede sekretäride ja valla täitevkomiteede esimeeste nõupidamine,kus maakonnakomitee sekretär A.Jakobson esines kooperatiivide ümberkorraldamise küsimuses.[6] 25.

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.29.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.3o.
3 Samas.
4 Samas.
5 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.12.
6 Samas,l.29.

veebruaril toimunud maakonna partei-algorganisatsioonide sekretäride nõupidamisel oli jällegi põhiküsimusena päevakorras kooperatiivide juhatuste ja revisjonikomisjonide ümbervalimised.Madis Kõmmus Hiiumaalt toonitas nõupidamisel,et kooperatiivi liikmete arv on kasvanud jõudsalt ja tuleb tõsiselt kaaluda,kust leida ruume,mis mahutaksid kooperatiivi liikmed koosoleku ajaks.[1] 22.veebruaril teatas "Töötav Läänlane",et 5 päevaga kasvas kooperatiiviliikmete arv 75o võrra.[2] 3.märtsiks oli uusi liikmeid vastu võetud 33oo.[3]

Koos uute liikmete värbamisega korraldati märtsis tarbijate kooperatiivide uute juhatuste ja revisjonikomisjonide valimised.2.märtsil,mis oli pühapäevane päev, oli Läänemaal reas kohtades kooperatiivide üldkoosolekud.Uued juhatused ja revijonikomisjonid valiti sel päeval : Varblas, kus kooperatiivi liikmete arv oli kasvanud 34 inimeselt 231-le; Vigalas,kus liikmete arv suurenes 52-lt nädala ajaga 187-le; Vormsis,kus endise 47 vastu oli liikmeid 223 jm.[4] Parteiorganisatsioonide ulatusliku organiseerimistöö tulemusel kulgesid kooperatiivide juhatuste ja revisjonikomisjonide valimised edukalt.Kohati,eelkõige seal ,kus selgitus- ja ettevalmistustöö jäi nõrgaks,püüdis nõukogudevaenulik element vastutegevust arendada,kuid see pareeriti.Näiteks Riguldis haarasid ümbervalimiste korraldamise endi kätesse ekspluataatorlike klasside esindajad ja viisid need läbi ilma et kvoorumit oleks koos olnud.Sealjuures valiti kooperatiivi juhatusse kulaklikud talupojad.See koosolek tühistati ja viidi läbi uued valimised.[5] Ulatuslikumat vastutegevust arendati

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.5o.
2 "Töötav Läänlane" nr.21,22.veebruaril 1941.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.34.
4 "Töötav Läänlane" nr.26,6.märtsil 1941.
5 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.44.

veel Varbla vallas Paadermaal kaitseliitlaste poolt ja Velise vallas endine kooperatiivi esimees Mihkel Lauter.[1]

1o.märtsil kuulas EK(b)P Läänemaa Komitee büroo orgbüroo esimehe A.Areni aruannet.Selgus,et ümbervalimised on toimunud 1o kooperatiivis.[2] 18.märtsil kuulati järjekordselt A.Areni aruannet.A.Aren kandis ette,et ümbervalimised kulgevad edukalt ja uusi liikmeid on juurde tulnud 5635.[3]

Suurt tähelepanu pöörati naiste,kes kodanlikus Eestis olid ühistegevusest eemale tõrjutud,kaasatõmbamisele tarbijate kooperatiivide töösse. "Töötav Läänlane" tõstis selles osas esile Märjamaa Tarbijate Kooperatiivi,kus koosolekust osavõtjate hulgas oli 3o % naisi ja kooperatiivi juhtivaisse organeisse valiti 3 naist.[4]

Läänemaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondliku Liidu juhatuse ja revisjonikomisjoni valimiskoosolek peeti 3o.märtsil 194o Haapsalu Keskkooli saalis.Juhatuse esimeheks valiti A.Aren,liikmeiks Peeter Nigu,Jaan Somp, Eugen Seemann ja Enn Laido.[5] Maakonnas võttis kooperatiivide valimiskoosolekutest osa 91 % liikmeskonnast.[6] Liikmete arv kasvas 1o ooo ringi.[7] Enne reorganiseerimist oli kooperatiivide liikmeid maakonnas 4ooo piires.[8]

Tsentraliseeritud kooperatiivkaubandusvõrk loodi juba 194o.aasta sügisel.Sellega seoses kohustas partei ja valitsus Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisust vastutama maarajoonide ja maakondliku alluvusega linnade kaubandusliku teenindamise eest.Ülesande täitmiseks loodi ETK juhatuse ot-

---

1 EKPA,f.1,nim.1.s.-ü.5o,l.34.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.6,l.44.
3 Samas,l.59.
4 "Töötav Läänlane" nr.31,18.märtsil 1941.
5 "Töötav Läänlane" nr.38,3.aprillil 1941.
6 "Töötav Läänlane" nr.31,18.märtsil 1941.
7 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.38.
8 "Töötav Läänlane" nr.28,11.märtsil 1941.

susega 6.novembrist 194o.aastast rida harukontoreid (hulgibaase) juurde,sealhulgas ka Haapsallu.[1] ETK Haapsalu harukontor alustas tegevust novembrikuu keskpaiku.

Partei ja ametiühingute aktiivsel toetusel tehti ulatuslikku tööd tööliste ühiskondliku toitlustamise võrgu rajamiseks,sest seda varem tööliste vajaduseks polnud olemas. 1.jaanuariks 1941 oli Läänemaale organiseeritud 6 sööklat.[2] Kuid kaubandusvõrgu organiseerimisel esines üldiselt tõsiseid puudusi,mis väljendus eelkõige selles,et kooperatiivid ei suutnud likvideeruvat erakaubandust õigel ajal asendada.O.Cher aruandekõnes Läänemaa parteiorganisatsiooni I konverentsile märkis,et enne 194o.aasta 21.juunit oli Läänemaal 394 erakaubandusettevõtet ja 45 kooperatiivkauplust.1941.aasta alguseks oli likvideerunud 218 erakauplust, 11 võetud riikliku kontrolli alla ja 4 natsionaliseeritud.Seega tegutses veel 16o erakauplust.Kooperatiivikauplusi oli juurde avatud ainult 27. Kokku tegutses maakonnas 231 kauplust endise 394 vastu. Samal ajal oli aga maakonnas kohti,kus kaupluste järele tunti teravat vajadust.Tingituna kujunenud olukorrast nõuti maakonnakonverentsil erilist tähelepanu kaubandusvõrgu organiseerimisele.[3]

Veebruari algul moodustatud organiseerimisbüroo, mis töötas tihedas koostöös täitevkomitee kaubandusosakonna ja ETK esindajatega,alustas kohe koos kooperatiivide reorganiseerimisega intensiivset kaubandusvõrgu väljaarendamist. Juba 9.veebruariks oli maakonnas 83 kooperatiivkauplust ja abikäitist.Erakaupluste arv oli samaks ajaks vähenenud 118.[4] Kooperatiivse sektori kasvu soodustas ka erakaubandusettevõtete

---

1 V.Ruus,Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus...,lk.2o6.
2 Samas,lk.211.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.16.
4 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü. 5o,l.27.

jätkuv natsionaliseerimine ja nende üleandmine kooperatiividele. 3.märtsil tuli valitsuse otsusega Haapsalus natsionaliseerimisele segakaubandusettevõte "Estika".[1] 12.märtsil täiendati natsionaliseeritavate kaubandusettevõtete nimekirja järgmiselt: tekstiilitoorainete ja -toodete kaubandusettevõtted "Ignatjev,M." ja Rõbalovski,J. Haapsalus; A.Paliase, E.Paliase ja A.Raba masinate,metalltoodete ja liikluse-vahendite kaubandusettevõtted Haapsalus; V.Kariisi naha- ja jalanõudekauplus Haapsalus;A.Uuslandi segakaubandusettevõte Ridala vallas ja J.Veski segakaubandusettevõte Märjamaal.[2] Natsionaliseeriti ka raamatukauplus "Lääne".[3] Mitmed erakaupmehed andsid ise oma ettevõtte üle kooperatiivile,Märtsi lõpul näiteks andsid Rigsti Tarbijate Kooperatiivile üle oma kauplused kaupmehed F.Maldur ja M.Aasmann.[4]

Kõrvuti kaupluste võrgu väljaarendamisega jätkus ühiskondliku toitlustamise organiseerimine.Läänemaa oli selles osas üks eesrindlikumaid maakondi.Koos Harju-,Saare- ja Virumaaga kuulus Läänemaa nende maakondade hulka,kus oli keskmiselt 12 - 15 toitlusettevõtet.[5] Uusi sööklaid rajati töötava rahva toitlusolude parandamiseks.Nii näiteks avati 1o. märtsil Kärdla kalevivabrikus oma söökla.[6]

1.aprilliks koondus Läänemaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlikku Liitu 16 kooperatiivi.[7] Alustati pealetungi erasektori täielikuks väljatõrjumiseks.See läks jõudsalt.EK(b)P Läänemaa Komitee 16.juuni informatsioonis EK(b)P Keskkomiteele teatatakse,et erakauplused likvideeruvad jällegi arvukalt ja kooperatiivkaupluste võrk laieneb.[8]

---

1 "Eesti NSV Teataja" 1941,nr.28,art.369.
2 "Eesti NSV Teataja" 1941,nr.3o,art.428.
3 "Eesti NSV Teataja" 1941,nr.28,art.333.
4 "Töötav Läänlane" nr.37,1.aprillil 1941.
5 V.Rüüs,Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus ...,lk.223.
6 "Töötav Läänlane" nr.4o,8.aprillil 1941.
7 "Töötav Läänlane" nr.47,26.aprillil 1941.
8 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.8o.

Tarbijate kooperatsioon etendas sotsialistlikus ülesehitustöös osa,mida on raske ülehinnata.Talurahva varustamine põllumajanduslike materjalide ja tarbekaupadega langes täielikult kooperatiivide õlule.Edukalt tuldi toime niisuguste suurte üritustega nagu jõusööda ja minaraalväetiste hankimine ja müügi korraldamine,talupoegade,eelkõige uusmaa- ja juurdelõikesaajate varustamine viljaseemnega kevadkülviks.Muretseti kütteõlisid traktoritele,sööta ja inventari hobu-masinalaenutuspunktidele.Nimetamata ei saa muidugi jätta maakonna elanikkonna varustamist igapäevaste tarbekaupadega. Läänemaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondliku Liidu tööpinget suurendas saarte varustamine.Näiteks Hiiumaale tuli transportida kevadkülviks ainuüksi seemnevilja üle 67 tonni.[1] Transpordivahendeid oli aga vähe.Kuid oskusliku organiseerimistööga ületati raskused edukalt. Mineraalväetis näiteks lastiti Leningradi sadamas laevadele ja toodi otse Hiiumaa sadamatesse lossimiseks.[2]

Tarbijate kooperatiivid tegutsesid veel põllumajandussaaduste varumise alal ja abikäitiste organiseerimisega.Haapsalus varustasid kooperatiivi pagaritööstused kogu linna leiva ja saiaga.Avati 14 töölisega rätsepatöökoda ja rida teisi abikäitisi.[3]

Püstitatud ülesannete edukaks täitmiseks arendasid Läänemaa tarbijate kooperatiivid sotsialistlikku võistlust.Nii kuulutati tarbijate kooperatsiooni sotsialistliku ümberkorraldustöö kõrgperioodil valimiste ja ühistegeliku selgitustöö paremaks läbiviimiseks välja omavaheline

---

1 "Töötav Läänlane" nr.53,13.mail 1941.
2 "Töötav Läänlane" nr.31,18.märtsil 1941.
3 "Töötav Läänlane" nr.47,25.aprillil 1941.

sotsialistlik võistlus.Võisteldi liikmete arvu suurendamises, peakoosolekute paremas ettevalmistamises ja kaupluste korrastamises.[1] EK(b)P Läänemaa Komitee juhtimisel alanud sotsialistlik võistlus laienes kogu vabariigi kooperatiivkaubandusele. Lähtudes sellest,andis ETKVL-i juhatus 5.märtsil 1941.aastal välja määruse "Valimiste parimaks läbiviimiseks sotsialistliku võistluse laiendamise ning tarbijate kooperatsiooni juhtiv- ja kontrollorganitesse naiste kaasatõmbamise kohta". Määruses kiideti heaks Läänemaa tarbijate kooperatiivide algatus ja soovitati kõiki kooperatiive võistelda.[2]

EK(b)P Läänemaa Komitee ja kooperaatorid kandsid tähelepanelikult hoolt sotsialistliku võistluse kokkuvõtete tegemise ja võistlustulemuste avalikkusele teatavaks saamise eest.Aprillis tehtud kokkuvõtted avaldati "Töötavas Läänlases" ja vabariiklikus ajakirjanduses.[3]

Kahjuks puuduvad täpsed andmed Läänemaa tarbijate kooperatsiooni kaubakäibe kohta.Kogu vabariigis kasvas see 1941.aasta jaanuarist 15.juunini 22,o miljonilt 125,6 miljoni rublani.[4] Ligilähedaselt võib oletada kaubakäibe suurenemises samu proportsioone.Et maakonna tarbijate kooperatsiooni kaubakäive läks kiiresti tõusujoones,seda tõendab aprillikuu plaani ületamine 115,2-protsendiliselt.[5]

* * *

Kui ühelt poolt oli 115,2-protsendiline kaubakäibe plaani ületamine kooperatiivide eduka töö tõendiks,siis

---

1 "Töötav Läänlane" nr.47,26.aprillil 1941.

2 V.Rüus,Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus...,lk.279.

3 Vt."Töötav Läänlane" nr.47,26.aprillil 1941;"Kommunist" nr.1o2,29.aprillil 1941.

4 V.Ruus,Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus...,lk.299.

5 "Töötav Läänlane" nr.51,8.mail 1941.

teiselt poolt näitas see töötavate läänlaste ostujõu tõusu, nende materiaalse olukorra paranemist.Seda kindlustasid ümberkorraldused põllumajanduses ja tööstuses ning partei ja valitsuse rida teisi abinõusid .Likvideeriti tööpuudus.Järjekindlalt suurendati töötasu ja parandati korteritingimusi.Uute palkade kehtestamisega detsembris 1940 võisid Kärdla kalevivabriku kangrud teenida 390 - 500 rubla kuus.[1] Novembris seati sisse riiklik kindlustus ja tasuta arstiabi töötajatele. Läänemaa oli tervishoiu oludelt mahajäänumaid kodanlikus Eestis,seetõttu tasuta arstiabi kehtestamine ja selle saamiseks vajalike tingimuste loomine omas siin eriti suurt osa.Nõukogude võim avas Haapsallu ambulatooriumi,laste ja emade nõuandla Haapsallu,Kärdlasse ja Lihulasse,Haapsalu Sanitaar-Epidemioloogia Jaama,Osmussaarele ja Polli(Hiiumaa) velskripunktid jne.[2] Arstiabi kasutamine tõusis pidevalt. Jaanuaris külastas Haapsalu ambulatooriumi 1074,veebruaris 1239 abivajajat.[3] Haapsalu laste ja emade nõuandlal oli 1941.aasta algul keskmiselt 15 külastajat päevas.Peale selle oli nõuandla meditsiinitöötajatel kohustuslik külastada lapsi kodus.Nõuandla jagas vaesematele emadele tasuta imikuriideid ja muud varustust.Haapsallu asutati tasuta emade kool.[4]

Üle maakonna loodi lastesõimede ja -aedade võrk. Neid hakati asutama ettevõtete juurde.Jaanuaris 1941 sai Kärdla kalevivabrik oma lasteaia ja -sõime,mille kasutada anti endise dir.Peltzeri 18-toalisest majast osa tube.[5]

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.50,l.7.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.27.
3 "Töötav Läänlane" nr.32,22.märtsil 1941.
4 "Töötav Läänlane" nr.20,20.veebruaril 1941.
5 "Töötav Läänlane" nr.40,8.aprillil 1941.

Riik hakkas toetusi maksma lasterikastele emadele,tööinvaliididele,elatamud töölistele jne. Toetusteks maksti maavalitsuse poolt juba 1941.aasta alguses välja 56404 rubla.[1] Toetusi eraldati pidevalt.Nii teatas 5.aprillil "Töötav Läänlane",et Maakonna Täitevkomitee otsustas järjekordselt määrata eelkooliealistele puudustkannatavatele lastele 7ooo rubla toetust.[2] Lasterikastele emadele,kellel oli 7 või rohkem last,määrati 2ooo-rublaline aastatoetus.Näiteks hakkasid seda saama H.Nukk,A.Andrejeva jt. Haapsalust,kusjuures seni kuni 7.laps saab 5-aastaseks,[3] Juliette Elisabeth Rahuoja ja Pauliine Riisalu Märjamaalt ja paljud teised.[4] Vabariigi valitsuse määrusega anti märtsis 1941 sanatooriumite,puhkekodude ja pioneerilaagrite käsutusse Haapsalus 2o hoonet.Nende hulgas oli 2 Poska suvilat,Puhki suvilad,Peltzeri suvilad,Mühlenkampfi pansion,Wienecke pansion,Imhofi pansion,Zitroni villa,Arroneti supelasutus jne.[5]

Loetletud ja paljud teised partei ja valitsuse poolt tarvitusele võetud abinõud parandasid otsustavalt kõigi töötava rahva kihtide heaolu.Riguldi valla rootsi vahvusest talupoeg ,8-liikmelise perekonna pea Anton Greenfeld,väljendades paljude põllupidajate elus toimunud muutusi,ütles: "Nõukogude korra ajal saab väiketalupidaja rohkem raha.Lastele antakse kool tasuta.See säästab talule hulga kulu ja mul on võimalik talu hooneid uuendada." [6]

Partei- ja nõukogude organeil tuli kohati töörahva

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.29.
2 "Töötav Läänlane" nr.39,5.aprillil 1941.
3 "Töötav Läänlane" nr.46,24.aprillil 1941.
4 "Töötav Läänlane" nr.44,19.aprillil 1941.
5 "Eesti NSV Teataja" 1941,nr.32,art.458.
6 "Sovjet-Estland" nr.1o,19.detsembril 194o.

elujärje parandamiseks ettenähtud abinõusid ellu viies ületada tõsiseid raskusi ja teha nende võitmiseks ulatuslikku selgitustööd või võtta tarvitusele karmimaid abinõusid.Mitmed arstid olid visad vabanema kodanlikest traditsioonidest ning bürokraatia ja vastutulematusega patsientidele otse ignoreerisid nende ees seisvaid uusi ülesandeid.Kärdla haigla juhataja Lepp keeldus raskesti haiget töölist Tahkunast haiglasse vastu võtmast,kuna haigel polnud kaasas nõuetekohast saatekirja kohalikult jaoskonnaarstilt.[1] Noarootsi jaoskonnaarst Villem Grosstal ei läinud korduvalt lähemasse ümbrusse haigetele abi andma,põhjendades,et taluvankril ta ei sõida,vaid ainult autol.[2] Kärdla jaoskonnaarst Pelt purjutas päevast päeva,käitus töölistega jämedalt ja saatis haigeid inimesi ilma läbi vaatamata tööle.[3] Taolisi juhtumeid kordus mitmel pool mitmes variandis.

Taebla veterinaararst Palm-Leis nõudis sellest hoolimata,et oli kehtestatud tasuta veterinaarabi töötava talurahva majapidamistes,visiidi eest talupoegadelt raha.Tihtipeale ta ei ilmunud üldse kohale ja mitmed loomad,jäädes asjatundliku abita, surid.[4] Kui kõigilt talunikelt nõuti palgalise tööjõu kasutamise registreerimist sotsiaalkindlustuse punktis ja sotsiaalkindlustuse maksu 16 protsendi ulatuses töölise palgast,ilma et seda oleks tohtinud palgast maha arvata,siis kulaklus hakkas massiliselt töölisi vallandama.Mitmed vanad sulased ja teenijad sattusid seetõttu raskesse olukorda.[5]

---

1 "Töötav Läänlane" nr.3,28.detsembril 1940.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.50,l.17.
3 Samas,l.64.
4 Samas,l.46.
5 Samas,l.19.

Et töötav rahvas oskaks valitsuse poolt antud soodustusi kasutada ja ei laseks mend kodanlike tegelaste poolt petta,selleks tuli sotsiaalkindlustuspunktidel ulatuslikku selgitustööd teha.Haapsallu loodi sotsiaalõiguslik büroo, kelle esindaja korraldas tasuta vastuvõtte üle maakonna ja andis vajalikku nõu abirahade taotlemiseks jne. Partei ja valitsuse otsuseid ning määrusi,mis kindlustasid töötajate materiaalse olukorra põhjaliku parandamise,valgustati laialdaselt ajakirjanduse veergudel ja suusõnalises propagandas. Töörahvas võttis need vastu suure tänutundega,tõusis rahva poliitiline ja tööalane aktiivsus.

3. Abinõud rahva kultuuritaseme tõstmiseks.

Sotsialismi ülesehitamiseks oli tarvis tõsta laiade rahvahulkade kultuuritaset,kasvatada neid sotsialistliku ideoloogia vaimus.Sel eesmärgil toimus rahvahariduse põhjalik reorganiseerimine ja laiendamine.Erakoolid,nagu Lihula erakeskkool,Eesti Seemneviljaühisuse Putkaste Põllutöökool, Pürksi Põllunduskool jt. läksid riigi ülalpidamisele.[1] Kooli-süsteemi lihtsustati ja moodustati kaheastmeline ühtluskool: 6-klassiline algkool ja 5-klassiline keskkool.Laiendati koolivõrku ja suurendati klassikomplektide arvu.Läänemaale asutati Haapsalu,Lihula ja Kärdla keskkool.[2] Rajati Virtsu algkool,venekeelne algkool Haapsallu jt.[3] 9 algkooli juurde organiseeriti VII klass.[4] Plaanis oli moodustada VII klassid kõikide algkoolide juurde,kuid see nõudis eelnevalt uute õpetajate ettevalmistamist ja ruumide laiendamist.[5] Formaalselt kehtinud 6-klassiline koolikohustus viidi tegelikult ellu ja loodi väga soodsad tingimused VII klassis õppimiseks.

Haridus muutus kõigile kättesaadavaks.Kesk- ja kutsekoolides kaotati õppemaks töötava rahva noortele.Puudustkannatavatele õpilastele anti materiaalset abi.Õppimistingimustest Haapsalu Tööstuskeskkoolis kirjutati "Töötavas "Läänlases" järgmist: "Kuna õpilaste hulgas enamus kehvikute

---

1 "Lääne Elu" nr.93,12.augustil 194o.
2 "Riigi Teataja" 194o,nr.1o4,art.1o49.
3 Andmed J.Uustalult.
4 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.29.
5 Samas.

lapsi,siis on 15o õpilasest maksustatud ainult 4 õpilast.Hariduse Rahvakomissariaadi poolt on antud pidevalt suuremaid summasid stipendiumiteks kehvematele õpilastele.Nii on kahe viimase kuu kestel antud õpilastele toetust 3ooo rbl.Varematel aastatel esines korduvalt juhtumeid,et õpilane,kuigi andeks ja töökas,pidi poolelt aastalt kooliskäimise pooleli jätma,sest õppimine ei olnud võimalik majandusliku kehvuse tõttu." [1] Tasuta hariduse kõrval maksti õpilastele pidevalt toetust ka kõigis teistes kutsekoolides - Orgita majapidamiskoolis,Putkaste põllunduskoolis,Pürksi põllunduskoolis,Penijõe põllunduskoolis,Vigala põllundus- ja aianduskoolis, Haapsalu naiskutsekoolis ja Haapsalu ametikoolis.[2] Näiteks said Orgita majapidamiskooli puudustkannatavad õpilased toetust veebruarikuust kuni juunikuuni 225o rubla.[3] Toetust said üldhariduslike koolide vaesemad õpilased.Noarootsi vallaš oli 34 last puudustkannatajate nimekirjas.Neile nähti ette tasuta riideid ja toitu.[4] Tasuta toitu anti toitluspunktist,mis olid asutatud enamikesse maakonna koolidesse, et kõigil õpilastel oleks võimalik saada sooja einet.[5]

Põhjalikult muutus õppe- ja kasvatustöö sisu, meetodid ja poliitiline suunitlus.Kooli ülesandeks oli kasvatada sotsialismiehitajaid.Koolides kaotati "jumalasõna" õppimine ja kiriklikud kombetalitused.Reaktsioonilisemad tegelased,nagu Haapsalu gümnaasiumi direktor Anton Üksti [6]

---

1 "Töötav Läänlane" nr.16,11.veebruaril 1941.

2 "Töötav Läänlane" nr.28,11.märtsil 1941.

3 HRRA,f.1.Haridusosakonna toimik (alustatud 1o.V 1941 - lõpetatud 3o.III 1941),l.198,228.

4 ORRKA,f.R-16o2,nim.1,s.-ü.1,l.236.

5 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.29.

6 "Riigi Teataja" 194o,nr.89,art.894.

jt. kõrvaldati koolipõllult. Koolielu hakkasid juhtima progressiivsete vaadetega pedagoogid.Silla kooli juhataja J.Uustalu sai maakonna koolivalitsuse ja sotsiaalosakonna juhatajaks.[1] Koolide inspektoriks tuli Võrumaalt kommunist Rudolf Ruus,kes õppis 30-ndate aastate algul Läänemaa Õpetajate Seminaris ja võttis osa seminaristide marksistliku ringi tegevusest.[2] Algas töö uute programmide ja õpikute koostamisel ja õpetajate ümberkvalifitseerimisel.Tehti kõik selleks,et likvideerida kasvava põlvkonna mürgitamine kodanlik-natsionalistliku ideoloogiaga,et anda õpilastele teaduslike teadmiste aluseid,kasvatada neis marksistlik-leninlikku maailmavaadet.Peale rea õppeainete programmide põhjaliku muutmise,viidi sisse uued ained:NSV Liidu Konstitutsioon ja ENSV Konstitutsioon,NSVL rahvaste ajalugu,NSVL majandusgeograafia,darvinismi alused ja vene keel.[3] Õpetajail tuli oma teadmisi ja oskusi põhjalikult täiendada. Neile korraldati juulis-augustis lühiajalised kursused,mille käigus õpiti marksismi-leninismi teooriat ja tutvuti nõukogude pedagoogika alustega.Töö pedagoogilise kaadriga jätkus kogu õppeaasta kestel kursuste,seminaride,ringide jne. näol.Üle maakonna loodi pedagoogilised ringid,kuhu koondusid maaberkoolide õpetajad,et ühiselt õppida valimismäärustikku,konstitutsiooni,ÜK(b)P ajalugu ja tutvuda uute metoodiliste võtetega.[4]

Likvideerimisele tulid kodanlikud laste- ja noor-

---

1 "Läänе Elu" nr.82,17.juulil 1940.
2 J.Uustalu andmetel.
3 J.Uustalu andmetel.
4 "Töötav Läänlane" nr.4,11.jaanuaril 1941.

soo-organisatsioonid,mis püüdsid kodanlusele ustavaid riigikodanikke kasvatada ja igati pidurdada sotsialistliku mõtlemisviisi arenemist.Koolides alustasid tööd kommunistlike noorte ja pioneeride organisatsioonid.Kohe õppeaasta algul kujunesid komsomoliorganisatsioonid Haapsalu Keskkooli ja Haapsalu Tööstuskeskkooli.Oktoobris-novembris loodi komsomoli-algorganisatsioonid ka Lihula Keskkooli ja Kärdla Keskkooli.[1] Pioneeride ulatuslikumale tegevusele pandi alus instrueerimiskoosolekuga oktoobrikuu keskel Haapsalu pioneerirühmade ja -salkade organiseerijaile.[2] ja ülemaakondlike pioneerijuhtide instrueerimiskoosolekuga 1.-2. novembril 194o. Viimasest võttis osa 75 pioneerijuhti.[3] Aktiivselt aitasid pioneeritööle kaasa eesrindlikud õpetajad.Komsomoli- ja pioneeritöö uudsuse tõttu oli selle organiseerimisel mitmeid raskusi,kuid samal ajal äratas nende organisatsioonide tegevus õpilaste seas suurt huvi. Mitmetes koolides kuulus enamik pioneeriealisi õpilasi pioneeriorganisatsiooni.Haapsalu Algkoolis oli ligi 1oo pioneeri,[4] Virtsu Algkooli õpilased olid 1oo-protsendiliselt pioneerid või oktoobrilapsed.[5]

Kommunistlike noorte töös omas 194o.-1941.aastal tähtsat kohta poliitiline selgitustöö noorsoo seas.Suur osa noortest oli veel kodanliku kasvatuse mõju all.Tihtipeale mitmed õpetajad ,nagu Haapsalu Keskkooli direktor

---

1 T.Sillaste,ELKNÜ Läänemaa organisatsiooni ajaloost aastail 1944 - 195o.Diplomitöö,Tartu 1961,lk.22.

2 "Noorte Hääl" nr.25,16.oktoobril 194o.

3 "Noorte Hääl" nr.41,3.novembril 194o.

4 "Töötav Läänlane" nr.9,25.jaanuaril 1941.

5 "Töötav Läänlane" nr.38,3.aprillil 1941.

Jüris,[1] Martna Algkooli juhataja Jüri Aguraiuja [2] jt. ei olnud oma ülesannete kõrgusel ja suhtusid ilmse vaenulikkusega uutesse suundadesse koolielus ning soodustasid kodanlik-natsionalistlike vaadete püsimist.Haapsalu Keskkoolis pandi isegi konstitutsiooni õpetama pastor Pöhl.[3] Koolis võtsid maad tagurlikud meeleolud.Õpilaste hulgas esines "Internatsionaali" laulmist moonutatud sõnadega jm.[4] Sellistele teatud õpilaste provokatsioonidele,olgugi et nende seljataga seisid mõningad õpetajad,tuli vastulöök anda kommunistlikel noortel.Siit nähtub,et õhkkond oli sageli küllaltki terav ja kommunistlikud noored pidid väga oskuslikult orienteeruma keerulises situatsioonis.Neid abistasid pidevalt parteiorganisatsioonid.Näiteks toimus oktoobris EK(b)P Läänemaa Komitees Haapsalu Keskkooli ja Haapsalu Tööstuskeskkooli kommunistlike noorte ühine koosolek,kus peeti maakonnakomitee juhtivate töötajatega koos nõu komsomolitöö korraldamise kohta koolides.[5] Kommunistide juhtimisel saavutasid kommunistlikud noored töös silmapaistvat edu.

Koolide kommunistlikud noored lõid alati kaasa kõigis poliitilise ja majanduselu lõikudes,kasvades praktilise tegevuse käigus ise ja kasvatasid sellega teisi.

Kui maakonnas oli 1941.aasta talvel raskusi raietööde plaani täitmisega,siis Haapsalu Tööstuskeskkooli kommunistlikud noored tegid vanematele,s.o. 17 - 2o aastastele õpilastele ettepaneku moodustada märtsivaheajaks metsatöö artell.Mõte leidis toetust.Artelli juhiks valiti Oru vallast pärinev kehviku poeg kommunistlik noor Rudolf Olli-

---

1 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5,l.11.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.239,l.7.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5,l.11.
4 Samas.
5 Samas.

maa,kelle juhtimisel töötati edukalt Piirsalu metskonnas.[1]

Partei ja valitsuse initsiatiivil arendati ulatuslikku kultuurharidustööd laiades töötajate hulkades.Seda tööd organiseerisid maakonna haridusosakonna poliitharidustöö inspektorid.Poliitharidustöö vaneminspektoriks oli kooliõpetaja August Kelder,kes oli omaaegse Läänemaa Õpetajate Seminari kasvandik.A.Kelder oli suurte organiseerimisvõimetega ja kultuuritööd hästi tundev inimene.[2] Seetõttu kultuurharidustööks loodud soodsad tingimused leidsid oskuslikku kasutamist ja koos uue sisu andmisega kultuurielule tehti selle kiratsemisele lõpp.Loodi laialdane kultuurhariduslike asutuste võrk.1941.aasta jaanuaris tegutses 53 rahvamaja ja 5o raamatukogu.[3] Sama aasta juunis oli rahvamajade arv kasvanud 7o ja raamatuid laenutas 67 raamatukogu.[4] Haapsallu loodi maakonna kultuurimaja,igasse valda üks keskrahvamaja ja peale selle kohalikud rahvamajad ja punanurgad kaugematesse küladesse.[5] Keskraamatukogud asutati Haapsallu,Kärdlasse ja igasse valda.Keskraamatukogud pidid organiseerima küladesse laenutuspunktid ning juhtima ja abistama kirjanduse muretsemisel linna või valla teisi raamatukogusid.Kavas oli maakonda moodustada lisaks raamatukogudele 53 raamatute laenutamise punkti.Seega koos raamatukogudega oleks maakonnas olnud 12o kohta,kust oleks võinud raamatuid laenutada.[6]
Haapsallu loodi muuseum [7] ja ehitati kino,mis avati 1941. aasta märtsis. [8] Organiseeriti 56 rändkino punkti. [9]

---

1 "Töötav Läänlane" nr.35,27.märtsil 1941.
2 Suusõnalised mälestused J.Uustalult.
3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.29.
4 HRRA,f.1.Haridusosakonna toimik (alustatud 1o.V 1941 - lõpetatud 3o.VI 1941),l.93 - 95.
5 "Töötav Läänlane" nr.37,1.aprillil 1941.
6 "Töötav Läänlane" nr.32,2o.märtsil 1941.
7 "Eesti NSV Teataja"1941,nr.2o,art.254.
8 "Töötav Läänlane" nr.28,11.märtsil 1941.
9 "Töötav Läänlane" nr.1,21.detsembril 194o.

Kultuurhariduslike asutuste juures areneb elav tegevus,millesse tõmmati kaasa arvukalt töötajaid.1941.aasta jaanuariks tegutses rahvamajade juures 53 õpperingi 828 osavõtjaga konstitutsiooni,ÜK(b)P ajaloo,valimismäärustiku jne. õppimiseks.172 kunstilise isetegevuse ringi kuulus 2417 töötajat.[1] Veebruarikuus töötas juba 89 õpperingi.[2] Korraldati pidulikke koosolekuid,loenguid ,isetegevusõhtuid. Naistepäeva tähistamiseks organiseerisid rahvamajade juures töötavad 32 naisringi 49 pidulikku koosolekut.[3] Loenguid peeti väga erinevatel teemadel.Suur koht oli loengutel marksismi-leninismi teooriast.Rohkesti tehti ka religioonivastast propagandat,sest usuhullustus oli suur.Sektandid tegutsesid aktiivselt,korraldades "äratuskampaaniaid", "vendade" külaskäike väljastpoolt maakonda jne.[4] Isegi intelligentsi hulgas oli religioonil laialdane kõlapind.Läänemaa lastekodu juhataja Marie Salve,[5] Suure-Lähtru algkooli juhataja[6] jt. jätkasid selle sisendamist lastesse.Ateistlikku tööd hakkas jühtima ja koordineerima maakonnas Võitlevate Usuvastaste Liidu maakondlik komitee koosseisus Predit,Soesoo,Tähtre, Ruus ja Rauk.[7]

Kultuuritöö hoogustus eriti seoses ettevalmistustega

---

1 "Töötav Läänlane" nr.28,11.märtsil 1941.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.24o.
3 "Töötav Läänlane" nr.36,29.märtsil 1941.
4 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.23.
5 Samas,l.28.
6 Samas,l.66.
7 "Töötav Läänlane" nr.54,15.mail 1941.

vabariiklikuks kunstiolümpiaadiks ja eesti kunsti dekaadiks Moskvas.Haapsalu kultuurielust kirjutati "Töötavas Läänlases": "Nõukogude korra ajal on kultuurielu muutunud palju aktiivsemaks.Raha või inimeste puuduse tõttu ei jää enam midagi teostamata.

Laulukoor Haapsalus tegutseb 7o liikmega endisaegse 3o asemel.Uuesti asutati 2o-liikmeline puhkpilliorkester. Väljaõpetamisel on rida noori mängijaid.Tegutseb 15-liikmeline sümfooniaorkester.Ka õpetatakse noori.Rahvamaja juures tegutseb palgaline muusikajuht.

Intensiivselt töötab rahvamaja näitetrupp. Selles on 3o asjaarmastajat.Korraga on ettevalmistamisel kaks näidendit, millest varem ei saanud juttugi olla.Saal on alati etenduste puhul täis,vanasti haigutas tühjus." [1]

Sama oli kehtiv ka maarahvamajade kohta.Oru keskrahvamaja juures tegutses 1941.aasta märtsis 27-liikmeline poliitõppering,28-liikmeline näitering,9-liikmeline puhkpilliorkester,2o-liikmeline naisring ja laulukoor.Organiseerimisel oli spordikollektiiv ja noorte sektsioon.[2] Peale selle võttis üle 1oo inimese osa vene keele kursustest.[3]

Maakonna täitevkomitee rahvaharidusosakond kandis pidevalt hoolt kultuurhariduslike asutuste töötajate ja aktiivi õpetamise ja kasvatamise eest.Näiteks korraldati aprillis maakonna koori- ja orkestrijuhtide 3-päevased kursused,[4] rahvamajade naisringide juhatajate 2-päevane poliitharidustöö kursus koos näitliku töökoosolekuga,[5] rahvatantsuringide juhatajate 3-päevased kursused, [6] rahva- ja

---

1 "Töötav Läänlane" nr.35,27.märtsil 1941.

2 HRRA,f.1.Haridusosakonna toimik (alustatud 14.III 1941 - lõpetatud 1.VII1941),l.62.

3 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.5o,l.24.

4 "Töötav Läänlane" nr.45,22.aprillil 1941.

5 "Töötav Läänlane" nr.46,24.aprillil 1941.

6 "Töötav Läänlane" nr.44,19.aprillil 1941.

raamatukogujuhatajate 3-päevased kursused,kus pearõhk pandi külvikampaaniale kaasaaitamisele ja põllumajandusringide tegevusele.[1]

1940.aastal loodi maakonda uus,nõukogulik ajakirjandus.17.oktoobril hakkas ilmuma EK(b)P Läänemaa Komitee rootsikeelne häälekandja "Sovjet-Estland" [2] ja 21.detsembril "Töötav Läänlane" [3]. Need ajalehed seadsid endile uued eesmärgid,milliseid ei olnud ega saanudki olla 12.augustil 1940 ilmumast lakanud "Lääne Elul" ega ka varem hääbunud Eesti rootslastele määratud ajalehel "Gustbon".[4] Ajalehe "Sovjet-Estland" ,mida toimetas Anton Vaarandi,esimese numbri toimetuseartiklis öeldi,et leht "tahab olla juhiks rootslastele kommunistlike põhimõtete juurde." [5]

EK(b)P Läänemaa organisatsiooni I konverentsil rõhutati:"Meie ülesandeks on organiseerida laialdane kirjasaatjate ja levitajate võrk,viia "Kommunist","Sovjet-Estland" ja "Töötav Läänlane" igasse tallu." [6] Tihe side laiade töörahvahulkadega - see nõukogude ajakirjanduse traditsioon sai kindla koha uute lehtede toimetustes.Avaldati arvukalt töötajate kirju,peeti nendega nõu,laiendati kirjasaatjate võrku.Hoolt kanti kirjasaatjate õpetamise eest,mille üheks mooduseks oli kirjasaatjate nõupidamiste korraldamine.Kirjasaatjate nõupidamistest informeeriti lehe lugejaid.[7]

"Sovjet-Estlandi" toimetaja A.Vaarandi mäletab,et side Vormsi,Noarootsi,Riguldi ja teiste piirkondade rootsi talupoegadega oli hea.Ta arvab,et seda soodustas ka

---

1 "Töötav Läänlane" nr.43,17.aprillil 1941.
2 "Sovjet-Estland" nr.1,17.oktoobril 1941.
3 "Töötav Läänlane" nr.1,21.detsembril 1941.
4 A.Vaarandi andmetel.
5 "Sovjet-Estland" nr.1,17.oktoobril 1941.
6 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.7,l.34.
7 "Töötav Läänlane" nr.3o,15.märtsil 1941.

toimetuse koosseis,kuhu kuulusid nende endi esindajad,kellele leht oli määratud.Eriti rohkesti saadeti kirju ja kaastöid Vormsi saarel asuvast Hullo külast ja Pürksi Põllumajanduskoolist.Leht äratas tähelepanu ka Rootsis, kuhu seda teatud arv telliti.Rootsi kodanlikes ringkondades asuti ajalehe "Sovjet Estland" suhtes vaenulikele positsioonidele.Stokholmi kodanlik ajaleht "Expressen" tuletas ajalehte "Sovjet-Estland" paha sõnaga meelde veel 1942.aastal.Eriti heideti ette seda,et "Sovjet-Estland" olevat tahtnud rootslasi bolševiseerida.[1] Rootsi töölisringkondade suhtumine ajalehte "Sovjet-Estland" oli risti vastupidine. Korduvalt kirjutasid toimetusele rootsi kommunistid.Nad teatasid,et osa kodanlikust ja sotsiaaldemokraatlikust Rootsi ajakirjandusest levitab laimu Nõukogude Eesti aadressil ja palusid seda ümber lükata.Näiteks mainiti 26.veebruaril 1941 ajalehes "Västmanlands Läns Tidning" avaldatud artiklit,mis kubises otsast lõpuni laimust ja väljamõeldistest.Muuhulgas kirjutati ajalehe "Västmanlands Läns Tidning" veergudel: "Isegi õmblusmasinad kodudest viidi ära ja tarvitamiskõlbmatud vene omad saadeti asemele."[2]

Kahtlematult omas ajaleht "Sovjet-Estland", peale ideoloogilise mõju Eesti rootsi rahvusest elanikkonna hulgas,mõningat osa tõe levitamisel Nõukogude Baltikumi kohta piiri taga.Ajalehe "Sovjet-Estland" tiraaž oli kaks korda suurem kui rootsi rahvusest elanikkonna arv Eestis.[3]

---

1 Suusõnalised mälestused A.Vaarandilt.
2 EKPA,f.1,nim.1,s.-ü.239,l.13-14.
3 A.Vaarandi andmetel.

Seega suhteliselt tunduvalt suurem kui "Töötaval Läänlasel".

Üks aasta on lühike aeg,et kultuurivaldkond põhjalikult ümber kujundada.Kuid selle lühikese ajaga saavutati Läänemaal nagu kogu vabariigiski võitluses kultuuri kasvu ja uue sotsialistliku kultuuri eest suurt edu,mille viljastav mõju ulatus pärastsõjaaegsesse perioodi.

Lõppsõna

Kodanliku kliki peremehetsemine Eestis jättis Läänemaa üheks mahajäänumaks maakonnaks.Kodanliku Eesti töös-tuse langus ja põllumajanduse kriis avaldus maakonnas täie teravusega.Tuhandetele töötavatele läänlastele langes osaks kerjuslik rändurielu töö otsingul.Töötavatele inimestele jäid kättesaamatuks kultuuri ja teaduse saavutused.

Teise maailmasõja algus teravdas veelgi majandus-likke ja poliitilisi vastuolusid.Ka Läänemaal,kus väike-kodanlus oli tooniandvaks,mis mõningal määral pidurdas revo-lutsioonilise mõtte arengut,hakkasid üha laiemad töörahva-hulgad järjest aktiivsemalt raskest olukorrast väljapääsu otsima.Teade esimestest revolutsioonilistest sündmustest Tallinnas,Tartus,Narvas ja mujal võeti vastu suure rõõmuga. Üle maakonna toimusid koosolekud ja miitingud 21.juunil 194o moodustatud rahvavalitsuse toetamiseks. Nagu tõkke tagant pääses valla töörahva initsiatiiv,hakkas avalduma rahvahulkade revolutsiooniline isetegevus.Kommunistliku Partei juhtimisel asuti looma ja taastama fašistliku diktatuuri ajal suletud organisatsioone,et kindlustada 21.juuni võitu ja arendada edasi revolutsiooni.Hiilgav võit saavutati uue Riigivolikogu valimistel.

21.juulil 194o avati uue Riigivolikogu istungjärk, mis võttis vastu neli ajaloolist deklaratsiooni.Algas nende elluviimine.Loodi nõukogude võimu organid.Maakonna partei-organisatsioon,mis rajati revolutsiooni käigus, pööras nõu-kogude organite väljakujundamisele ja tegevusele suurt tä-

helepanu.Kasvas ja tugevnes parteiorganisatsioon.Partei tugevdas järjekindlalt sideneid rahvahulkadega ning tõhustas kommunistide ja kõigi töötajate ideelis-poliitilist kasvatustööd,toetudes seejuures peamiselt ametiühingutele ja kommunistlikule noorsooühingule.

Partei suunas nõukogude võimuorganite ja töörahva kõigi organisatsioonide jõupingutused majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö ülesannete edukale täitmisele.1940.aasta augustis hakati nõukogude maareformi ellu viima.Lühikese aja jooksul täitis nõukogude võim talurahva igipõlise unistuse - varustas maata ja vähese maaga talupojad tasuta maaga.1941.aasta jaanuariks oli saanud Läänemaal 3108 maata ja vähese maaga talupoega riigilt tasuta 22261,4 ha maad. Töötavale talurahvale anti krediidi,söötade, seemne, ehitusmaterjalide ja muu näol ulatuslikku riiklikku abi.Kehvikute ja keskmikute põldude harimiseks loodi Läänemaale 2 masina-traktorijaama ja 21 hobu-masinalaenutuspunkti. Nendele sotsialistlikele ettevõtetele lisandus 1941.aasta kevadkülviks 4 sovhoosi ja 20 eriotstarbelist majapidamist.Laialdaselt võttis Läänemaa töötava talurahva hulgas maad kolhooside loomise idee.Esimene nõukogude kevadkülv viidi läbi edukalt.See tõi maarahvale rohkesti töörõõmu,andis kinnitust Kommunistliku Partei agraarpoliitika õigsuse ja tööinimeste huvidele vastavuse kohta.

Vastavalt Riigivolikogu ajaloolistele otsustele korraldati ümber ka teised majandusharud,mille osatähtsus Läänemaal võrreldes põllumajandusega oli tunduvalt väiksem. Natsionaliseeriti pangad,transpordivahendid,suured tööstus-

ja kaubandusettevõtted ning majad.Tööstuse ümberkorraldamisega seoses pandi alus Läänemaa kohaliku tööstuse plaanipärasele arendamisele.Rajati sotsialistlik kooperatiivkaubandus,millega väikeste erakaubandusettevõtete omanikud ei suutnud konkureerida.

Ümberkorraldused tööstuses ja põllumajanduses ning partei ja valitsuse rida teisi abinõusid kindlustasid töörahva materiaalse olukorra paranemise.Likvideeriti tööpuudus.Ennenähtamatu tempoga hakkas arenema kultuurielu.

Fašistlike röövvallutajate kallaletung meie kodumaale katkestas ajutiselt Eesti NSV-s alanud laiahaardelise sotsialistliku ülesehitustöö. Neli aastat tuli võidelda fašistlike jõukudega,kes tõid tohutuid purustusi kaasa ka Läänemaa rahvamajandusele.

1944.aasta sügisel tuli mitmeski elulõigus alustada tühjalt kohalt.Põllumajandus oli täiesti laostunud,vähesed tööstusettevõtted,kas olid hävitatud või seisid,polnud transporti.Kalurid olid jäänud paatide ja püünisteta .Kolm valda - Vormsi,Riguldi ja Noarootsi,kus elasid rootsi rahvusest talupojad,olid fašistliku okupatsiooni ajal tühjenenud elanikest.

Sõjahaavad taastati vennasrahvaste abiga kiiresti. Mehhaniseeritud kollektiivse suurmajapidamiste rajamise idee,mis haaras juba Suure Isamaasõja eel laialdaselt Läänemaa talupoegi,sai teoks.Sotsialistlik sektor võitis kõigis rahvamajandusharudes.Ehitanud üles sotsialismi ja jõudnud järele teistele liiduvabariikidele,ehitab eesti rahvas koos kõigi suure Nõukogudemaa rahvastega kommunistlikku ühiskonda.Haapsalu ja Hiiumaa rajoonis [1] tuksub nüüd elu

---

1 Praeguse administratiiv-territoriaalse jaotuse järgi kuulub endine Läänemaa põhiliselt Haapsalu ja Hiiumaa rajooni koosseisu (välja arvatud Märjamaa,Varbla,Velise ja Vigala vald ning mõningad väiksemad piirkonnad).

samas rütmis kui kogu Eestis ja kogu Nõukogude Liidus.

Õitsele on puhkenud Haapsalu ja Hiiumaa rajooni kohalik tööstus,mida esindavad uued ajakohased ettevõtted. Haapsalu ja Hiiumaa Kalakombinaat ning Virtsu kalatööstus annavad aastas rahva toidulauale 7 miljonit tingtoosi konserve.[1] Industriaalse töö eriliigiks on muutunud kalapüük. Haapsalu ja Hiiumaa rajooni kalurid,kelle traallaevad künnavad juba ookeaniavarusi,tõid 1964.aastal merest välja üle 1o ooo t kala.

Hästi tuntakse meil kui ka vennasvabariikides teeninduskombinaatide "Haapsalu" ja "Hiiu" ning Haapsalu Rajooni Tarbijate Kooperatiivide Segatööstuskombinaadi silmkoetsehhi tooteid.Haapsalu tekstiilivabrik "Sulev" on kasvanud väikesest käsitööonduslikust šenillitootmise ettevõttest kaasaja mehhaniseeritud tööstuseks,kus valmistatakse aastas 6o ooo rannamantlit,vaipu ja õmblustooteid.Jõudsalt on arenenud põllumajandussaadusi ümbertöötav tööstus.Haapsalu Piimatoodete Kombinaat andis elanikkonnale 1964.aastal 8o42 ts võid,535 ts kohupiima,48 ts juustu ja 2237 ts piimapulbrit.

Kiiret tõusuteed sammub sotsialistlik põllumajandus.Põllumajanduslikult kasutatava maa kultuurpinna protsent on suurenenud 31,1 -le . Ainuüksi 1964.aastal suurenes teravilja kogutoodang 58 protsendi ja saagikus 48 protsendi võrra.Taimekasvatuse kogutoodang suurenes 45 protsendi võrra.Kui 1938.aastal oli Läänemaal teravilja keskmine

---

1 Haapsalu ja Hiiumaa rajooni tänapäeva iseloomustamiseks kasutatavad andmed on saadud EKP Haapsalu ja Hiiumaa Rajoonikomiteest.

hektarisaak 12,4 ts, [1] siis 1964.aastal saadi Haapsalu rajoonis keskmiselt 16,o ts ja Hiiumaa rajoonis 14,9 ts teravilja hektari kohta.

Söötade tootmise laienemine on taganud edu loomakasvatuses.Võrreldes 1958.aastaga müüdi 1964.aastal liha 2,4 korda ja piima 1,5 korda rohkem.Et Haapsalu rajoon peab juba edukalt sammu vabariigi teiste rajoonidega,seda tõendavad 1965.aasta I kvartali loomakasvatusalase sotsialistliku võistluse kokkuvõtted.Eestimaa KP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu tunnistasid loomakasvatusalase sotsialistliku võistluse võitjaks 1965.aasta I kvartali tulemuste põhjal koos Rapla ja Valga rajooniga Haapsalu rajooni.[2] Tõuke veelgi kiiremaks arenguks põllumajandusele annab 1965. aasta NLKP Keskkomitee märtsipleenum.Taime- ja loomakasvatussaaduste kokkuostuhindade suurendamine,maaparandustööde riigi täielikule finantseerimisele üleviimine annab Haapsalu ja Hiiumaa rajooni majanditele juba käesoleval aastal 2 miljonit rubla täiendavat sissetulekut,mida kasutatakse tootmise laiendamiseks ning töötajate kultuuritaseme ja majandusliku jõukuse tõstmiseks.

Koos tööstuse ja põllumajanduse arenguga on tõusnud järjekindlalt töötajate materiaalne heaolu.Üleminek lühendatud tööpäevale,tööliste ja teenistujate palkade ning kolhoosnikute tulu kasv,pensionide suurendamine ja kolhoosnikute pensioneerimine,maksude kaotamine,meditsiinilise teenindamise parandamine,hoogsalt arenev elamuehitus on

---

1 Eesti Põllumajandus,lk.26.

2 "Rahva Hääl" nr.99,28.aprillil 1965.

inimeste elu tundmatuseni muutnud.Alates 1960.a. kuni 1963. aastani kulutati Haapsalu rajoonis elamuehituseks 1150900o rubla ning ekspluatatsiooni anti 23262 m^2 elamispinda.Uus-Haapsalu esimene elamurajoon,mis on valmimas,mahutab niisama palju elanikke kui Haapsalu 1958.aastal.

Haapsalu linna nüüdne elanikkond,veidi üle 8ooo inimese,ei elatu enam suvitajate arvel.Ometi on ka Haapsalu kui kuurortlinn teinud märgatavaid edusamme.1956. aastal avati 2o5 voodikohaga mao- ja sooltehaiguste sanatoorium.1958.aastal hakkas tööle 9o voodikohaga polümeoliiditüsistuste järelravi sanatoorium.Mudaravi kasutamine laieneb tunduvalt seoses mudaravila valmimisega,mis võimaldab 7oo raviprotseduuri päevas.Ainuüksi Hiiu saarel töötab praegu 14 arsti ja 3 haiglat 95 voodikohaga.

Tohutu edasiminek on toimunud kultuuri valdkonnas. Haapsalu rajoonis töötab 395 pedagoogi.Kui 25 aastat tagasi polnud Hiiumaal ühtegi kõrgema haridusega pedagoogi,siis nüüd on neid 45.Kerkivad uued koolihooned ja rajatakse koolivälised asutusi.1964.aastal valmis Haapsalu rajoonis kaks uut keskkoolihoonet,rääkimata väiksematest ehitustest. Haapsalu ja Hiiumaa rajooni katab tihe kultuuriasutuste võrk.Kärdlas ja Haapsalus töötavad laiekraanikinod.

Kõik eespool toodud ja paljud teised saavutused on 1940.aasta ajaloolise võidu tulemus.Helge tänapäev annab kinnitust selle tee õigsusest,mille koos kogu eesti rahvaga valisid Läänemaa töötavad inimesed 25 aastat tagasi.

Р Е З Ю М Е

В дипломной работе " Восстановление Советской власти и социалистическое строительство в уезде Ляянемаа в 1940-1941 гг". автор показывает имевшие место революционные события и первые успехи социалистического строительства в одном уезде.

Первая глава - "Восстановление и укрепление советской власти" - делится на четыре раздела:

1) "Положение в уезде Ляянемаа до июньского переворота, рост народного недовольства",
2) "Трудящиеся организуются для закрепления победы 21 июня",
3) "Выборы Государственной думы и установление Советской власти",
4) "Образование Советского Государственного аппарата и политическое воспитание трудящихся".

Хозяйничание буржуазной клики в Эстонии превратило Ляянемаа в один из отстающих уездов. Упадок промышленности и кризис сельского хозяйства сказывались в уезде с полной остротой. Тысячам людям пришлось странствовать в поисках работы. В уезде Ляянемаа было непосредственно до 21 июня 1940 года 5000 безработных. Трудящимся людям были недоступны достижения культуры и науки.

Начало второй Мировой войны еще более обострило экономические и политические противоречия. И в уезде Ляянемаа, где мелкая буржуазия, задававшая тон, в определённой степени тормозила развитию революционной мысли, всё более широкие массы трудящихся активнее стали искать выход из положения.

Сообщения о первых революционных событиях в Таллине, Тарту, Нарве и других местах и формирование нового правительства были встречены радостно. По всему уезду проходили собрания и митинги трудящихся в целях поддержки нового правительства. Под руководством коммунистической партии стали, в интересах закрепления победы 21 июня и дальнейшего развития революции, создавать и восстанавливать закрытые фашистской диктатурой организации трудящихся. Блестящая победа была достигнута на выборах Государственной думы.

21 июня 1940 г. открылась сессия новой Государственной думы принявшая четыре исторических деклараций. Началось притворение в жизнь этих деклараций.

Были созданы органы Советской власти. Созданная в ходе революции уездная партийная организация уделяла большое внимание созданию и деятельности Советских органов. Росла и крепла уездная партийная организация, в рядах которой к весне 1941 года числилась более 100 коммунистов. Партия неустанно укрепляла связь с народными массами, идейно-политическую и воспитательную работу среди коммунистов и всех трудящихся, опираясь в этой работе главным образом на профсоюзы и комсомол. Число комсомольцев к началу Великой Отечественной войны возросло почти до 800 человек.

Вторая глава - "Социалистическое строительство в уезде Ляянемаа в 1940-1941 гг". - состоит из разделов:
"Создание социалистических основ в сельском хозяйстве",
"Социалистические преобразования в промышленности и торговле. Рост благосостояния народа",
"Меры для повышения культурного уровня народа".

В главе показывается как партия направляла деятельность Советских органов власти на успешное выполнение задач хозяйственного и культурного строительства. Уже в августе 1940 года стали проводить в жизнь советскую земельную реформу. За короткий срок Советская власть выполнила давнюю мечту хлеборобов - бесплатно снабдила безземельных и малоземельных крестьян землей.
К январю 1941 года 3108 безземельных и малоземельных крестьян уезда Ляянемаа получили от государства бесплатно 22261,4 гектара земли.

Трудовому крестьянству давали кредиты в виде кормов, семян, строительных материалов и др. Для обработки земель крестьян, бедняков и средняков в уезде Ляянемаа было создано 2 машинно-тракторных станций и 21 конно-прокатных пунктов. К этим социалистическим предприятиям прибавилось к весеннему севу 1941 года еще 4 совхоза и 20 хозяйств специального назначения. Широкое распространение среди Ляянемаских крестьян получила идея создания колхозов. Первый советский весенний сев был проведен успешно. Все это приносило трудовому крестьянству много радости и утверждала веру в правоту аграрной политики Коммунистической партии, служащий интересам трудового народа.

В соответствии с историческими решениями Государственной думы были реорганизованы и другие отрасли народного хозяйства, значение которых в уезде Ляянемаа по сравнению с сельским хозяйством было значительно меньше. Были национализированы банки, средства транспорта, промышленные и торговые предприятия. В уезде Ляянемаа было национализировано еще и 170 домов, из которых 87 находились в городе Хаапсалу.

С реорганизацией промышленности было положено начало плановому развитию местной промышленности Ляянемаского уезда. Была создана социалистическая кооперативная торговля с которой владельцы маленьких частных торговых предприятий были не в силах конкурировать.

Реорганизация промышленности и сельского хозяйства, также ряд других мер принятых партией и правительством обеспечили улучшение материального состояния трудящихся. Была ликвидирована безработица. Невиданными темпами развивалась культура. Расширилась школьная сеть, увеличилось число классных комплектов. В девяти начальных школах были открыты УП классы. К лету 1941 года число народных домов в уезде возросло до 70 и библиотек до 67.

В уезде была организована новая, советская печать. Ляянемаский Уездный Комитет КП/б/ Эстонии выпускал газету на эстонсом языке "Тёётав Ляянлане" и на шведском языке " Совиет Эстланд".

Советская Эстония стоит на пороге своего 25-летия. Четверть века прошедшия с победы Советской власти принесли трудящимся Хаапсалуского и Хиюмаского районов / по существующему сейчас административно-территориальному делению бывший уезд Ляянемаа в основном состоит из Хаапсалуского и Хийумаского районов/ успехи, предельно ясно явствующие об огромных преимуществах социалистического строя перед капиталистическим. Светлый сегодняшний день полностью подтверждает правильность того пути, который вместе со всем эстонским народом 25 лет назад избрали трудящиеся уезда Ляянемаа.

Kasutatud kirjandus ja allikmaterjalid.

I Marksismi-leninismi klassikud.

1. Lenin,V.I.,"Pahempoolsuse" lastehaigus kommunismis.Teosed, 31.kd.,Tallinn 1955.
2. Lenin,V.I., VK(b)P XI Kongress 27.märtsist 2.aprillini 1922.Teosed,33. kd., Tallinn 1955.

II Parteidokumendid.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm,
Tallinn 1961.

III Arhiivifondid.

1. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA),
fond 1 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee
fond 15 Eestimaa Kommunistliku Partei Läänemaa Komitee
2. Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (ORRKA),
fond R-4 Eesti NSV Rahanduse Rahvakomissariaat
fond R-6 Eesti NSV Põllutöö Rahvakomissariaat
fond R-35 Rahva Omakaitse
fond R-1271 Lääne Maavalitsus
fond R-1602 Noarootsi vallavalitsus
fond R-1661 Kullamaa valla TSN täitevkomitee
fond R-1711 Riguldi valla TSN täitevkomitee
fond 1977 Eesti Tekstiilitööliste Ühing

3. Eesti NSV Haapsalu Rajooni Riiklik Arhiiv (HRRA),
fond 1 Lääne Maavalitsus
fond 64 Läänemaa Õpetajateseminar

IV Publitseeritud dokumendid ja teatmelis-statistilised teosed.

1. 194o.aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis.Dokumente ja materjale,Tallinn 196o.
2. Eesti põllumajandus.Statistiline aastaraamat 1938,Tallinn 1939.
3. Eesti Vabariigi Riigiasutuste tööpiirkonnad,Tartu 1939.
4. "Riigi Teataja" 194o.
5. "Riigi Teataja Lisa" 194o.
6. "ENSV Teataja" 194o.
7. Eesti NSV Teataja" 1941.
8. "Tööliskoja Teataja" 1939 - 194o.

V Monograafiad, dissertatsioonid,diplomitööd ja muu kirjandus.

1. Ahelik,S.,Arstiabist ja sotsiaalkindlustusest kodanlikus Eestis,Tallinn 1964.
2. Kutsar-Zabrodskaja,S.,Eestimaa Kommunistlik Partei 194o. aasta sotsialistlikus revolutsioonis,Tallinn 196o.
3. Kuuli,O., Kogu oma teadliku elu...,"Noorte Hääl" nr.2o7, 3.septembril 1963.
4. Läänemaa.Maateaduslik,majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Üldosa,Tartu 1938.
5. Ruus,V.,Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus ja kogemused kaubanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel (194o-1941). Dissertatsioon ajalookandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks,Tartu 1964.

6. Saabus päev.194o.aasta revolutsioonilistest sündmustest osavõtjad jutustavad,Tallinn 196o.
7. Sillaste,T., ELKNÜ Läänemaa organisatsiooni ajaloost aastail 1944 - 195o.Diplomitöö,Tartu 1961.
8. Тидо, Г.К., Аграрная политика КП Эстонии в 1940-1941 г Диссертация по соискание ученой степени кандидата исторических наук, Тарту 1961.
9. Tiido,H., Nõukogude maareform Eestis,Tallinn 196o.
1o. Veimer,A., Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine, Tallinn 1958.
11. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost,II osa, Tallinn 1963.

VI Perioodika.

1. Ajaleht "Kommunist" 194o.
2. Ajaleht "Rahva Hääl" 194o.
3. Ajaleht "Noorte Hääl" 194o.
4. Ajaleht "Töötav Läänlane" 194o - 1941.
5. Ajaleht "Sovjet-Estland" 194o - 1941.
6. Ajaleht "Töörahva Lipp" 1963.
7. Ajaleht "Esmaspäev" 1939.
8. Ajaleht "Lääne Elu" 1938 - 194o.
9. Ajaleht "Päevaleht" 1939.
1o. Ajaleht "Rahvaleht" 1939.
11. Ajaleht "Teataja" 1938.
12. Ajaleht "Uudisleht" 1939.

VII Suulised allikad.

Töös on kasutatud suulisi andmeid A.Hangalt,J.Ilveselt, E.Jaanilt,A.Kattailt,J.Kolgalt, A.Laupalt,J.Millerilt, J.Neemsalult,K.Piirsalult,A.Räderilt,A.Resevilt,J.Tustilt,J.Uustalult,A.Vaarandilt,K.Õismaalt,

Sisukord.

Lk.

Sissejuhatus ... 1

I peatükk.

Nõukogude võimu taaskehtestamine ja kindlustamine. ... 5

1. Olukord Läänemaal enne juunipööret. Töörahva rahulolematuse kasv. ... 5

2. Töörahvas organiseerub, et kindlustada 21. juuni võitu. ... 2o

3. Riigivolikogu valimised ja nõukogude võimu kehtestastamine. ... 36

4. Nõukogude riigiaparaadi väljakujundamine ja töörahva poliitiline kasvatamine ... 43

II peatükk.

Sotsialistlik ülesehitustöö Läänemaal 194o - 1941 ... 6o

1. Sotsialismi aluste rajamine põllumajanduses ... 6o

a) Eeltööd nõukogude maareformi läbiviimiseks ... 6o

b) Maata ja vähese maaga talupoegade varustamine maaga ... 7o

c) Sotsialistlike põllumajandusettevõtete rajamine ja esimene nõukogude kevadküla ... 87

2. Sotsialistlikud ümberkorraldused tööstuse ja kaubanduse alal. Rahva heaolu kasv. ... 1o2

3. Abinõud rahva kultuuritaseme tõstmiseks ... 128

Lõppsõna ... 139

Резюме ... 145

Kasutatud kirjandus ja allikmaterjalid ... 149

Lisa: Läänemaa kaart ja 1o fotot.

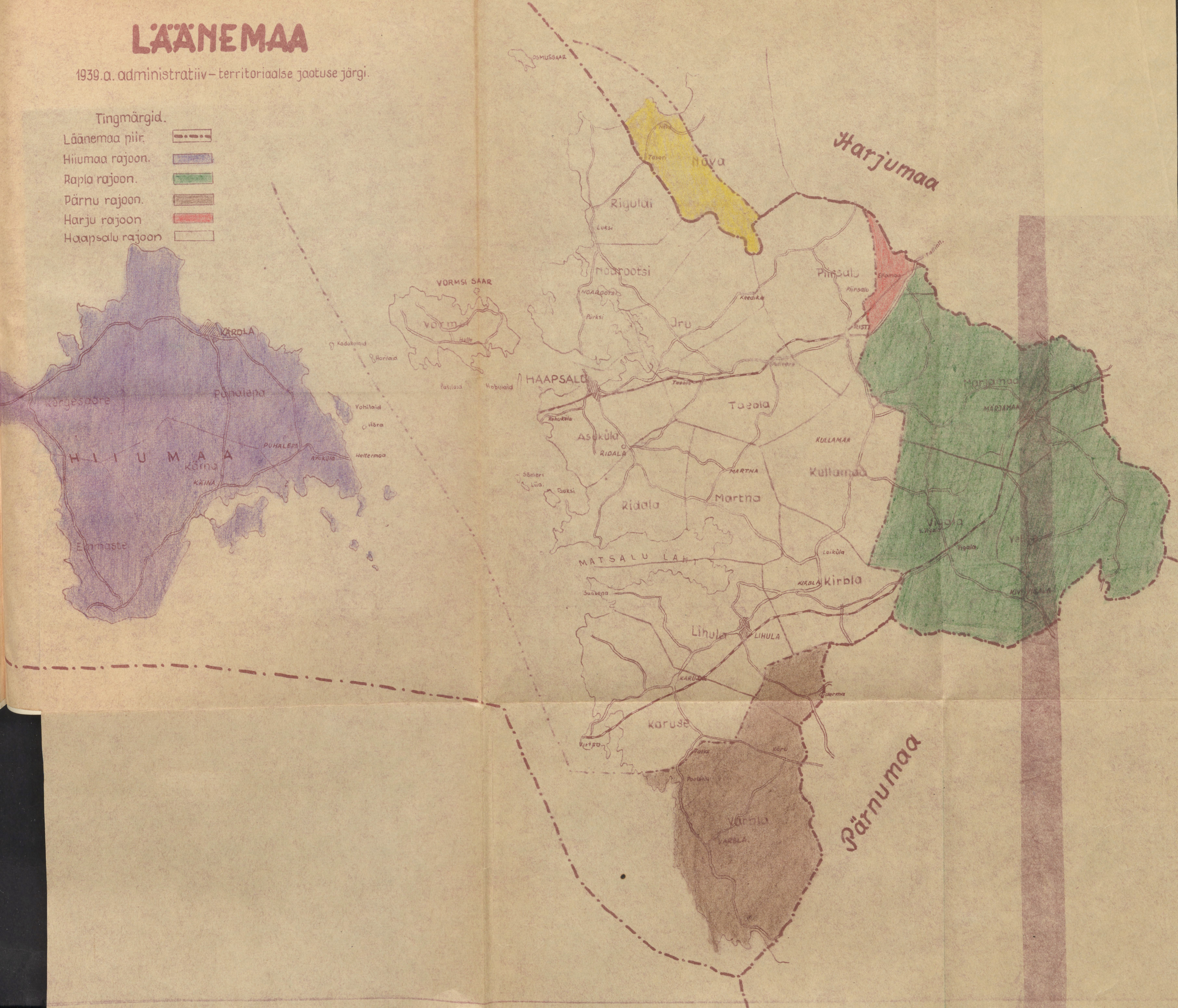
LÄÄNEMAA
1939.a. administratiiv-territoriaalse jaotuse järgi.
Tingmärgid.
Läänemaa piir.
Hiiumaa rajoon.
Rapla rajoon.
Pärnu rajoon.
Harju rajoon
Haapsalu rajoon
Harjumaa
Pärnumaa
Märjamaa
HIIUMAA
Kärdla
Käina
Emmaste
Kõrgesaare
Puhalepa
Heltermaa
Vohilaid
Hõra
Kadakalaid
Harilaid
Pasilaid
Hobulaid
VORMSI SAAR
Vormsi
Hullo
HAAPSALU
Rohuküla
Asuküla
RIDALA
Ridala
Martna
MARTNA
Kullamaa
KULLAMAA
Taebla
Piirsalu
Ellamaa
Keedika
Noarootsi
NOAROOTSI
Pürksi
Rigulda
Luksi
Nõva
Tusari
Iru
Laiküla
Kirbla
KIRBLA
Vigala
Vigala
MATSALU LAHT
Lihula
LIHULA
Karuse
Kõrui
Pootsalu
Varbla
VARBLA
Sõmeri
Lüa
Tauksi
Suasena
Kirtsu
Tallinn
RISTI
OSMUSSAAR

"M" Riguldi osavõtnud juhatus: istuvad /vasakult/ August Tõkke, Aleksander Kaindberg, Nõsep Blombach, Kristof Freimann; seisavad Arvid Schönberg, Johannes Ringberg, Johannes Staak ja Oskar Steinberg.

PL 275

Proletärer i alla land förena er!

SOVJET-ESTLAND

Organ för Estniska Kommunistiska (b) Partiets Läänemaa länskommitté.

Nr. 1. — 1. årgång. Torsdag den 17. oktober 1940. Pris 5 sent.

Internationalen.

Av Eugène Pottier.

Upp trälar uti alla stater
som hungern bojor lagt uppå!
Det dånar uti rättens krater,
snart skall utbrottets timma slå.
Störta skall det gamla snart i gruset,
slav stig upp för att slå dig fri!
Från mörkret stiga vi mot ljuset,
från intet allt vi vilja bli.

Upp till kamp emot kvalen.
Sista striden det är,
ty Internationalen
åt alla lycka bär.

I höjden räddar'n vi ej hälsa,
ej gudar, furstar stå oss bi.
Nej, själva vilja vi oss frälsa
och samfälld skall vår räddning bli.
För att kräva ut det stulna, bröder,
och för att slita andens band,
vi smida medan järnet glöder
med senig arm och kraftig hand!

Upp till kamp emot kvalen! etc.

Arbetare i stad, på landet,
en gång skall jorden bliva vår!
När fast vi knyta brodersbandet,
då lättingen ej råda får.
Många rovdjur på vårt blod sig mätta
men när vi nu till vårt försvar
en dag en gräns för dessa sätta,
skall solen stråla lika klar.

Upp till kamp emot kvalen.
Sista striden det är,
ty Internationalen
åt alla lycka bär.

Estlands kommunistiska (bolschevistiska) Partiets Centralkommitteens och Estniska Fackföreningarnas Centralorganisationens

upprop.

Estlands Kommunistiska (bolschevistiska) Partiets Centralkommitte och Estniska Fackföreningarnas Centralorganisation godkänna och understödja allsidigt arbetarnas i de kamrat M. J. Kalinin-namniga Järnvägarnas Huvudverkstäderna, i den nationaliserade Baltiska Bomullfabriken och i andra företag initiativ att börja en socialistisk arbetstävlan till den Stora Oktoberrevolutionens 23-årsdagens ära.

Tillsammans med hela Sovjet-Unionens arbetande folk firar Sovjet-Estniska Socialistiska Republikens arbetande folk fritt den Stora Oktoberrevolutionens 23-årsdag.

Under ledning av det kommunistiska, bolschevistiska partiet har den Sovjet-Estniska Socialistiska Republikens arbetande folk börjat uppbygga ett nytt, fritt och glatt liv, utrotande kapitalister och patroner.

Med anledning av den stundande stora revolutionistiska helgen kalla Estlands Kommunistiska (bolschevistiska) Partiets Centralkommitee och Estniska Fackföreningarnas Centralorganisationen hela det arbetande folk att följa de förebildiga arbetarnas exempel och taga del i den socialistiska tävlan. De uppfordra det arbetande folk att arbeta socialistiskt, att fylla med ära sina arbetsprogramm, höja arbetsproduktiviteten, utveckla vår socialistiska industri, höja vår socialistiska kultur, för att i raskt tempo hinna fatt den stora Sovjet-Unionens andra fria folk och uppbygga det socialistiska samhället.

Till den stora socialistiska Oktoberrevolutionens 23-årsdag måste vår industri vinna nya seger på produktionsområdet. I den socialistiska tävlan måste det framträda många framstående människor — arbetskämpar, stahhanover.

Sedan sovjetmaktens vidmakthommande i Estland har det estniska arbetsfolk nått betydande seger i uppbyggandet av den Sovjet-Estniska Socialistiska Republikens nationalekonomi. Dessa seger kan ännu avsevärt ökas, när den Sovjet-Estniska Socialistiska Republikens arbetande folk slutar sig ännu fastare till det Kommunistiska Partiet och under dess ledning arbetar ännu endräktigare för fosterlandets väl, förstärkar arbetsdisciplinen, utvecklar och organiserar den socialistiska arbetstävlan och den stahhanovska rörelsen.

Estlands Kommunistiska (bolschevistiska) Partiets Centralkommitte och Estniska Fackföreningarnas Centralorganisation äro övertygade om, att den av de förebildliga arbetarna började stora socialistiska tävlan understödjas av hela den Sovjet-Estniska Socialistiska Republikens arbetsfolk och att den tävlan medföra stora erövringar till nationalekonomins utveckling och till bättring av arbetsfolkets materiella och kulturella läge.

Under Lenin-Stalins flagga framåt, mot nya seger!

EK(b)P Centralkommittens sekreterare: K. SARE.
EPC ordförande: H. ARBON.

Estlandsvenskarna gå en ny och lyckligare framtid tillmötes.

Medan i de kapitalistiska rikens imperialistiska krigstumult hundratusenden av människoliv förstöras, medan människorna i de väst-europeiska länderna svälta, medan matvarorna även i de förut allrarikaste länder äro ransonerade, kunna Sovjet-Unionens folk leva i den allradjupaste lugn och fortsätta sitt stora socialistiska uppbyggnadsarbete.

Även Estland lyckades rädda sig undan det imperialistiska kriget och dess inflytanden tack vare Sovjet-Unionens kloka fredspolitik och Röda Arméens styrka.

Estland-svenskarnas öde har varit tät förbunden med de andra Estlandbornas öde. Genom sitt geografiska läge vid den karga havskusten och på ofruktbara öar har estlandsvenskarna ofta fått genomleva ännu större ekonomiska svårigheter än deras grannar på fastlandet. Estlandsvenskarna fingo undergå den kapitalistiska regimens tryck, bönderna sattes i skuld hos banker och grosshandlare och därför fingo estlandsvenskarna lida nöd och elände.

Den kulturella utvecklingen av estlandsvenskarna förhindrades å ena sidan av det svåra ekonomiska läget, men å andra sidan även av det borgerliga Estlands chauvinistiska kulturpolitik. Man ville hålla estlandsvenskarna i andlig mörker.

21. juni uppstånd befriade tillsammans med hela Estlands befolkning även estlandsvenskarna från den borgerliga regimens ok och från den kapitalistiska exploatationen. Redan hamnga estlandsvenskarna fått jord och börja ett nytt liv. Sovjet-regeringen skall taga avgörande steg till förbättring av de sanitära förhållanden bland estlandsvenskarna.

På kulturarbetets område måste estlandsvenskarna snarast börja en ivrig självverksamhet. Utkommandet av tidningen "Sovjet-Estland" bör skapa gynnsamma villkoren därtill. Lokala myndigheterna — kommunalstyrelser gemensamt med Lantarbetareförbundets och Kommunistiska Partiets representanter — bör sätta i gång utarbetandet av planer, hur på bästa sätt uppliva estlandsvenskarnas kulturella verksamhet. Lääne Länstyrelse och Folkskommissariatets för Bildning Politiska Bildningsversamhetens avdelning bör allsidigt, även genom direkt materjellt understöd, hjälpa till att ett till formen nationellt, men till innehållet socialistiskt kulturarbete får upphlomstra bland estlandsvenskarna.

Neeme Ruus.
E.K. (b)P. Cent. kom. sekreterare

Genomförandet av agrarreformen i Läänemaa.

Haapsalu, 15. 10. I Läänemaa har den provisoriska jordutdelningen avslutats. En del av önskningar ha icke kunnat uppfyllas medan det i andra socknar har varit överskott av jord.

Överhuvudtaget har i Läänemaa 1764 gårdar planerats. Nya gårdar önskades av 1522. 1276 småbönder have fått tillägg.

För jordlösa skull förblev 135 personer utan gård, fast i andra socknar finns det 235 övertaliga gårdar.

Prenumerera på

Sovjet-Estland!

E.K.(b)P Läänemaa Komitee saatsikerelja häälekandja „Sovjet-Estland" esimese numbri esikülg.

Fotoreportaaž maareformist Moorvatsi vallas.
Üldvaade: valla maakomitee teatab ette Orgmaale (maremal),
et tema saab mõrad. Vasakult: maakomitee liige
A. Vaikre, maamõõtja J. Danilov, maakomitee esimees
A. Laanes ja EKP esindaja Lehtmets. Keskel:
A. Laanes annab informatsiooni ümbermaajaotuse
kõlbe; ümbermaajaotuse vaidlusmajor ees.

23.-25. novembril 1940 toimunud maakondlikest poliit-haridustöö kursustest osavõtjad Haapsalu Algkooli saalis.

Valimiseelne koosolek 4. jaanuaril 1941 Haapsalu Keskkooli saalis. Kõneleb EK(b)P Läänemaa Komitee sekretär Oskar Cher.

Kirbla valda technikumā
Jaan Neemsalu, kes valitii 1941.
aasta jaanuaris NSV Liidu
Ülemnõukogu saadikuks.

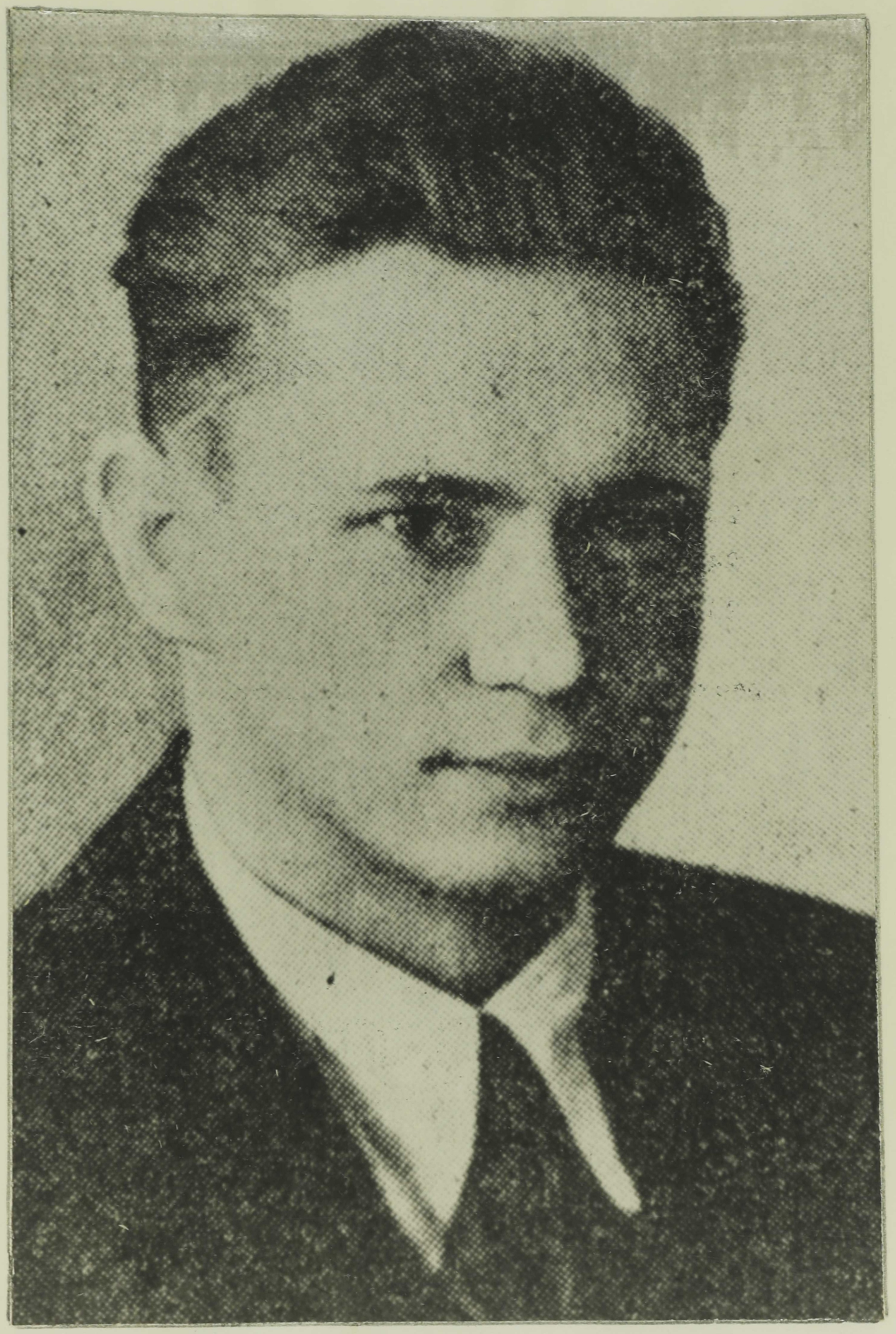

EK(b)P Läänemaa Komitee
sekretär Oskar Sher. 1941.
aastal veebruarist ELKNÜ
Kesskomitee esimene sekretär.

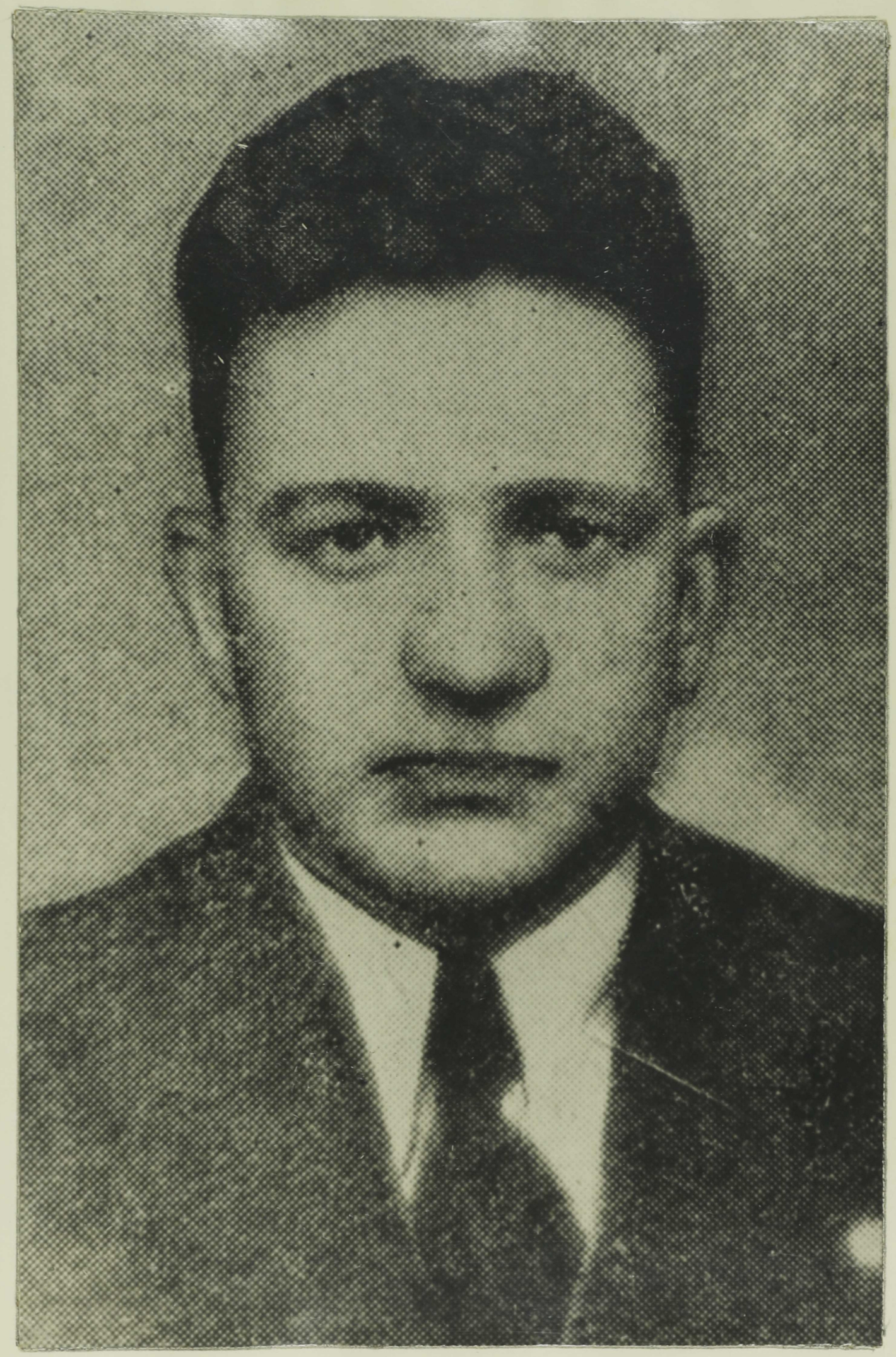

E.K.N.Ü Läänemaa Komitee
sekretär Paul Soosaar, kes
Vangas kangelasena 1941. aastal
süüdati Hiiumaal.

Läänemaa Täitevkomitee esimees Johannes Manni, kelle taipsid kašistid.

Kommunistlik noor Jakob Kundrov, kes kuulus 20 nõukogusse ja töötas Haapsalu müüditsehs. 1945. aastal omistati talle postuumselt Nõukogude Liidu kangelase nimetus.